

Sámmis

NUVTTÁ

Sámi čálakultuvrralaš áigečála • Nr. 19–20 Skábmamánnu 2015

HETERONORMA- TIVITEHTA EALLIMA LÁIDESTEADDJIN

BERIT MARGRETHE OSKAL

AMAZIGH ÁLGO- ÁLBMOGA LUSA MÁTKI

JORUNN EIKJOK

BIEGGA BUKTÁ, BIEGGA DOALVU- LUOHTEBIDJAMA HÁR- RÁI DUŠŠE DAJALDAT, VAI JUOGA EARÁ ?

ÁNTE MIHKKAL

ČAKKALAKKES- EALÁTUS

JUHU NIILLAS

BUOT MIN DOLAT GULLET OKTII

SIRE K. GASKI

SÁMIS Nr. 19–20 Skábmamánnu 2015

NJUNUŠČÁLLOSAT

3 Dearvvuođat doaimmahusas
Harald Gaski ja John T. Solbakk

4 SFS čiehkka
Lill Tove Fredriksen

ARTIHKKALAT

6 Heteronormativitehta eallima
láidesteaddjin
Berit Margrethe Oskal

13 Diversitehta, minoritehta ja álgo-
álbmotvuohta
Troy Storfjell

16 Buot min dolat gullet oktii
Sire k. Gaski

22 Biegga buktá, bieggat doalvu
Ánte Mikkel Gaup

28 Giellaealáskahttin ja kvantitehta
mihtut
Harald Gaski

34 Máilmmi eamiálbmogat deaivva-
dit vilges "indiánaiguin"
John T. Solbakk

38 Olmmošlaš gullelašvuohta ja
áššemeannudeapmi
Ánde Somby

44 Amazigh álgoálbmoga lusa
mátki
Jorunn Eikjok

52 Sámi girjjálašvuođa hástalusat
Lill Tove Fredriksen

58 Bilkidan Ipmila
Age Solbakk

64 Čakkalakkes-ealátus
Juhu Niillas

69 Sámeigiella lea nu váttis...
Heidi Guttorm Einarsen

GOVVAMUITUT

70 Govvamuitut govven Erich
Wustmann
Age Solbakk

ČÁPPAGIRJJÁLAŠVUOHTA

86 Golbma girjjálašvuođa teavstta
Davvi álbmogiid don-dološ
johtimiid birra
Harald Gaski

NOVEALLA

89 Riidenboles King
Jávri-Juhán Niillas

SÁMIS Nr. 19–20

Skábmamánnu 2015

Sámi čálakultuvrralaš áigečála, man **ČálliidLágádus** almmuha Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjiidsearvvi ovddas.

ISSN 0809-7410

Doaimmahus

Harald Gaski ja John T. Solbakk

Ruhtadeaddjit

Norgga Sámediggi, ČálliidLágádus vuodđudus ja SFS Sámi fágagirjjálaš foanda.

Sámis artiikkaliid ja govaid ii oaččo almmuheaddji, čáli dahje govvideaddji lobihaga mánget.

Gráfalaš bargu

Studio Borge, Ohcejohka

Olggošgovva Minna Saastamoinen

Deaddilan Waasa Graphics Oy, Vaasa

SFS

Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjiid searvvi stivra

Ovdaolmmoš Lill Tove Fredriksen Grøholtvn. 5, 9010 Tromsa

Stivralahttu Seija Guttorm 9730 Kárášjohka

Stivralahttu Trond Are Anti Buolbmát, 9845 Deatnu

Sadjásaččat Elisabeth Utsi Gaup 9520 Guovdageaidnu

Elen Ragnhild Sara 9730 Kárášjohka

John Henrik Eira 9730 Kárášjohka

Čállingoddi

Jodiheddji Svein Nordsletta Fitnodatgeaidnu 13, Pb 140, NO-9735 Kárášjohka
Tel. +47 78 46 83 30,
+47 416 45 751
Faksa +47 78 46 83 29
E-poasta: samifaga@samifaga.org

Sámis lea nuvtá. Dán sáhtá maid dinggot almmuheaddji neahttagirjegávppis

www.calliidlagadus.org

Sámis artiikkaliid sáhtá maiddái lohkat dás:

www.samifaga.org

Dearvuodat doaimmahusas!

Lohkket dáidet leat vuorddašan ahte gosa jávkkaid ođđa *Sámis*-nummir. Dat han álo lea ilbman guvttiin nummiriin jahkái. Mii doaimmahusas gal áinnas fálašeimmet *Sámis*-magasiinna nu dávjá go vejolaš lohkkiiide, muhto ii gávdno ruhtadeapmi dasa. Sámedikki doarjja-eavttut gáibidit ahte viđádas oassi sisdoalus juohke nummiris galgá leat mátta- ja julevsámegillii. Dat lea sihke áddehahti ja vuoiggalaš gáibádus, muhto mii gávnaimet – goit iežamet mielas – buoret čovdosa, namalassii almmuhit sierra nummiriid mátta- ja julevsámegillii. Dat gárttai dieđus olu divreset go maid livččii máksit dušše deaddilit moadde artiikkala daid gielaide áigečállagis mas muđui visot eará livččii leat davvisámegillii. Lasi olggosgolgu mii eat leat ožžon buhtaduvvot Sámedikkis, muhto dan sadjái go guođdit min buori áigumuša bálvalit mátta- ja julevsámegiela dássálaga davvisámegiela, mii leat baicce mearridan almmuhit davvisámegillii hárvvibut. Doaivut dan leat dušše gaskaboddosaš čoavddusin dassá go veadjit Sámedikki oažžut čuovvulit min jurdaga ahte gieđahallat buot golbma sámegiela Norggas ovtadássásaččat. Fertešeimmet gulahallat Sámedikki kulturhálddahasain ja daid politiikkáriiguin geat duohtavuodas hálidit sámegiela ovddidit eai ge dušše hállat dan birra. Lea oainnat hui olu retorihka sámegiela seailuheami ja ovddideami hárrái, muhto Sámedikki árgabeaivvis orru gal dárogiella leat dat gaskaoapmi mii vuoruhuvvo. Ballat ahte Sámedikki hálddahas eai oainne ášši seammáláhkai go mii, ahte sii duođaid oaivvildit ahte lea buoret goksit mátta- ja julevsámi lohkkiiid unna oasážiin muđui dievva davvisámegiela čállošiid gaskkas dan sadjái go doahhtalit dan maid min mátta- ja julevsámegiela lohkket ieža leat dovddahan ahte sii leat hirkmat ilus sierra nummiriid ovddas, go dain oaidná jo namas ja olggožis ahte leat sin gillii. *Sámis*-magasiinnas leat vejolašvuodát ovdánit vaikko manin, sihke neahtas ja báberhámis. Ahte *Sámisii* lea dárbu ja sadi gal lea vuosttas nummira rájes duođastuvvon. Muhto áigečállaga ahtanuššamii dárbbasuvvo ruhtadeapmi! Vaikko ilbmá dušše okta *Sámis* dán jagi, de dat lea ge duppalnummir, oalle mánngabealat sisdoalun.

Buorre lohkanmokta!

John T. Solbakk ja Harald Gaski

Sámegeiela nannen – kvantitehta vai kvalitehta?

Jagi áigi, čakčamánu 2014, ásahii Norgga ráđđehus almmolaš lávdegotti mii galgá guorahallat ja ođasmahttit norggabeale Sámelága giellanjuolggadusaid. Gieldda- ja ođasmahttinministtar Jan Tore Sanner dajai dalle ahte lea dárbu ođasmahttit Sámelága njuolggadusaid vai dat soabašedje buorebut otná servodaga dillái. 1990 rájes leat ovdamearkka dihte eanet sámít fárren stuorát báikkiide ja gávpogiidda, juoga mii buktá ođđa hástalusaid sámegeiela oahpahusa, geavaheami ja ovddideami dáfus. Sámediggi ovddidii dán ášši ráđđehussii, go oinnii dárbbu sihkkarastit ovttaskas-olbmo vuoigatvuođaid geavahit sámegeiela iešguđet ásahusain ja árgabeaivvi dilálašvuođain.

Lávdegotti mandáhta lea deattuhit mo galgá oažžut eanet olbmuid oahppat ja geavahit sámegeiela, vai gielddain ja eará guovddáš ásahusain livčče bargit guđet máhttet sámegeiela. Lávdegoddi galgá buktit raportta guovvamánus 2016.

Lea dehálaš ja buorre ahte ráđđehusa bealis boahtá dákkár fuomášupmi ja dáhttu nannet sámegeiela. Dákkár doarjaga dárbbasit, go ain geavahuvvo Norgga bealde Sámelága giellahálddašanguovlu balddonas- san muhtin oktavuodain, dál mañimuš gielddaválg- gain, mat aiddobáliid leat leamašan. Romssa gieldda- politihkar váruhii olbmuid jienasteames nuppi bello-

daga evttohasa, go dalle sihkkarit ozašii ođđa Romssa gielddastivra searvat Sámelága giellahálddašanguvlui. Giellagažaldat lea maid dehálaš suomabeale Sáme- diggeválggaid evttohasaide, go measta buohkat deat- tuhit ahte lea dehálaš nannet giellabarggu ja ahte Sámedikki ságadoalli berre máhttit sámegeiela.

Norgga ráđđehusa giellalávdegotti mandáhta lea buktit evttohusaid mo oažžut eanet olbmuid oahppat ja geavahit sámegeiela. Dás šaddá miellagiddevaš oaidnit maid lávdegoddi áiddo deattuha go buktá loahppa- raportta.

Lea obalohká, anjke Norgga servodagas, dán áig- gi ollu sáhka das ahte mađi eanet, mađi stuorát, dađi buoret. Dat guoská oahppoásahusaide nu mo uni- versitehtaide. Mađi stuorát dutkanjoavkkut, mađi eanet olggobealde juolluduvvon ruhta, mađi eanet studeanttat, maiddái sii geat lohket sámegeiela, dađi buoret. Dát lea iešalddis buorre mángga dáfus, muhto sámegeiela ovddideami ja oahpahusa dáfus fertet maid sakka eanet deattuhit kvalitehta.

Sámít eai leat stuorra álbmot, giela dáfus eai leat nu mánga eatnigielhállu. Eatnigielgealbu ja kulturmaht- tu leat guovddáš oasit oahpahasas, vai dat šattašii nu buorre ja beaktiil go vejolaš. Giellaoahpahasas ja

oahpahallamis ii leat doarvái deattuhit dušše ortografija, grammatihka njuolggadusaid ja sániid leksikála mearkkašumi. Fertet bálvalit eanet eatnigiella- ja kulturgealbbu, ja dán oktavuodas sáhtá okta olmmoš, ovdamearkka dihte okta oahpaheaddji, mearkkašit hui ollu. Dáinna oaivvildan ahte sihke politihkkarat ja oahppoásahusat fertejit oaidnit dán árvvu, váldit vára sis geat áŋgiruššet sámegiela nannema ja giela riggodaga ovddas, vaikko vel ii leat ge sáhka nu stuorra joavkkus.

Sámi servodagas ii leat goassege leamaš dábálaš, ii suge vejolaš ge, čađahit stuorrahivodagaid buvttademiid. Albma ja buorre bargu ja dárkilvuohta leat álo leamaš kvalitehtamearka sámi servodagas. Dát guoská maid nu mo mun oainnán dan, giellaoahpahussii. Sus geas lea eatnigielgealbu ja kulturmáhttu máhtá čilget makkár sániid, dadjanvugiid ja nu ain viidáseappot, heive geavahit vásedin oktavuodain. Eatnigielgealbu lea justa juoga mii mu mielas ii deattuhuvvo doarvái bures ii Sámedikki gielladieđáhusas ii ge ráđđehusa giellalávdegotti mandáhtas. Eatnigiela árvu ja dehálaš rolla ii namuhuvvo sániin mandáhtas, dat deattuha almmolaš ásašusaid bálvalusaid organiserema ja sámegielhálliid vuoigatvuođaid. Dát lea dieđusge buorre ja dehálaš, muhto vai dát lihkestuvašii, de ferte muitit mii lea buori giellamá-

tu vuođđu. Son gii hálddaša giela čiekŋalut sisdoalu – čiekŋodatgrammatihka – lea dehálaš resursa ja čatná giela ja giellaoahpahusa ealli kultuvrii mas dat vuolgá, ii ge dušše referere grammatihkka- ja cealkkaoahppagirjiide.

Giela ja kultuvrra vuđolaš, heivvolaš, mohkkás, beaktilis, somás ja konnotatiivva mearkkašumiid, njálmmálaš ja čálalaš dásis, oahppá kvalitehta, ii ge kvantitehta bokte.

Dearvvuođat

Lill Tove Fredriksen, SFS ovdaolmmoš

Heteronormativitehta eallima láidesteaddjin

"Na manne nieida
boares biigán báhcán
lea? Na manne son
ii boazobártniin
náitalan?"

Nie čuodjá manemus
vearsa dovddus "Eatni
nieida" -luođis masa
Niiles-Jouni Aikio
lea čállán sániid
70-logus. Nieidda
eatnis orru leamaš
čielga vuordámuš

ahte nieida livččii
galgan boazobártniin
náitalit, ja dákkár
vuordámušat leat
oallugiidda sámi
servodagas oahpes
áššit ain dál.

Árvideames livččii nieidda eadni mihá buorebut udnon nieidda boares bii- gán báhcit go nup- piin nissonolbmui náitalit.

Miigeat leat bajásšaddan sámi máilmmis, dovdat dieđusge bures dan sohka bealvuogádaga mii mis lea. Mii eallit dainna beaivválaččat, mii hupmat dan birra, mii bajásgeassit mánáideamet dan vuodul ja mii lohkat dan birra čáppagirjjálašvuodas – muhto mii eat jurddaš dan birra. Mii leat veaháš čalmmehuvvan daidda struktuvraide mat leat das njuolga min ovddabealde. Heterofilijja lea norbma eanas servodagain, ii dušše Sámis, ja dat boahat ovdan maiddái juridihkalaš lágain, buresbirgenortnegiid ruhtadeamis ja juogadeamis jna. Eanas servodagat leat huksejuvvon árbevirolaš sohka bealjurddašeami mielde, muhto seammás dat jurddašepmi olggušta homofiillaid ja eará LHBT-olbmuid servodagas ja stigmatasere sin earaláganin, ártegin ja eahpenormálan.

Árvideames livččii nieidda eadni mihá buorebut udnon nieidda boares biigán báhcit go omd. nuppiin nissonolbmui náitalit.

Iežan masterdutkanmušas "Garra boját ja finna nieiddat – Heteronormativitehta sámi čáppagirjjálašvuodas" man gárvejin 2015 giđa lean ge guorahallan movt *heteronormativitehta* boahat ovdan sámi čáppagirjjálašvuodas. Dán čállošis ovdanbuvttán iežan dutkanmuša dehálemos gávdnosiid.

HETERO-MII?

Heteronormativitehta-doaba lea dieđusge amas doaba eatnasiidda, muhto sisdoallu gal dáidá leat oahpis. Doaba gullá queer-teoriiiji, ja čilge guđe ládje servodat bajida heterofilijja lunddolažžan ja normálan, ja eará seksuálalaš sojuid fas atná eahpelunddolažžan ja spiehkastahkan. Bistilis heteroseksuálalaš ovttaseallin lea málle mainna visot eará eallinvuogit buohtastahttojuvvojit. Heteronormativitehta sisttisoallá maiddái dan diehttelas-atnima ahte visot máilmmi olbmuid sáhttá sirret guovtti áibbas čielga kategoriiji: dievdo-olmmoš dahje nissonolmmoš, ja ahte goappáge sohka bealis leat dihto rollat eallimis mat leat luonddus juo mearriduvvon. Áidna "normála" eallinvuohki heteronormativitehta mielde lea nappo dievdoolbmo ja nissonolbmo gaskka.

Sámi servodagas lea olu jávohisvuohra homofiillaid ja LHBT¹-áššiid birra. Dát fáddá lea unnán dutkojuvvon, ja maiddái sámi románaid ja noveallaid logadetiin lean fuomášan ahte sámi čáppagirjjálašvuodas lea unnán čállojuvvon homofilijja ja eará seksuálalaš sojuid birra. Dát fuomášupmi bovttii beroštumi dutkat ášši dárkileappot. Mun háliidin diehtit makkár struktuvrat doppe leat duogábealde. Makkár kultuvrra ovddida sámi čáppagirjjálašvuohra normálan, lunddolažžan ja árvvus adnojuvvon kultuvran ráhkisvuohra ja seksua-

1 LHBT = lesbat, homofiillat, bifillat ja tránsaolbmo

Homofiila ráhkis- vuohta ja seksuali- tehta ii loktejuvvo buorren ii ge bahán, muhto juogan mii dušše lea.

litehta dáfus, ja mii lea dasto dat mii olggustuvvo dahje hilgojuvvo? Oainnat kultuvra mii ovddiduvvo normálan, lunddolažžan ja árvvus adnojuvvon kultuvran, lea álo dan duohken ahte juoga eará olggustuvvo dahje hilgojuvvo.

Mun lean iežan dutkamušas válljen guorahallat njeallje áigejuovdilis sámi romána mat leat čállojuvvon odđasit áiggis: Elle Márjá Vars girji *Čábbámuš iditguovssu* (2002), Lars Wilhelm Svonni girji *Rihkkut rájiid* (2006), Sigbjørn Skåden girji *Ihpil – Láhppon mánáid bestejeaddji* (2008) ja Máret Anne Sára girji *Ilmmiid gaskkas* (2013). Mu váldoteoriija dutkanbarggus lea leamaš queer-teoriija, mii lea teorehtalaš vuohki mii analisa bokte geahččala biđget árbevirolaš sohkabealja/dahje seksualitehtaipmárdusa, ja metoda man mielde lean bargan, lea kritihkalaš diskursaanalysa. Kritihkalaš diskursaanalysa lea kvalitatiiva metoda mainna analyseren movt mii hupmat sohkabeliid, ráhkisvuodaáššiid ja bárragottiid birra sámi máilmmis, ja movt ovdagáttut bohtet ovdan. Dán bokte lean geahččalan čájehit makár kultuvrra sámi čáppagirjjálašvuohta ovddida árvvus adnojuvvon kultuvran.

STRUKTUVRRAT RÁHKISVUOĐA JA SEKSUALITEHTA EKTUI

Ráhkisvuohta ja seksualitehta lea leamaš guovddáš fádán eanas girjjiin maid lean guorahallan. Girjeanalysat čájehit ahte ráhkisvuohta ja seksualitehta lea juoga mii adnojuvvo lunddolažžan nissonolbmo ja dievdoolbmo gaskka. Ráhkisvuohta, ovttaseallin ja seksualitehta govviduvvojit vuosttažettiin heterofiila bárragottiid bokte, ja eanas bárragottit leat juogo náitalan dahje guhká eal-

lán ovttas. Dasa lassin leat eanas bárain mánát. Áidna spiehkastat lea *Ihpil – Láhppon mánáid bestejeaddji*, gos homofiila ráhkisvuohta ja seksualitehta lea guovddáš fádán ja gos maiddái

gullat moatti lesba-bára birra. Dán girjjiis lea buoremuddui neutrála oaidnu homofiilijii danne go váldopersovdna lea ieš nuorra lesba ja čállá blogga iežas vásáhusaid birra. Homofiila ráhkisvuohta ja seksualitehta ii loktejuvvo buorren ii ge bahán, muhto juogan mii dušše lea. Dattetge vuhtto heteronormatiiva servodat maiddái dán girjjiis, danne go váldopersovdna dávjá dovddaha balu ja váivahuvvama dainna go lea akto ja earálágan, ja nu duodašta ahte son spiehkasta dihto norpmain.

Homofiilija-referánsat gávdnojit maiddái guovtti eará girjjiis, namalassii *Čábbámuš iditguovssu* ja *Rihkkut rájiid*. Goappašat girjjiin ovddiduvvo homofiilija sivan, eahpenormalitehtan dahje imašlašvuohtan. Maiddái dát čájeha ahte homofiillat spiehkastit dábálaš servodatnorpmain ja adnojuvvojit unnán árvvus.

Boaresbártnit/-nieiddat ja mánáhis olbmot orrot maid leame unnit árvvus adnojuvvon go náitalan barat, ja lihkestuvvan ráhkisvuoda dáfus orru eaktudeame náitaleami ja mánáid. Dát lokte olbmo stáhtusa ja adnojuvvo lunddolažžan ja vuogasin. Mánáhisvuohta ja aktonasvuohta ges ferte álo čilgejuvot. Dákkár čilgehusat muhtin ládje vuigejit manne sii eai leat nagodan olahit dohko gosa buot olbmot gul háliidit, namalassii árbevirolaš bearašeallimii. Oainnat heteronorbma ii muital dušše ahte mii galgat leat heteroseksuálat, muhto dat muitala maid mii lea rievttis ja normála vuohki leat heteroseksuála. Dákkár govvideamit leat miel-

Buot vuolemusas leat homofiillat, danne go sis ferte leat juoga sivva, sii eai leat normálat.

de doalaheame ideologalaš servodatstruktuvrraid gos olbmui lea vealla dahje iešgudetlágan árvu, ja gos bearašárvvut leat hui dehálaččat. Bajimusas hierarkijjas orrot leame heterofiila náitalan bárat geain leat mánát, dasto bohtet bárat geat eai leat náitalan, muhto geat leat guhká orron ovttas. Aktonas ja mánáhis olbmui ii oro leame seamma árvu, ja buot vuolemusas leat homofiillat, danne go sis ferte leat juoga sivva, sii eai leat normálat.

Visot dát govvideamit leat servodaga diskurssat eai ge dáidde bahás jurdagiin čállojuvvon, muhto baicca daid oainnuid vuodul mat servodagas lea áigges áigái. Min servodaga heteronormatiiva diskurssaid sáhtta earret eará oskku vuodul dulkot. Mii diehtit historjjá bokte ahte lestadianisma lea guhká leamaš hui guovddázis olu sámi guovlluin, ja eanas lestadianain lea hui konservatiiva oaidnu seksualitehtii, ja oaivvildit ahte dat lea juoga mii gullá nissonolbmo ja dievdoolbmo náittosdillái. Vaikko dán áigge ii leat šat nu garra vuordámuš ahte galgá náitalit nu movt ovdalaš áigge, de lea goitge guovddášbearašjurdda hui dábálaš, mas leat eadni ja áhčči ja sudno searvemánát. Homofiilija namuhuvvo dávjá suddun risttalašvuodas, ja mu dutkanmateriála buoremuddui duodašta ahte dat lea juoga man birra ii gánnát sága ráhkadit.

Dákkár dilálašvuodát šaddet muittuhussan sidjiide geat eai heive heteronorpma sisa ahte sii leat spiehkastagat, earáláganat. Merethe Giertsen lea okta dan moaddásis geat leat dutkan sámi homofiillaid, ja son čállá ahte go leat mánaga minoritehtaidentitehta maid galgá fuolahit, de lea várra ahte muhtin dain identitehtain ii

dohkkehuvvo ja nu hábme dulbmojuvvon álbmoga. Mu dutkanbarggu oktavuodas oaidnit ahte leat LHBT-identitehtat mat eai dohkkehuvvo. Dat dahkkojuvvojit oaidnemeahttumin, dah-

je šaddet muhtinlágan leaikkastallanáššin mas "mii"- ja "sii"-oktavuohta deattuhuvvo. Dákkár struktuvrrat čáppagirjjálašvuodas mitalit lohkkiide ahte LHBT-olbmui lea unnán árvu. LHBT-olbmuid ráhkisvuoha ja seksualitehta, mii sidjiide lea lunddolaš, ii báljo tematiserejuvvo čáppagirjjálašvuodas, ja jus čállojuvvo mihkkege, de leat unohis geažuheamit, dahje nu movt *Ihpil – Lábppon mánáid bestejeaddji*-girjjis boahotá ovdan, ahte homofiila váldopersovdna eallá lihkohis eallima ja loahpas duššá, dahje vejolaččat sorbme iežas.

STRUKTUVRRAT SOHKABEAROLLÁID EKTUI

Sohkabealrollat leat hui mihtilmasat visot girjjiin maid lean guorahallan. Nissonolbmui ja dievdoolbmui lea hui čielga earru bargujuoguid ja sohkabealrollaid dáfus. Nissonolbmot leat dat geat dollet ruovttu bajás, geat fuolahit ja stivrejit mánáid, gohččot sin bargat viesso-bargguid ja bearráigehččot ahte sii ohppet daid bargguid mat sis vurdojuvvojit. Dievdoolbmot ges govviduvvojit "garra almmájin" geat bivdet, guolástit dahje barget bohccuiguin, sii barget roavvabargguid nu go gorudiid rihttet ja buođuid bávkalit, ja sii juhket maiddái olu alkohola. Dasa lassin leat sii stoaidaseappot go nissonolbmot, ja jođihit omd. seksuálalaš lahkoniid. Dáid beliid oaidnit čielgasit sihke *Rihkkut rájít* -girjjis ja *Ilmmiid gaskkas* -girjjis, ja muhtin muddui maiddái *Čábbámuš iditguovssu* -girjjis. *Čábbámuš iditguovssu* -girjjis dattetge lea maid ovdamearkkat mas oaidnit

Heteronormatiiva eallinvuohki ii leat áidna lunddolaš eallinvuohki, dat lea baicca diskursa man olbmot leat ieža áig- giid čađa hábmen.

ahte nieida ovddida seksuálalaš lahkoneimiid, muhto dát bárragoddi ii dohkkehuvvo servodagas danne go ahkeerohus lea nu stuoris. Soai leaba heteroseksuálat, muhto eaba leat heteroseksuálat rievttis vuogi mielde, mii maiddá lea heteronorpma dovdomearka.

Lea maid čielggas ahte mánát sosialiserejuvvojit dán sohkabealjuhkui. *Ilmmiid gaskkas* -girjii oaidnit omd. ahte nieiddas vurdojuvvo ahte son galgá oahppat márfut vaikko ii háliit, ja bárdni ges galgá oahppat gorudiid rihttet, ja dán sáhtta dulkot dainna lágiin ahte adnojuvvo diehttelas áššin ahte soai leaba heterofila nuorat geat muhtin beaivvi galgaba náitalit nuppiin sohkabeliid, ja de lea dehálaš ahte máhttiba bargat daid bargguid mat gullet goappáge sohkabeallái vai šaddaba vuogas isit- ja eamitávnas in boahpteáiggis. Dákkár govvideamit leat mielde doalaheame idealisttalaš struktuvrraid servodagas gos sohkabeal-dualisma adnojuvvo diehttelas áššin. Nissonolbmot ja dievdoolbmot kontrasterejit nubbi nuppi, ja visot dagut ja doaimmat vihkkedallojuvvojit vuostálaga dan ektui ahte mii lea feminiidna ja mii lea maskuliidna árvu dan dihto servodagas. Nieiddat ja bártnit leat dieđusge goabbatláganat luonddus ja dat movt servodat árvvoštallá femininitehta ja maskulinitehta lea hui guovddázis sosialiserenproseassas. Dattetge dát guottut eai heive buot olbmuide servodagas, ja lea ge juoga maid queer-teoriija cuiggoda. Árbevirolaš sohkabealrollat gos sohkabeal-dualisma ja heteronormativitehta lea nu guovddázis, olgguštit LHBT-olbmuid, geat baicca juogadit bargguid beroštumiid ja gelbbolašvuoda mielde dan sadjái go árbevirolaš sohkabealrollaid.

STRUKTUVRRAT OVDA- GÁTTUID EKTUI

Struktuvrrat ovdagáttuid dáfus leat juo muhtin muddui čilgejuvvon ovddit teakstaosiin, danne go ovdagáttut bohtet ovdan sihke das movt mii jurddašit ráhkisvuoda ja seksualitehta birra, ja movt mii oaidnit sohkabealrollaid.

Muhto LHBT-áššiid váilevaš tematiseren lea maid mielde ovddideame servodatstruktuvrraid mat mielldisbuktet ovdagáttuid homofiillaid hárrái.

Ilmmiid gaskkas -girji lea áidna girji mu dutkanmateriálas mii ii guđegeládje referere homofilijii. Lea dieđusge buorre go girji ii ovddit ovdagáttuid homofiillaid hárrái, muhto nuppe dáfus sáhtta dadjat ahte go homofilija ii leat oidnosis ii buorin iige bahán, seammás go heteronormativitehta lea nu čielggas, de lea dat maiddá muhtinlágan govvádus mii čájeha ahte LHBT-olbmot ja molssaevttolaš eallinvuogit dahkkojuvvojit oaidnemeahttumin girjjálašvuodas. Nappo ovddida girjjálašvuolta struktuvrraid ja ovdagáttuid ahte heterofilija lea áidna lunddolaš eallinvuohki, muhto lea go duodai nu? Luonddu bealis leat olbmot oalle dievasmeahttumat ja bealledagus. Mii fertet oahppat olu áššiid vai birget, ja dušše unna oasáš das maid mii dárbašit vai birget boahá "luonddus"; eanas boahá dan kultuvrras ja servodagas gos mii eallit. Maiddá queer-teoriija nanne ahte sohkabealli lea mihá eambo mánggabealat go maid heteronormatiiva sohkabeal-dualisma bidjá vuodđun. Dan vuodul lea vejolaš ákkastallat ahte heteronormatiiva eallinvuohki ii leat áidna lunddolaš eallinvuohki, dat lea baicca diskursa man olbmot leat ieža áiggiid čađa hábmen. Dat lea okta servodaga diehttelas-at-

Govvideapmi muitala muhtin ládje ahte homofiila eallin lea váttis, ii ge leat dakkár eallin maid gánnáha eallit.

nimiin maid ii oktage gažat. Dat lea juoga mii "dušše lea nu".

Čáppagirjjálašvuodas dát diehtelas-atnin boahtá oidnosii dan bokte go molssaevttolaš eallinvuogit eai giedáhallojuvvo. Eanas persovdnagovvadásat leat heterofiila olbmui, ja nu lea ge čáppagirjjálašvuohtha mielde ovddideame dakkár ovdagátuid ahte Sámis eai leat homofiillat dahje eará LHBT-olbmot, dahje ahte LHBT-olbmot eai leat dehálaččat. LHBT-olbmot govviduvvojit dušše "mii" ja "sii"-oktavuodas, mii geažuha ahte dát guokte joavkku eai soaba oktii. LHBT-olbmot leat nappo spiehkastagat das mii lea lunddolaš, ja dat eai gula "min" searvá. Dát oainnut bohtet muhtin ládje ovdan buot girjjiin earret Dán girjgis gal oaidnit ahte homofiillat gávdnojit, muhto nuppe dáfus govviduvvo homofiila sámi nieida lihkohis olmmožin gii ii duostta namas almmuhit, muhto čállá anonyma blogga. Loahpas son jápmá, ja lea stuora vejolašvuohtha ahte son lea sorbmen iežas, dan eat diede nu sihkkarit. Dát govvideapmi muitala muhtin ládje ahte homofiila eallin lea váttis, ii ge leat dakkár eallin maid gánnáha eallit.

JÁVOHISVUOHTA JA HOMOFOBIIJA

Visot girjjiin mu dutkanmateriálas leat negatiiva guottut homofiillaid hárrái oidnosis. Heteroseksualitehta lea vuodđun ja norbman sihke ráhkisvuodas, seksualitehtas ja sohkabearrollain, ja birastahtta buot jurdaigiid ja daguid visot girjjiin maid lean analyseren. Sihke dákkár govvadásat ja homofiilija váilevaš giedáhallan sáhttet leat mielde hábmeme jávohisvuoda mii fas nuppe dáfus sáhtta dagahit ahte LHBT-olbmot eai duostta boahit "skábes" olggos. "Skábe" lea metafora dan geat-

negahttojuvvon jávohisvuhtii mas lea čielga mearkkašupmi heteroseksualitehta ja homoseksualitehta fápmodillái. "Skábe"-metafora iešalddis muitala ahte servodagas lea heteroseksualitehta-hegemoniija ja homofiilija lea juoga man birra ii hubmojuvvo, dat lea čihkosis.

Jávohisvuohtha sáhtta maid leat mearkan dasa ahte olbmot leat vuostá. Jávohisvuohtha lea dábálaš sámi vierru ja mearka dasa ahte ii leat mielas dahje ovttaoaivilis, ja nu sáhtta jávohisvuoda homofiillaid ja eará LHBT-olbmuid hárrái dulkot mearkan dasa ahte dat ii leat juoga man galggašii doarjut.

Sidjiide geat leat "skábes" sáhtta jávohisvuohtha miellidibuktit ahte sii baicca válljejit eallit čihkosis. Heterofiillaid geat heivejit heteronormatiiva eallinvuohkái ges sáhtta jávohisvuohtha miellidibuktit diehtemeahttuvuoda, amašemi ja balu molssaevttolaš eallinvugiid hárrái, ja boadusin sáhtta šaddat homofiilija mii maiddái sáhtta miellidibuktit ránggástemiid nu go veahkaválddalašvuoda ja cielaheami, vealaheami ja olmmošvuogitvuodaid rihkkuma.

Dáidet gal eará servodagat ja kultuvrrat maid leat heteronormatiivvat, muhto majoritehtagirjjálašvuodas dat tetge gávdnojit eambo girjjet mat heivejit LHBT-lohkiide. Sámi čáppagirjjálašvuohtha orru leame erenoamáš heteronormatiiva dan dáfus go ii gávdno eará go okta dakkár girji, ja dan nai girjgis eallá váldopersovdna lihkohis eallima ja loahpas jápmá, dahje vejolaččat sorbme iežas.

Diversitehta minoritehta

Gehččon sámi oaidninsajis diversitehta jurdda ja doaibma sáhtá leat guovtbealat. Omd. go stáhtat mat leat koloniseren min mearridit čáhkket saji eará oainnuide ja olbmuide go eanetloguálbmogii, dat lea vuotun midjiide. Dohkkehuvvot ja guldaluvvot lea buoret go ii fuomášuvvot oppanassii ge. Leat mánnga siva midjiide sápmelažžan dovdat oktiigullevašvuoda eará joavkkuiguin maid mearrideaddji fápmostruktuvrrat leat norddastan doaresbeallái. Mii sáhttit áddet soardima bákčasa, jaskodahttima ja badjelgeahčanvuoda maid sisafárrejeaddjit ja našunála unnitlogujoavkkut vásihit. Mii dovdat empatiija singuin geat leat gillán rasistalaš veahkaválddi ja singuin geat beaivválaččat deaivudit institušunaliserejuvvon rasismmain. Ja mii vissásit diehtit mo lea callit servodagas mas dáža, ruota ja suoma

árvvut ja vierut leat dat mihtut maid ektui visot mihtiduvvo, ja mas háreve min árvvut ja vierut adnojit manin ge. Diversitehta ságastallama sáhtá dákkár oktavuodas dovdat beanta geasuheaddjín.

Nuppe bealis mii leat oahppan ahte ii sáhte álo luohttit diversitehta retorihkkii ja praksisii. Okta ášši maid leat fuomášan – erenoamážit čiegus multikulturalismma hámis – lea mo diversitehta sáhtá doaibmat ággan joatkit marginaliserema čuoččuhettiin ahte sámi perspektiivvat leat inkluderejuvvon jogo oasálastimis, lohkanmearelisttus, čoakkáldagas dahje konferánasa-ságastalliid gaskkas. Dalle leat sámi oainnut ožžon fuomášumi ja eará oasseváldit eai dárbbas šat beroštit daid birra ságastallat eai ge kritihkalaččat árvvoštallat iežaset sáhka- vuoruid dahje guottuid. Jus mii leat nu lihikkoš ahte

ja

álgoálbmotvuohta

bovdejuvvot oasálastit mii goit jodánit oahppat ahte dat maid mii dadjat, dasa ii biddjo mearkkašupmi reasta ságastallamis. Eará sániiguin daddjon; diversitehta addá midjiide duollet dálle jienádanlobi, muhto dávjjimusat bisána dasa eat ge bovdejuvvo dađe viiddit ovttasbargui. Ja dat mii lea vel ain vearrát, lea ahte min oasálastin sáhtta geavahuvvot bealuštit ja legitimeret olles dáhpáhusa, čoahkkima dahje girjji beroškeahtta das ahte adnojit go min oaivilat manin ge. Konferánsa, seminára dahje čoakkáldat navdojuvvo dasto máhggabealagin ja kultuvrralaččat dásseárvosažžan vaikko buohkat jotket buktit ovdan koloniserejeadji ideologijaid ja dieđuid. Dat ahte mii leimmet bovdejuvvon adnojuvvo gudnin ja dovddastussan lágideaddjiide go sápmelaččat ledje mielde vaikko vel dat maid mii dajaimet ii doahhtaluvvon.

Čohkkedit sin beavdái vai baicce gáibidit min iežamet beavddi

Nu go diversitehta doaibmá sihke Davviriekkain ja skandinavialaš oahppoprográmmain Davvi Amerihka universitehtain dat deattuha vuosttažettiin kultuvrralaš ovdanbuktimiid ja hámiid beroškeahtta fápmo- ja vuostálastin oktavuodain, ávkkástallan gažaldagain ja das mo koloniseren ja doaresbeallái-duvdin (marginaliseren) lea doaibman. Go vel dakkár oktavuodain oahpahasas dahje konferánsain mas dáhtošii vuodjut čiekŋalebbui go dušše atnit omd. juoigama eksotalaš musihkka-ovdamearkan, de báhcet dávjá dat oasis mat čilgešedje manin juoigan koloniserema ja vealahemi geažil lea dárbbášan doarjaga ealáskahttojuvvot maŋimus njealljelot jagi. Báhcá maiddá čilgekahtta mo juoigan gaskkusta sápmelaččaid máilbmeoainnu ja

leamaš guovddáš gaskaoapmin odđa kultuvrralaš moráneames mii vuostálastá sihke ovddešáiggiid ja dálá luondduriggodagaid loaktima, infrastruktuurra erohusaid ja systemahtalaš olggušteami.

Eará vuohki mo Diversitehta sáhtá doaibmat min beroštumiid vuostá lea go dat vuoruha integrašuvnna autonomia ja ieš-mearrideami sadjái. Min liberála kollegat áinnas bovdejit min čohkkedit sin beavde-gurrii, muhto dušše jus lohpidat čuovvut sin njuolggadusaid. Muhto eanáš sápmelaččat, nu go eará álgoálbmogat ge, eai vuostazettiin hálit čohkkedit mahkáš isida beavdá, muhto baicce háhkat min iežamet beavddi mas sáhttit láhttet iežamet njuolggadusaid mielde.

Dás lea sáhka autonomias, ahte mii eat galgga dárbašit heivehallat iežamet dáža, ruota dahje suoma kultuvranorpmaide vai min eallimis lea árvu ja sisdoallu, leat friddja leahkit earáláganin seammás go mis lea seammá árvu go earáin. Mun hálán egalitárvuođa birra, in dakkár "ivnehis" teknikkalaš ovtadássásašvuođa birra mii ii dáhto dohkkehit distinkta historjjálaš, materiála ja kultuvrra dilálašvuođaid, dahje dakkár mii ii luoitte min lihkestuvvat almmá guođekeahtá min sápmelašvuođa. Mun hálán min vuoigatvuođain leat sápmelaš ja ahte mii ieža beassat mearridit maid dat mearkkaša ja mo mii dan hálidat čadahit. Ahte mis lea vuoigatvuohta min árbevirolaš eatnamiidda ja luondduriggodagaide almmá fertekeahtá heaitimis leat demokrátalaš servodaga stáhtaorgárin. Dát sulastahtá dan vuogi mo min Davvi Amerihká álgoálbmot vieljat ja oappát geavahit iešmearrideami doahpaga.

Okta daid uhccimus geasuheaddji vugiin maid Diversitehta sáhtá geavahit lea čugget min seammá hingalii go buot eará unnitlogu-joavkkuid ja de meanudit minu seammáláhkai go duoid earáiguin. Dat duodaid dáhpáhuva go ságastallan jorrá eret álgoálbmot vuoigatvuođain ja šaddá dušše unnitlogu vuoigatvuođaid birra, de mii sámmit vajáldahttojuvvot ja hállojuvvo baicce sin birra geat leat stuorát olmmoš-joavkkut go mii, ja geat leat enet oidnosis metropola guovddážiin máddin. Mii gártat menddo moattisin duoid stuorát joavkkuid ektui ja sirdot dasto doaresbeallái retoralaš diversitehta ságastallamis jus jo eat oalát báze namahuvvokeahtá.

Unnitlogu vuoigatvuođat leat dehálaččat muhto leat eará go álgoálbmot vuoigatvuođat

Unnitlogu vuoigatvuođat *leat* dehálaččat. Sisafarrejeaddjit ja našunála unnitlogu olbmot deaividit hirbmat stuorra hástalusaiiguin Davviriikkain, ja lea min buohkaid ovddasvástádus dárkilit guorahallat mo sáhtá ovtasbargat beassat eret dilis mii marginalisere unnitlogu-joavkkuid. Dán barggu berrejit ja galget sámi akademihkkárat doarjut – mii doarjut ja oalgguhat dáhttojuvvo ja bures smihttojuvvo unnitlogu-joavkkuid inkluderema Davviriikkaid servodagaide.

Eai áššit dattege leat čađa heittogat. Diversitehta lea juolludan veaháš saji sámi oainnuide Davviriikkain, ja mii berret atnit liibba jienádit go lea vejolašvuohta. Leat maid buorit áššit dáhpáhuvamin skandinavia oahppoprográmmain ge. Lean fuomášán ahte lea duoh- ta beroštupmi ja áigumuš váldit mielde sámi perspek-

tiivvaid skandinavistihka lohkanmearelisttuide sihke Norggas ja USA:s, ja čáhkket saji sámi máhttui min fá-gasurggiin, erenoamážit USA:s gosa sámi dutkit leat muhtun áiggi jo bovdejuvvon lasihit máistaga seminá-raide ja konferánssaide. Mañimuš jagiid lea maiddá duodaštuvvon ahte sámi perspektiivvat ja beroštumit leat geavahuvvon hástalit skandinavistihka dábálaš beaiveortnega. Davvi Amerihká gullelaš ovtastat Society for the Advancement of Scandinavian Study (SASS) mearridii iežas 2015 konferánssa válde-fáddán "Álgo-álbmot diskursat, metodologijat ja historjját Davvi-guovlluin ja dobbelis". Dan mii fertet atnit oalle dovddastussan min ovdáneapmái.

Seammá áiggi ferte dattege daddjot ahte dát buorit áigu-mušat doibmet institušunála dohkkehuvvon diehtemeahttunvuoda siskkobealde sámi historjjá, kultuvrra, sosiála ja politihkalaš oktavuodaidd hárrái. Dohkkehuvvon diehtemeahttunvuoha lea doaba mii čujuha dan vuohkái mo akademálaš ásašusat dohkkehut ahte omd. olbmot geat váldet doavt tergrádaidd skandinavalaš dutkansuorggis ja ožžot alla virggiid oahpahit suoma, dáža ja ruota kultuvrra ja girjjálašvuoda eai dárbbas diehtit eai fuos eai cuo sámi áššiid birra. Muhto sis gáibiduvvo ahte dovdet Hávamál. Olbmot leat jearran mus rádi makkár skandinavalaš guossooahpaheaddjiid galggašii bovdet, ja seammás lasihastán ahte sis leamaš jo doarvái sápmelaččat guossin mañimuš áiggiid, de eai dárbbas dan gal dál, vaikko leat áiggit das rájes go mañimuš sámi akademihkar lea gallestaddan sin. Ja mun lean vel gártan čohkkát ja guldalit go dáža "eksperttat" leat čilgen ahte badjelgeahččanvuoha ja vealaheapmi gullet doložii ja ahte sápmelaččain lea hui buorre dilli dál vaikko vel vái-

dalit. Olmmoš dárko dáid áššiid, erenoamážit go dat orrot geardduhuvvomin nu dávjá.

Duohta ášši, earret olggusteami ja dohkkehuvvon diehtemeahttunvuoda, lea dattege ahte go mii giehtadallot dušše unnitlogu-joavkun, de duššindahkkojit min vuoigatvuodát álgoálbmogin. Álgoálbmotvuoigatvuodát leat vuodđuduvvon earái go dušše unnitlogu vuoigatvuodaide. Min autonomia ja ieš-mearrideame gáibádušat vulget min álgoálbmot-stáhtusis, mii mearkaša ahte min servodat gullá dán guvlui mii lea koloniserejuvvon ja mii leat duvdiluvvon doaresbeallái min iežamet eatnamis man dál stivrejit olggobealde boah-tán olbmot geat ráđđejit eatnama badjel kolonisttalaš vieruid mielde. Riikkaidgaskasaččat dát vuoigatvuodát leat dovddastuvvon riektin mii addá viiddit vuoigatvuodaidd go unnitlogu árvu dahká, ja mii eaktuda sierra bealuštusa stáhta eiseváldiid beales.

Go akademihkkárat ja oahpaheaddjit, seammá man buorredáhtolaččat hálidežžet leat, meannudit sápmelaččaid dušše unnitloguálbmogin, sii dahket bahá min gáibádušaid ovdii. Sii unnidit min dušše dakkáražžan geat átnot dohkkehuvvot eanetlogu álbmoga beales ja geainna ii leat eará go dábálaš olmmošvuoigatvuodát masa čujuhit. Liberála diversitehta dasto gártá leat vel ain okta koloniserejeaddji dahku, dušše eará uhki-deaddji amadajuin.

Troy Storfjell lea Associate Professor Pacific Lutheran universitehtas Tacomas, Washington oassestáhtas, ja ieš sápmelaš.

'Buot min dolat

Taiaiake Alfred álgoálbmogiid diliid ja dutkama hárrái

Mannan čavčča vulgen geasi guvlui ja ledjen Aotearoas dahje Ođđa Zealandas go Ngā Pae o te Māramatanga-guovddáš, mii gullá Auckland universitehtii, lágidii stuorra riikkaidgaskasaš konferánssa. Okta daid mánjga miellagiddevaš keynotelogaldallamiin maid gullen lei dat maid Taiaiake Alfred doalai.

Taiaiake Alfred lea professor Victoria universitehtas Canadas, ja bargá Indigenous governance:in. Su logaldallama namma lei "Contemporary colonialism and the crises of dependency", "Dálááigge kolonialisma ja sorjavašvuoda heahtedilli". "Sorjavašvuoda heahtedilli" bohtá das go álgoálbmogat leat čadnon oarjemáilmmi vuogádagaide sihke psykologalaččat, fysalaččat, politihkalaččat ja ekonomalaččat.

Lei vuosttas háve viehka guhkes áigái, jus goassige, ahte mun lean beassan fitnat dakkár stuorit konferánssas gos eanáš oasseváldit ja logaldallit ieža gullet man nu álgoálbmotčerdii, ja dat bovtii sierralágan dovddu maid in leat ovdal vásihan diekkár akademalaš oktavuodas. Okta vuohki mo dat bođii oidnosii lei ahte Taiaiake álgahii iežas sáhkavuoru lávlagiin, go son lei konferánssas deaivan guokte indiána nissona nuppi čearddas, ja

sii ledje fuomášan ahte sis ledje oktasaš lávlagat, ja dan juogadedje minguin ovdal logaldallama.

Su logaldallama vuodus lei okta mohawkgiela sátni: *kabwatsire*. Dat mearkkaša sihke bearaš ja našuvdna, ja jus dan jorgala, de šaddá "buot min dolat gullet oktii", dolla govve metaforalaččat mo oktavuodhta doaibmá. Ja dan dolla-gova sáhtá maid geavahit jurddašit koloniserema ja dekoloniserema birra ođđa vuogi miel, go olbmo ovddasvástádus lea iežas servodahkii, ja dolla lea metafora mii govve geat gullet dan servodahkii. Soaitá sámi oktavuodas livččii mis eará sátni, eará konteaksta masa hábmet sullasaš teoriija, muhto mun lean doalahan dola dán oktavuodas.

Taiaiake namaha álgoálbmotdutkiid, go han lei dutkan-konferánssa mas son hálai, muhto ii dárbbas dušše leat dutkiin sáhka, sáhtá leat vaikko makkár ge servodattoerošteddji. Muhto dás lean välljen doalahit álgoálbmotdutki-tearpma.

Dan dola dehálaš oasis leat hukset servodaga: giella, kultuvra, historjá, dábit, "ceremonial practices". Dola birra leat guokte gierddu: okta leat sii geat gehččet dol-

ainne

gullet oktii'

lii, geat barget sealluhit dan: giellageavaheaddjit, kultuvraguoddit ja -bargit, sii geat máhttet ja muitet servodaga eallinvuogi. Nubbi lea fas dat gierdu gos olbmot gehččet eret dolas, sin kultuvrras leat *warriors*, min kultuvrras várra ii aiddo seammá, sii geat fáktejit ahte ii oktage boade bilidit dola, geat dorrot dan ovddas go dan ferte dahkat. Eai leat olggobeal servodaga, muhto lea servodagas bargu mii mearkkaša ahte ferte geahččat viidáseabbo, ahte dolla ligge sealggi, ii njuni.

Son čilgii ovttá vuogi mo ieš láve govvet kolonialismma iežas servodaga jurddašuvuogi miel: oktii dat dolla lei nanus ja bulii bures, ja lei sin bargu gierdut dan dola vuoi dat seallui. Ledje servodaga *elders* geat fáktejedje dola ja cagahedje dan. Muhto de bohte oarjemáilmme olbmot ja bukte dávdmaid ja bilidedje gierddu, ja go gierdu lei biliduvvon, de sii álge bilidit dola maid, sii čikče ja čuggo hilaid, diško čázi dollii, ja barge buot maid vedje vuoi dolla játtašii. Ja dat lea kolonialisma: dat gáržžida dolastallanvejolašvuodaid, viggá čáskadit hilaid ja bálkesta daid gierddu olgobeallái.

Ja go nu jurddaša kolonialismma birra de lea maid čielgas maid olmmoš ferte bargat go gullá álgoálbmogii:

ferte veahkehit hukset fas dan dola. Ja ulbmil dainna huksemiin lea ahte boahhte buolva galgá beasset leat eanet álgoálbmot go maid dálá buolva lea. Muhto go áigu nu hukset de ferte vuos oaidnit gosa ieš gullá, mii lea iežas vuoibmi, makkár ovddasvástádusat leat, makkár vejolašvuodaid lea ožžon.

Lea álki maid láhppot diesa, ahte álga baicca geahččat iežas eanet daid olggobeal joavkku oainnu mielde, dat mat hárdet dola: rasisma, kapitalisma, politihkka, lágat. Go lea álgoálbmotdutki dahje -intellektuella ferte oahppat dádjadit – nu ahte vaikko olmmoš ieš gáddá ahte lea birgemin bures eallimis, ahte doalaha iežas identitehta, ahte lea *warrior*, dahje servodatovddideaddji, de lihkáge sáhtta šaddat eanet oassin das maid vuostálasta go das maid lea fáktemin.

Dat lea danin go álgoálbmotdutki ferte oppa áigge "navigeret" mo sáhtta leat sihke siskkobeaal ja olggobeal, mo cagaha dola dan seammás go galgá dovdat, máhttit ja birget daid oarjemáilmme systemain mat lea oassin dan bálkáhuvvon barggus mii olbmot lea. Ferte muitit leat "accountable", sáhttit vástidit fysalaččat, seremonialaččat, kultuvrralaččat ja vuoinjalaččat dollii, vai vead-

baahuu

já doalahit oktavuoda dan sadjái go dušše oazzut eanet oktavuodaidd olggos guvlui.

Álgoálbmotdutki lea son gii dávjjimus lea dan olggut gierddus, son ii leat fáktemin dola, bajásgeassimin mánaid, oahpaheamen giela, muhto lea baicca oktavuohta institušuvnnaiguin, son gii máhtta navigeret daid ektui, gii dovdá mo dat doibmet ja diehtá mo birget.

Muhto kolonialisma rievdá ja molsu hámi vuoi veadjá ain doalahit dan mii lea kolonialismma váldoulbmil: rievdit eatnamiid, bákkuhit álgoálbmogiid eret iežaset eatnamiin, ja geavahit dan eatnama dinema dihtii, nu ahte mii dan geažil massit iežamet eallinvuogi.

Lea álo eana mii lea deháleamos. Leat mánga vuogi mo kolonialisma lea doaidman ja dál maid ain rievdá mo dat doaimbá, juste danin go oassi álgoálbmoga dekoloniseremis lea muitit ahte ii oktage oarjemáilbmestáhta leat goassige čájehan iežas leat miikkige eará go mašiidna mii boahotá ja áigu váldit min eananriggodagaid vuoi dine ruđaid das, ruđat mat hui čielgasit eai boađe midjiide buorrin, muhto šaddet baicca oassin min váttus.

Taiaiake deattuhii ahte vaikko su teoriija ja lahkananvuohki sáhtta orrut radikála, de dat duodaštuvvo go oaidná mo Canadas leat hábmemin politihka. Go lea álgoálbmotdutki, de lea deháleamos oassi barggus oaid-

nit ja dovdat daid vuosttaldemiid, ovdošit daid, vuoi diehtá mo galgá fáktet dola.

Ja álgoálbmotdutki bargun lea leat dat olmmoš gii máhtta bargat servodaga ovddas, gii sáhtta dulkot ja čilget oarjemáilmmme hámiid, ja čujuhit goas ja gos lea dehálaš ahte servodat vuostálastá daid. Kolonialisma han ii leat dakkár mii leamaš ja dál lea nohkan, dat lea ain bistimin, ja ilbmá ođđa vugiid miel, lea šaddan dakkár *shapeshifting colonialism*, kolonialisma mii lonohallá hámiid.

Ja mángasat akademijias eai soaitte leat bajásšaddan dan siskkit gierddu siskkobeal, kánske ii lean giella lunddolaš oassi bajásgeassimis, kánske ii lean dat čielga oktavuohta, ja juste danin lea dehálaš ahte jus háliida leat oassin divodeamis de ferte vuos divodit iežas: gávdnat daid oktavuodaidd mat váilot, bargat dan maid ferte vuoi seailuha iežas dola vuoi easka sáhtta albma láhkái bargat seailuhit maiddái oktasaš dola.

Ja de lea bargu, bálkáhuvvon bargu, mii dábálaččat lea daid ášahusaid ja oarjemáilmmme vuogádaga siskkobeal mas iežat álgoálbmotservodat vuordá ahte galggaht máhttit leat vearjun vuoi sáhtat fáktet sin. Ja oassi dálá áigge váttisvuodain lea ahte mángga báikkis – muhto Taiaiake diedusge hálai vuosttažettiin Canada birra, go dat lea maid son dovdá buoremusat – dat vuostálastin lea "co-opted", lea ieš oamastan koloniála struktuvr-

ainie

raid. Dán áigge oainnat gávdnojit guovtte lágan koloníala jurddašuvuogi. Okta lea dat maid lea álki vuostálastit: čielga rasisma, assimilašuvdna, eai galgga leat álgoálbmotvuoigatvuodát, oarjemáilmme olbmot leat "superior". Dan lea álki vuostálastit, muhto lea váddásat vuostálastit nuppi jurddašuvuogi, mii dahkaluddá deaivvadit álgoálbmogiiguin ovttadássásaš dilis, ja čilge ahte "mii oaidnit ahte leat láhtten vuogi miel mii ii leamaš didjiide ávkin dahje buorrin, ja dál háliidat addit didjiide vejolašvuoda šaddat ollislaš aboriginála olmmožin, ja dá leat ruđat dutkanprošeavttaide, dá lea sadji min parlameanttas." Ja dan ii leat nu álki vuostálastit, dat lea váddáseabbo oaidnit manin dat ii dáidde leat buorrin álgoálbmogiidda, ferte geahččat mat leat daid vejolašvuodaid eavttut mat galggašedje rievdat, maid massá jus dohkkeha dan jurddašeami, go kolonialismas alo goit massá juoidá.

Muitalii ahte Canadas leamaš stáhta jierbmái dien láhkai, sii leat oaidnán goas ja gosa galgá fállat ruđaid vuoi orru dego álgoálbmogat ožžot odđa vejolašvuodaid, muhto ahte stáhta beassá baicca gáržžidit daid vejolašvuodaid mat jo gávdnojit. Ja go stáhta oinnii ahte ledje dolat jodus, sihke metaforalaččat ja duohtavuodas, de sii ráhkadedje vuogi mo orustahttit dan, ja barge dan nu ahte sii ieža šadde oassin dan viidáset barggus, ja dan láhkái sáhtte bilidit iešmearrideami. Deháleamos oassi mo veadjit dan, lea geavahit ruđaid ja ruhtadeami, danin go buohkat dárbbášit ruđaid, diedusge, muh-

to strategalaččat välljet goas jo gos geavahit dan seavtti, ja kánske deháleabbo vel, goas ja gos *ii*, dahkat dan. Canadas ráhkadedje kommišuvnna, ja dan láhkái bidje daid olbmuid geat gulle nuppi girdui konferánsalanjaid go galge ákkastallat mo Canada sáhtii šaddat buoret stáhtan, mo galge joavkkut soabadit.

Canadas leamaš ollu sáhka soabadeames, *reconciliation*, kommišuvdna rievdadii ságastallama nu ahte šattai gažaldat mo sáhtta leat vuogas álgoálbmogiidda leat oassin Canadas, ii das mo fidnešii álgoálbmotservodagaide eanet iešmearrideami. Canada stáhta bealuštii modealla mo heivehit álgoálbmotvuoda Canada stáhta vuogádaga siste, "pushed the model of subsuming indigenous nationhood within the superiority of the Canadian state", nu ahte dál lea diskursa rievdan ja šaddan gažaldahkan soabadeami ja dohkkeheami hárrái. Ja dat mii dalle geavvá lea ahte álgoálbmogat ieža leat fárus rekoloniseremin servodaga, danin go dohkkehit dán vuogi jurddašit servodaga birra. Ja dalle vuoitá oarjemáilmmi áigumuš, masa lea lasihuvvon ja heivehuvvon binnáš aboriginála máistu, danin go dat vuohki mo stáhta geavaha "aboriginála" sáni lea njuolgut nuppe gežiid go mo álgoálbmotádejumis lea. Dat aboriginála lea konstruejuvvon identitehta mas lea agenda.

Muhto danin go olbmot lea pragmatálaččat, de lea álkit fidnet sin dohkkehit dakkár áššiid mas lea jođánis vuoi- tu dan sadjái go vuordit teorehtalaččat vuodduvuvon

Taiiake Alfred ja Sire K. Gaski.

mihttomeari friddjandahkat álbmoga. "the theoretical objective of liberation of our people from colonization". Ja dat lea áddehahtti, danin go lea oktasaš rahčamuš stuorimus ásašusain, medias, fitnodagain ja ráđdehusas hukset dakkár gova álgoálbmotvuodas mii ii leat áitta, ii uhkit ovttage. Šaddá álgoálbmotvuolta mii guođđá min máttaráhneimii, mii suoláda dola ja dahká ahte mii jorgalat sealggi dasa.

Muhto leat maid sii geat oidnet ahte dat máilbmegovva mii fállujuvvo ii leat dohkkehahtti, ahte buot dat áššit mas berošta, erenoamašit mánát ja boarrásat, eai sáhte birget dainna agendain. Danin go vel dat šiegamus plánejuvvon ovttagas mii ii čáhket saji dasa ahte du manjš-boahttit sáhttet leat eanet álgoálbmot go maid don ieš leat. Soaitá ahte lea buoret ruhtadilli, ahte lea buoret oktavuolta oarjemáilmmiin, muhto ii boahte buolva beasa leat nu ollu álgoálbmot go maid háliida leat.

Ja go nuorat jerret mo sii sáhttet rahčat doalahit dan dola mii ain gávdno, makkár áššit lea dehálaččat, de lea vástádus eana, ii eanageavaheapmi, muhto resursasuodja-leapmi, álgoálbmoga ovddasvástádus eatnamii, guliide, muoraide, olles eallimii.

Ja álgoálbmotdutki ferte geahččat gosa leat jođus, dál leat vejolašvuodas, muhto dat maiddá mearkkaša ahte lea vejolaš válljet boastut, ahte diktá fas stáhta suoládit ál-

goálbmot lihkašusaid. Álgoálbmotdutki ferte geahččat mo son lea dutki, makkár dutki son háliida leat, makkár barggu háliida bealuštit ja ovddidit. Dutkan lea oainnat álo oassi stuorát konteavsttas, ii leat dušše dutkan, dat sáhtta leat "co-opteren", oážžut unnitčeardda joavkkuid searvat stuorát jovkui ja suddat oktii singuin, makkár dagut áitet min, gii dan lea hábmen áigumušaid, ja mo dutki ieš lahkona daid gažaldagaide. Seammá hástalusat leat fámuiduhttimis.

II leat álki doalahit rivttes vuogi mo bargat dan, oaidnit iežas dutkin, ja áddet ja leat sihkkar ahte dat barggu maid don barggat ii leat suoláduvvon oassin koloniála agendai, muhto ahte lea buorin du servodahkii. Ja ii oktage leat nu jierbmái ahte ieš okto oaidná mo dat manná, ii oktage sáhte okto vástidit visot gažaldagaid, áidna vuohki mo diehtit leat go bargamin buori barggu lea geahččat dan barggu servodatkonteavsttas, ahte lea vásttolaš (accountable) servodahkii ja kultuvrii.

Ja vaikko mo de dahkkojuvvoš du servodagas de lea loahpalaš gažaldat ahte gáhttet go don dola vai gulat go daid fámuide mat geahččalit čáskadit dola?

Olles logaldallama sáhtta geahččat ja guldalit Ngā Pae o te Māramatanga neahttasiiiddu www.maramatanga.co.nz
Doppe leat maid konferánssa eará keynotelogaldallamat.

Ođđa nuoraidromána!

12–15 jahkásaš lohkkiide

Inger Haldis Ápmir

Roastilis bojá-guovttos

Roastilis bojá-guovttos lea vuosttas girji nuoraidromána ráiddus. Dán mitalusa váldoolbmot leaba Bierril, 12 jahkásaš ja su áddjá. Soai leaba gárdegoađis, leaba rievssatgárddi oahppan. Áddjá ii leat duhtavaš, lea uhccán loddi, ja čakčat ollu bivdit. Bierril ge ii liiko dása. Sutnje bohtet ollu jurdagat.

66 s. garra olggoš. NOK 179,-
ISBN 978-82-8263-180-8

www.lagadus.org

Bieggga buktá

– LUOHTEBIDJAMA HÁRRÁI DUŠŠE DAJALDAT, VAI JUOGA EARÁ ?

ÁLGGAHUS

Dán artihkkalis guorahalan oasi luohtesuonja doaimma ja vásiheami girjáivuodas olbmuid eallimii, holistalaš čalmmiiguin. Ja de vel suokkardalan luohtebidjama, árbevirolaš geahčastemiin ja analyhtalaš čalmmiiguin.

Luohtebidjama šuoŋaráhkadeapmái eai bállo gávdno čálalaš gáldot mat dan giedahallet, fáddá lea unnán dutkojuvvon. Soames sámi dutki leat gal guorahallan ja čilgen luohteduoji dajahus beliid, guđe láhkái juoigan lea leamaš ja adnon sámi birrasiin, makkár vuogit gávdnojit juoigamis ja nu ain. Muhto nu go máŋga eará ge árbevirolaš duddjomii, de ii gávdno čálalaš čilgehus dasa mot persovdnaluhti sáhhtá ráhkaduvvot. Danin anán miellagiddevažžan dan guorahallat ja geahččalit čilgehusaid ohat, ovddemustá dakkár doaimmaid siste gos persovdna ja šuoŋa leaba guovddážiis.

Girjjiid *Muitalus sámiid birra* (MSB), man Johan Turi lea čállán ja girji *Luondu juoiggaha* (LJ), man Maj-Lis Skaltje lea doaimmahan lean välljen geavahit čálalaš gáldon guorahallamis. Dieid girjjiid olis oktan iežan vásihemiiguin ja dieđuiguin maid dán rádjái lean čohken vikkan dasto gávnnahit soameslágan vuogádaga persovdnaluodi bidjama šuoŋaassái.

HOLISTALAŠ GUORAHALLAN

Bajilčála hástala olbmo luonddu vásihit, boahit biekká ovdii, duoddarii dahje bohccuid lusa. Luondu ja eallu lea leamaš ja ain lea mávssolaš doaibmalávdi dan duddjomis mii dás lea guovddážiis, luohtebidjan. Duddjoma buktaga gohčodan sihke šuoŋan ja luohthin. Šuoŋan dalle go lea easka ráhkadeami vuolde, eaiggáda haga. Ja luohthin dalle go lea válmastuvvon ja ožžon eaiggáda. Aistton dan Sunná Vulle Nihko Ovlá/ Olof Pæivø, gii dadjá ná (LJ s. 41):

...Nu dat gal láveje olbmot lohkat dolin, ahte juoigan lea bohcco melodiija. Dat hálida maid gullat musihka, boazu. Ja mon gal lean juoigan agi go lean boazoravddas, muhto dál mon in leat dáláš áigge šat juoigan. Dál mon in leat bohccuid luhtte..

In dieđe leaččai go oalát heaitán juoigamis, sávamis ii lean. Muhto dás sáhhtá imaštit lea go boazu mii háliida gullat musihka vai lea go bohcco eaiggát ieš. Soaitá leat sáhka goappašiin, soameslágan gulahallamis. Mu čeahcerohki Ingor Juhán / Johan Andersen Gaup maid vástidii sullii dieinna lágiin skuvlamánáide geat dáhtto diehtit manne sápmelaš lea álgán juoigat, ahte ferte han juoigat vai eallu gullá olmmoš lea lahka ja oadjuduvvo.

bieggga doalvu

Johan Turis (MSB s. 55) maid ovdanbohtá ahte hui-kin ja árvideames maid juoigan adnui vearjun návde-ráfehisuodas. Dieđusge lei maid dieđiheapmin nuppi reainnideaddjái guđe rávddas juoigi lei, movt birgii ja makkár miellalágis lei.

Lea maid daddjon ahte boazu, earenoamážit heargi sáh-tii ipmirdit go olmmoš hupmá, nugo Heandaraga Sire/Sire Pæivio mitala (LJ s. 40): *..son láve herggiin ságas-tit álo ja ipmirda dat heargi gait..* Nie dadjá maid Nils Anders Páve seamma girjjis (s. 233) ahte lohket vuoja-na buorebut doalvvástit go juoiggasta. Ieš lean maid diekkára vásihan go lean herggiin vuodján, ahte hear-gi movttiiduvai buoridit leahtu go bidjen dasa luođi, fuomášin áibbas odđa šuoŋa ja dasto dajaldahten vel go *Muzetčuoivvat nu njolggiida* jnv. Muzetčuoivvaga luoh-ti lea čállon nuohttasystemai *Čuoja čáppa litna jietna* juoigan- ja lávllagirjái. Oskal Máhte Mihkel Issát rohkis lean oktii beassan gullat dakkár mállet luođi, mii gal-gai oáčuhit buori oktavuoda háldiide. Muhto dat ii leat muittus šat, lea mannan biekká mielde.

Muđui vuhtto oalle stuora erohus gaskal *Muitalus sá-miid birra* ja *Luondu juoiggaha* girjjiid go guoská juoi-gama sadjái ja geavahussii luondduriikkas ja bargguid

siste. Johan Turi girji ii báljo namut juoigama boazo-bargguid oktavuodas, eanas dušše muitaleami, soakŋu ja heajaid oktavuodain. Niillasa luohti, man su moar-si juoigá, lea dasa buorre ovdamearkan (MSB s. 163):

*Voja voja nana nana,
stuora hága, stuora geamppa
stuora fávrro, stuora leambada,
voja voja nana nana,
go dat juo viehkalii, de manai dego loddi,
voja voja nana nana*

Nie rámpui dajahallamiin nieida irggis Niillasa, huksen dihte buori oktavuoda sudno gaskii. Dien luođis leat njeallje oasi, nu go eanas eará persovdnaluđiin davvisá-mis. Dan birra čilgen eambo maŋŋel.

Dovddus klassihkalaš komponisttra guovttos Brahms ja Beethoven leaba dadjan ahte Sivdnideaddji duddjo sud-no čađa, ahte Vuoigŋa dego deavdá olbmo, doarggis-tahtá ja de olmmoš nagoda geassit inspirašuvnna bad-jin vulos, doppe allagasas eatnamii. Dáža fidjoluojahan árbevieru oktavuodas muitaluvvo Myllarguten birra, gii lei goržžis ožžon inspirašuvnna čuojahit ja maiddái oahppan das dan beakkán Fanitullen šuoŋa. Sápmelaš

voja voja

birrasis ges lean gullan olbmá birra gii muhtumin bođii odđa orohahkii gos ii lean ovdal leamaš ii ge lean goassege gullan dan orohaga luođi. Fáhkkestaga sutnje badjánii odđa luohtešuoŋa go lei váris ja dan son huradii maŋŋel earáid gulámuttos. Sii imaštalle gos son lei oahppan dan orohaga luođi, gos ii lean goassege ovdal leamaš. Vaikko son ii dovdan luođi dajahusaid, de áŋkke earát dovde son juoiggadii orohaga.

Nubbi eará juoigi ges lea muitalan son oktii bođii guossin Ruotabeale sápmelaččaid miessemearkungárddi lusa. Doppe son juoiggadii mánga luođi maid ii lean goassege ovdal juoigan, son iežas mielas "improviserii", luođit orro hui bures heiveme dán guvlui. Odđa luđiid son gal lei mángii ovdal nai fuomášán rohttehit, muhto dát gárttai imašin ja veaháš balddihahttin go okta čearu boarráseamos ádjáin jearai sus gos son lei oahppan sin dološ máttuid persovdnaluđiid. Olmmái ii duostan ii ge sáhtán diesa maidege vástidit. Bázi dušše imaštallat. Ama hal luohti ássá eatnamis? Biegga, boazu ja muđui luonddu heakkalaččat leat dego gaskaoamit, dakárat mat sáhttet veahkehit olbmuide ilbmadii luohtešuoŋaid. Muhto olmmoš ieš ferte de leahkit rabas, leahkit dego soameslágan "anteannan", mii vuostáiváldá šuoŋaid ja dahká daid gullevažžan, dihtolágan šuoŋan.

Luondu juoiggaha girji muitala muđui (s. 139) ahte luohti lea govvidan sámiiid jurddašuvuogi, govvidan dan málle mot sámít leat oaidnán máilmmi, eallima ja birgema. Bajábealde namuhuvvon ovdamearkkain sáhtá maiddá vuohhtit máilmmiipmárdusa šuoŋa geavahemiid oktavuodain.

ANALYHTALAŠ GUORAHALLAN JA ČILGEN

Dás lean viggan, muhto in leat riehta nákcen bidjat ráji gaskal vuoiŋnalaš ja fágalaš beliid luohtešuoŋa ráhkadeamis. Dat lea dan dihte go lea veadjemeahttun juoigama gaikkihit áibbas eret vuoiŋnalaš dásis, danin go juoigan čuoŋca olbmo dovduide. Sámit han leat agis ferten luonddu fámuiguin gulahallat, makkár bargguin de ležžet leamaš, guolásteamis, eanadoalus, bivddus ja nu ain. Lean veaháš geahččalan fuomášahttit dan ahte olbmo luohtešuoŋa galggašii huksejuvvot gulahallan málle mielde. Dat mearkkaša dan ahte persovdnaluođi njealji šuoŋaosi dahje temá gaskka galgá vuhttot dihtolágan siskkáldas gulahallan. Vuosttaš temá galgá hástalit oazžut vástádusa dan nuppis. Ja dasto fas dat goalmmát temá dego vástidit odđa jearaldagain vai maŋemus njealját temá beassá nannet ahte gulahallan lea dáhpáhuvvan. Visot dien njealji temás lea rabas loahppa, dakár mii vuordá nuppi temá čuoovoleami. Danin orru dego luođis ii leat loahppa, dat manná ja manná birra. Temát čuvvot jorbadasa ja váikkuhit dan jođu ja fierama. Temá rájiid lea váttis fuomášit ja sirret dasa guhte ii leat hárvánan. Ja gártá vel váddáseabbon jus juoigi ovdanbuktá temáid iešguđet vuorus, ii ge álohii seamma málles maŋŋá maŋŋálaga. Muhto datte ge fáhkkestaga luohti loahpahuvo. Láven dadjat go čilgen ja sárgumiin čájehan luođi jorbadas huksema ahte ferte gul jorbodagas fáhkkestaga eret njuiket jus galgá oba beassat ge eret. Muđui darvána luohti gitta ja bistá vaikko man guhká. Guhkimus luohti maid lean vásihan lea bistán golbma jándora.

Guorahallamis ovdanboahotá maiddá ahte persovdnaluohti galgá duddjot dovddiideami luoteaiggadii ja sárgut sus šuoŋalaš gova, vaikko eai adno dajahusat.

nana nana

Muhto luotteaiggáda namma dattege berre gullostit, juobe oktii ge. Luotteaiggát galgá maid iežas sáhttit dovdat iežas luodis ja áinnas dasa liikot. Danin lei go ovddeš áigge hui dábalaš ahte luotteaiggát lei ieš mielde alces duddjome nu čappa luodii go vejolaš. Áhččán váidni lávii mitalit ahte persovdnaluodii ráhkadeapmi lei dávjá joavkobargu gaskal buriid ustibaččaid. Muhto ahte biras galggai luodii manážassii dohkkehit, dan ahte heive go luohiti eaiggádii. Vuostáiváldi galggai oainnat šuoŋa távta, coahkkima, ravvgodeami, guottáhallama, veajáhallama, leahtu ja jiena alideami ja vuolideami olis oahpásnuvvat luotteaiggáda luondduin ja miellalágiin. Jus lea luotteaiggát jođán jurddašit, lihkadit, vázzit ja várra vel boarka, buošši, de šattai luohiti dan mielde. *Luondu juoiggaha* girjjis maid mitaluvvo ahte ii lean álohii dárbu bordit nu ollu dajahusaid, go váldoášši persovdnaluodis lea ieš dat šuoŋa (s.127), muhto galggai gal heivet luotteaiggáda vuohká. Nu maid mitalii Barffá Issát/ Isak Parfa, Durbbon čearus, Lj s. 80:

Go juoigá máhtá daid sániid vaikko got bidjat, šat dat vuoddu lea. Dan sáhtá luodis muktit sániid. Bidjat dakkáriid, mat hieppet dan luohitá. Nuohtta vuolá vuos dan olbmo vázzinmálles. Dat vázzet juohkeládjje olbmot. Nuohtta manná dan mielde got vázzá.

Juste dien leat ollu juoigat deattuhan, ahte persovdnaluohiti galggašii heivet luotteaiggáda lihkaeapmái, sihke psykálaš ja fysalaš dásis. Ja Omma Ánte, Anders Omma, Unnačearus lasihii vel (s. 160) ahte olbmo luonddu, lihkaeapmái ja neagu juoigadedje, hámi ja vi-

sot muhtaledje. Son maiddá deattuhii ahte luohiti galggašii čuovvut lihkaeapmái omd. hearggis, čuoigis jnv.

Dasto vel berre bistilvuohita ja eallin seailuhuvvot šuoŋaduojis. Áillohaš rohki lea ge kontinuehta, luottešuoŋa bistilvuohita navdán leahkit vuoddu luodii magiadovdui. Ja lea duodái oalle imaš manne luohiti lea hirbmat beaktit movttiidahttit, sihke juoigi ja vuostáiváldi. Dien dáfus lea maid oalle magihkalaš.

Luohteráhkadusa lea danin maid lunddolaš goallastit ekologalaš jurddašepmái, dasa ahte luondu dádistaga rievdá ja ođastuvvo, jahkodagat lotnahuvvet. Eallimis ja birgejumi dárbbalaš bargguin leat geardduheamit, seamma go lotti vizardemiin. Jagis leat njeallje jahkodaga ja ovddeš sámi máilmmis ledje vel gávccii nai.

Orro leamen nu ahte luondduluodii ráhkadusas sáhttet leat gávccii dahje eambo temát. Muhto eanas ovddeš eliidi ja persovdnaluodii orro leamen čielga njelješ juohkin. Diedus ge lea vejolaš reidet eambo osiid go dan njeallje, jus diktá bealji guhkebuš vuordit ovdal go finálatemá, njelještemá, ieš dat čopma, boahá. Juste dien birra in áiggo dás eambo čilget, go dan birra lea buoremus mitalit ja čilget dihto luodii juoigamiin. Namuhan dušše ahte njelješ juohkin lea oba mihá boaris ja lea joatkkašuvvan gitta otnáža rádjái, aistton Jovnnása Joná/ Jonas Ponga, Dálmá čearus (LJ s 224):

Ieš mun in leat gal luodii bidjan, muhto mon lean daid darvehan juoste ja de lean juoigan. Mon lean dušše daid boares luodii veahá muhtimin muktán ja nu. Dolin oainnat olu juige nuorat. Dan gulai álo juigosiid.

Jovnnasa Joná lea darvehan ja oahppan juoigama dego sierra giellan iežas birrasis. Son lei rieġádan 1925 ja go boares luđiid lea máhtán rievdadallat, de lei vuđolaččat oahppan luohtegiela. Olmmoš han ferte giela oahppat oalle mihá bures ovdal go ieš máhtá ráhkadit odđa surggiidemiid, cealkagiid ja dajaldagaid. Juste diet goansta maid namuha muktit dahje rievdadit luođi lea vejolaš dahkat. Ieš lean rievdadan iežan mánnávuođa dovnná ja heivehan dan boarrásit bárdnásan. Dovdna bisttii dássázii bárdni rávásnuvai, de fas rievddai dovdna ollesolbmo luhtin. Dat menestuvai bures ja lean gullan earáid nai geat rievdadallamiid leat dahkan ja ain dahket.

Ánddira Nilssa Nils Behtter/ Nils Petter Baer, Luokta-Mávas čearus (s. 35) ja eará muitaleaddjit *Luondu juoiggaha* girjjis atnet čuovvovaš doahpágiid luohtesuoņa duddjoma hárrái: *dahkat ja divodit, muktit, ráhkadit, juoiggastit, diktestit ja illubeakka oazžut*. Dán čállosa bajilčála doahpaga *bidjat* luođi ii leat sis oktage geavahan. Várra ruotabeale guovlluin ii leat dat dábálaš. Lean fuomášan ahte sániid ilbmat dahje ilbmadit livččii maid heiven dadjat, goit dan ektui go luohti boahotá dego eará ilmmis, muhtomin biekká mielde.

Lea gullon ja *Luondu juoiggaha* girjjis boahotá muđui ovdan ahte iešgudege čearus, siiddas dahje orohagas gávdnui dakkár olmmoš, gii lei hui juoigalas ja nuohttačeahppi ja gii bijai earáide luđiid, vuliid. Muhto mánnái dovnná bidjat gal lei dábálaččat váhnemiid, áhku ja ádjá bargu. Dáhpáhuvai maid ahte dovnná bidje vel ristahas olbmot ge, geat muđui atne juoigama suddun. Dalle daddjui ahte ii leat suddu vigihis máná dovndes-

tit. Juste dien dovnden árbevieru ii namut oktage dien viđálogi juoigis geaid Mai-Lis Skáltje lea jearahallan. Muhto Josvva Biette Biette/ Per Kuhmunen, Luokta-Mávas čearus, orro čujuheamen veahá dien dovndenvieru guvlui (LJ s. 16):

..Mus lea leamaš vuolli, nu got mu oappát ja vie-ljat juige. Mon jáhkán, dat lei mu boarráseamos oabbá, mii dagai vuliid minnesiidna. Mu oabbá Edla lea vuliid ráhkadan. Dat levejedje juoigat: "Unna Hilduras". Mon in leat ieš diekkár mii máh-tán mihtidit melodiiġaid..

Biette Biettes lea muđui iežaslágan dajaldat *mihtidit melodiiġaid* mainna jáhkán son oaihvilda sihke ráhkadit ja árvoštallat vuliid. Ja go lei seamma olmmoš gii dagai sidjiide vuliid, de jáhkán ahte dain maid sáht-tá vuohttit sogalašvuođa, ahte dat sulastahttet gaska-neaset juoga nu láhkái. Iežan bajásšaddamis muittán ahte lei eatnibeale áhku gii bijai luđiid lagasolbmui-de ja vel earáide nai. Diet luođit gal duođai nákkeje bu-res govvidit luohteaiggiid ja mun lean dain mánga darvehan. Muhto jáhkán eanas elliidluođit ledje dak-kár oktasaš luođit ja daid ráhkadus lei oalle juste dego persovdnaluđiin, njelješ oassemálles.

Ja Per Ommá Jussá / Johannes Omma, Unnačearus lasi-ha vel (LJ s. 169) ahte juoigis leat leamaš su iežas luođit aktasaš luđiid lassin, maid juohke juoigi iežas málliin lea juoiggadan. Ja ahte juoigi lea luđiide guođđán su iežas sárgosiid ja individuála mearkkaid. Nu go bajábealde daddjui, de várra berre juoigi máhttit stuora oasi oktasaš luđiin, ovdal go arvá ja máhtá hutkat odđa luđiid. Ja lea

voja voja

duohta nu go maid girjjis daddjo (s. 45) ahte ledje eanas dakkár movttegis olbmot, dakkárat geain ledje attáldagat geat dábaláččat ráhkadedje luđiid. Nu go ipmirdan, de galggai luohtebiddji leahkit buorremielalaš ja dakkár gii utnolašvuodain sáhtii nubbái skenket luođi.

Čuovvovaš siterejuvvon muitaleaddji lea eanemus mávsolaš dán guorahallan barggu oktavuodas. Sunná Vulle Nihko Heaika, Henrik Pæivø, Sirkká čearus lea muitalan (LJ s. 142):

*..Luođit leat leamaš mánggalágánat. Juoga lea álo leamaš vuodđu man mielde leat dahkan luđiid do-
lin juo. Nu dat láveje lobkat, mu áhčči maid do-
lin. Vuodđu sáhtii leat go njárgii ealu bidje ja miesi
merkejit, go johtet ja go guoldu ja dálki lea..*

De viimmat bodii ovdan dat maid mun lean ohcalan ja navdán ahte soaitá gávdnot árbevirolaš luohteduddjon vuogádat. Ja go Heaika lasiha vel *vuodđu* sáni manjái *man mielde leat dahkan luđiid* de gal duodai illosin. Doaivváskin ahte dál gal álgá vel čilget eambo šuokjabidjama nuohtalaš beali, muhto dan ii dahkan. Mun lean goit ožžon doarjaga dasa maid lean navdán ja vihkon, namalassii ahte dihto vuodđu gávdno. Muhto dat lea leamaš nu diehtelas ja lunddolaš ahte olbmot eai leat dan birra oba hupman ge. Dat lea várra nu go sámegiela ektui muđui ge, ahte lea várttis čilget ja muitalit juste manne olbmot leat álgán ná ja nie hupmat, nu go ovdamearkka dihte sojahit sániid kasusiid mielde.

LOAHPAHUS

Dáinna čállosiin lean iežan mielas nákcen oalle guhkás guorahallat luohtebidjama beliid, árbevirolaš geahčastagas. Ja maiddái čilgen ja čájehan osiid dan vuogádagas mii ovdalaš áigge lea leamaš ja muhtun muddui ain lea persovdnaluođi bidjamis. Dan lea ollu dagahan vejolažžan Mai-Lis Skaltje girji *Luondu juoiggaha*, gos leat sullii vihttalogi juoigi muitalan iežaset eallima birra ja deattuhan juoigama saji. Dat maid fuomášahtta iežan ahte ii oro šat nu duohta maid álggahas lea namuhan ahte ii gávdno čálalaš gáldo fáddái. Dát girji han sáhtta adnot dakkár gáldon ja diehtun vel eará beliide nai sámi árbevirolaš kultuvrras.

Loahpas ferten vel namuhit ahte dán áiggi orro leamen persovdnaluođi estetihkka ja čábbodat deahleabbo go vuogádaga čuovvun, goit dan mii guoská persovdnaluođi govvidan nákcemii. Ja nu orro persovdnaluohti šaddagoahtime čikŋan, dat válde atnui doaluid oktavuodain, ii ge adno šat juohkebeaivválaš verbála giellan nugo ovdal. Visot luohtebiddjit geaid dovddan livčče hirbmat vuovdnát ja ilus jus dat olbmot geaidda leat luđiid bidjan juoiggastivčče daid heivvolaš oktavuodain. Ja de ii leat dárbu álohii, goit árbevirolaš vieru mielde, almmuhit gii lea luođi komponista.

GIRJJÁLAŠVUOHTA

Skaltje, Mai-Lis: *Luondu juoiggaha*, DAT OS, Guovdageaidnu 2005.

Turi, Johan: *Muitalus sámiiid birra*, Sámi Girjitt, Johkamohkki 1987.
Graff, Ola: *Den samiske musikktradisjonen*, Fanitullen, Innføring i samisk og norsk folkemusikk 1993.

nana nana

Giellaealáskahttin ja kvantitehta mihtut – moadde jurdaga Sámi ja Aotearoa vásáhusaid vuodul

1960- ja 70-logus fuomášedje maorit ahte sii ledje masigoahtán gielaset guhkes áiggi assimilašuvnna dihtii stáhta beales juste seammáláhkai go guhkesáigge dáruiduhttinpolitihkka lei áitigoahtán sámegiela boahsteáiggi – nugo ain ge gal dahká. Maori-álbmogis lea dat ovdamunni min ektui ahte sis lea okta giella almmá stuorra dialektaerohusaid haga. Ja sis lea okta čállinvuohki gokko min giella lea juhkkoujuvnon sihke iešgudet ge suopmaniidda ja čállinvugiide. Etnográfát ja nugohčoduvvon lappologat áiggisteaset vigge juohkit min álbmoga geografijja ja ealáhusaid mielde sihke vuovde-, badje-, ja mearrasápmelažžan suopmanerohusaid lassin. Dan láhkai ásahedje sii siskkáldas rájáid joavkkuid gaskii mat jáhkkimis muđui eai livčče oppa smiehtastan ge ahte leat earálágan go nuppebeal vári dahje vuona siidaguoimmit. Bálddalas suopmanat han álo leat gulahallan.

Nubbi ášši mii earuha maoriid ja min gielladili lea maoriid deattuheapmi das ahte giellaoahppamis ja -gáhttemis leat guokte dehálaš beali; nammalassii giela oahppan ja dan profesjónaliseren. Dainna sii oaivvildit ahte giela ii goassige oahpa ollásit, dan sáhttá álo buoridit, šaddat čeahpít geavahit dan rikkis vejolašvuodaid ja

duodaid atnit giela buot servodatdiliin. Lean álo dorjon dan oainnu go lean vuostálastán gáibádusa ahte visot sámi giellageavaheapmi galgá leat nu álki ja oktageardán. Dan láhkai han min giella geaffu beaivvis beaivái ja dan árvu njiedjá go eai gávdno hástalusat. Smiehtas dušše maid mii oahppat skuvllas čeahpes dáža ja olgoriikkaid girječálliid birra: sin rikkis giella máidnojuvvo ánsun ja erenoamášvuohtan. Sámi girječálliid birra baicce nimmoruvvo ahte sis lea nu vátis giella. Oahppogirječállin lean maid gullan ahte galggašii geahppa giella vai oahppiide lea álki lohkat. Dakkár ealli giella ii gávdno man sáhttá oahppat rahčama haga – earret dieđus eatnigiel la man gal oahppá lunddolaččat ja masa leat čatnasan sihke dovddut ja gullevašvuohta. Muhto deattuhit eatnigiela dehálašvuoda ii oro šat leamen sámi eiseváldiid vuoddo-vuoruheapmi, sii baicce bidjet návccaid nuppi-giel oahpahussii. Muhto seammá maid deattuheš, de ii goit beasa eret dan duohtavuodas ahte giela oahppan ja ovddideapmi vázziba giehtalagaid.

Gielladovdu ja luonddumáhttu

Giellaealáskahttin-ságastallamis leat guokte beali deattuhuvvon: lasihit giellageavaheaddjiid logu ja nannet

Huia girjjit

Muhtunráje girjjit maid Huia-nammasaš girjelágádus lea almmuhan sihke maori- ja engelasgillii.

sin gielladovddu ja -máhtu. Erenoamážit sámegiela hárrái lea ságastallan bisánan dasa ahte ii oktage oro muittimin ahte maiddá eatnigiel-bealli dárbbáša doarjaga. Ii leat buorre dadjat bođeš go dat das go leat nu olu nuppi-gielagat njunnošis sámegiela hálddašeames, muhto gažaldat ahte lea go giellacaláskahttima áigumuš dušše lasi hálliid skáhppot vai galgá go dat maiddá leat doarjjan eatnigielagiid giellaovddideapmái, orru dávjá báhcimin. Gielladovddu ságastallamis leat maid goit guokte beali, namalassii dat árvu maid geavaheaddjit ieža addet gillii ja dat árvu maid birastahti servodat addá. Ohpihii lea Aotearoa buorre ovdamearka. Maiddá dat maorit geat ieža eai máhte maorigiela dorjot ahte dat hállo ja čállo ja geavahuvvo. Sámis baicce lea nu ahte jus ihtá sámegiel teavstaš gostige almmá dáro- dahje engelas jorgalusa, de nimmorit sápmelaččat ieža buot eanemusat das. Jurddaš dušše jus mat muhtun valaštallansearvi čálášii juoidá dieđu dušše sámegillii. Ii ávkkot vaikko livččii guovddáš Sámis. Mis lea hui vuollegis giellatoleránsa. Aotearoas baicce leat engelasgillii ge váldán atnui maori báikenamaid – almmá jorgalusa – ja eará namaid ja dajaldagaid, dego dearvvahus Kia Ora, maid olles álbmot dovda ja atná. Maori seremoniijaid – dego

haka – lea riikka eanetloguálbmot ge fátmastan ja lea dainna hui rámis.

Eará ášši mii lea erenoamaš eanáš álgoálbmotgielain lea lagaš čanastusat lundui, bivdui ja sohkaoktavuođaide. Nu go ovddeš Sápmi lei juhkkjuvvon siiddaide, nu lei dilli eanáš álgoálbmotjoavkkuin eará sajiin máilmmes ge, ahte lagaš bearrašat, fuolkkit ja sogat dávjá gulle seammá bivdo-ovttadahkii dahje siidii. Oaidnit ain ge mo sámi báikegottiin leat sierranaš sogat eanetlogus ja váikkuheaddji posišuvnnain. Danin lei sohkadovdu mávssolaš oktiigullelašvuoda dihtii, muhto dáiddii vel ain dehálebbo diehtit geat ledje fulkkežat eastadan dihtii ahte menddo lagaš olbmot ovtastalle ja ožžo mánáid ovttas. Ee. dan dihtii leat hui dárkilis sohkanamahusat sámegillii ja sápmelaš lohka iežas sohkagullelašvuoda olu guhkkelii go stuorraservodagas lea dábálaš dahkat.

Luonddumáhttu lei hui dehálaš bivdui. Dan ge oaidnit duodaštuvvan dárkilis doahpagiin mat omd. sámegiela lea topografija, dálkkiid ja šanmaid birra, ealliid láhtenvugiid hárrái jna. Dán erenoamáš dárkilis terminologija ii dárbbášat oahppat ja máhttit dábálaš árgabeai-

sápmelaš gii čohkká kantuvrras dahje vuodjá meahcevuojána, go áiggit leat rievdan ja árvvut ge dađe mielde. Dattege lea stuorra oassi min álgoálbmotvuodas čadnon juste luonddu gullevašvuhtii ja dan ávkkástallamii. Dan duodašta erenoamážit giella.

Muhto mo de go galgá álgit ealáskahttit sáme giela dakár guovlluin gos dat illá šat oppa geavahuvvo? Makkár giela de galgá oahpahit odđa giellageavaheaddjiide? Ii oro anolaš ja ávkkálaš oahppat 300 sáni sierranaš muohtašlájaid birra, ja vaikko lea sihke somá ja eksotálaš dovdat moaddelot sáni joga iešgudetlágan rávnjijid, guoikkaid ja njaviid birra – ja nuppe dáfus jaskkadit golggadeaddji savvoniid, goatniliid ja dábbaliid birra – de ii dainna gielain máhte mitalit iežas nama ii ge fidne ostojuvvot láibbi buvddas. Dan dihtii ohppet odđa oahppit dábálemos sániid ja dajaldagaid sáme gillii, ja go deaividit váddásebboš giellagovaiguin ja árbevirolaš dadjanvugiiguin mat dáidet vel oahpaheaddjái ge leat apmasat, de sii baicce jorgalastet majoritehtagielas dajaldaga nu ahte čudjet sáme giel sánit dáro-, ruota- dahje suomagiel cealkkavuogádaga mielde.

Jorgaleapmi ja dan hástalusat

Juste jorgaleapmi lea ge okta váldo gillariin giellaaláskahttimis, go menddo dávjá geavvá nu ahte álgoálbmotgielat mainna leamaš vearba guovddáži, jorgaluvvojit majoritehtagiela vuogádaga mielde measta jo sánis sátnái nu ahte vearbaid sadjái deattuhuvvojit nomenat. Lihkastagat ja giela eallivuohta rievdá guhkkelii ja guhkkelii eret vuodđogiela, ja ealasvuohta nuppástuvvá jorgaluvvon (amas)giellan dan sadjái go doalahit iežas erenoamašvuodaid. Dát leamaš dađebahábut boadusin mángga unnitlogugiela oahpahusas, ja jus dušše geava-

ha kvantitehta mihtuid árvvoštallat giellaaláskahttin-programmaid lihkestuvvama, de sáhtta áibbas dájuhuvvot. Na, goit dájuhuvvot dan dáfus ahte lea go duodaid ealáskahttimin árbevirolaš giela vai ráhkadeamen odđa giela mas leat ovddeš sánit muhtun muddui, muhto man vuorraset olbmot illá dovdet dahje áddejit dan dihtii go odđa gillii leat boahtán nu olu earálgan dadjanvuogit, cealkkahámit ja luoikkahuvvon giellagovat.

Mánnga giellasosiologa čuočuhit ahte maoriid giellaaláskahttin ii leat lihkestuvvan go eai measta leat lasánan giellageavaheaddjit oppanassii ge. Sii baicce čujuhit omd. Hawai’ii gos giellageavaheaddjiid lohku lea gorgnon sakka. Jearaldat lea dattege ahte makkár mihtidanvugiid leat dutkit geavahan go celket duomu mii giellaovddidandoaimmaid lea lihkestuvvan ja mii ii. Ášši lea buorre ovdamearka dasa man dehálaš lea geavahit sihke kvantitatiivva ja kvalitatiivva metodaidda go galgá árvvoštallat humanisttalaš prošeavttaid. Giellaaláskahttimis leat mánnga beali. Jus dušše geavaha hálliid logu almmá dutkkakeahhtá maid leat oahppan ja makkár giela hállet – eará sániiguin daddjon; giela kvalitehta árbevirolaš sisdoalu ja doaimma ektui – de sáhtta oalle jođánit gártat áibbas boastu bálgáid ala. Mu vásáhus Aotearoain lea áibbas nuppelálgan go maid gieladutkit čuočuhit. Maorit leat lihkestuvvan giellaaláskahttimiin! Sii leat lokten giela árvvu, dat geavahuvvo almmolaš oktavuođain almmá dulkokeahhtá engelasgillii, maori sánit ja doahpagat leat váldon atnui riikka engelasgiel-hálliid gaskkas ge, ja giellaáŋgiruššit rahčet dan ala ahte árbevirolaš dadjanvuogit galget seailluhuvvot ja heivehuvvot odđa geavahussii.

Maori dáidda

Maori-inspirerejuvvon glássadáidda.

Odđa dahkkon New Sámi

Maorigiella adnojuvvo oahpahas vuoddoskuvllas gitta universitehta dássái. Lassin sámiide, leat maorit ge lihkostuvvan dahkat iežaset giela akademalaš giellan, de dutkosat, girjjit ja čielggadusat ilbmet maiddá maorigilli. Eanemus movttidahtti bealli dáidá dattege leat ahte árbevirolaš giellageavaheaddjit eai amaš "odđa" maorigiela, sii gullet ahte lea heivehuvvon odđaáigásaš servodatdárbbuide, muhto sii goittot ge dovdet dan iežaset giellan, ii ge dušše jorgaluvvon enjelasgiellan. In sáhte dadjat maidige Hawai'i dili birra go doppe in leamaš nuppelot jahká, muhto muittán dalle goit lei olu sáhka das mo bisuhit ja ođasmahttit meari mielde nu ahte ádját ja áhkut ain galget sáhttit gulahallat mánáidmánáideasetguin. Ii oro man ge veara jus dušše ráhkada odđa unnitlogugiela mas ii leat vuodđu árbevirolaš gielas. Livččii dego ráhkadit New Sámi mainna ii áddehala buolvvaid gaskka – ii han dalle leat dahkan maidige buriid, dušše geardduhan dili mii lei dáruiduhttináigge. Jus odđa sámáidahttin amasmuhtá sápmelaččaid iežaset gillii, de eat leat lávken ovddos, baicce mánja lávkkimanjás, mas massit giela gullevašvuoda iešdovddu, kommunikašuvnna ja luonddučanastagaid hárrái.

Ii eatnigiella ovdán jus dan gullá dušše mánnán ja de fárrerret sámegiellat birra nu ahte ii šat gártta giela gullat ja geavahit. Ii ge otná eatnigiella leat seammá go

dat giella maid oahpaimet dan áigge go bivdu, meahcásteapmi, lubmen ja vuoddoaláhusat ain ledje guovddáš doaimmat sápmelačča árgabeaivvis. Muhto eatnigiella erenoamáš dehálaš bealli lea giellageavaheami lunddolašvuolta – ii olmmoš smiehttagoade gaskan hállama ahte galggai go son dáikko nominatiiva dahje akkusatiiva, ii ge fáhkka álgge eahpidit ohppojuvvon giellagovaid dahje dadjanvugiid. Nubbigiellaháli dájvá roahkkasa imaštit mii lea luoikkahuvvon dadjanvuohki dahje ahte dárudahje suomanjaddá go su giella. Dát dieđus lea menddo oktageardánis govvádus dan guovtti gielladiliid gaskkas, muhto oaiivil lea dušše deattuhit ahte min sámi giellaságastallamis galggašeammet šaddat čeahpit muitit ahte goappašat gielladilit dárbbášit dán áigái doarjaga – sámegiella sihke eatnigiellan ja nubbingiellan. Eatnigiella ovdáneapmi lea šaddan olu eanet mánáidgárdiid ja skuvlla áššin go maid ovdal lei goas mánát ja nuorat ledje olu eanet vanhemiid ja áhkuid ja ádjáid mielde praktihkalaš doaimmain maid bokte ohppe iešguđetlágan bargguid terminologiiija, ja seammás ohppe árvvuid ja gullevašvuoda sihke sohki ja guvlui mitalusaid bokte mat mitaluvvojedje bargguid bargadettiin.

Robyn Bargh

Robyn Bargh vuodđudii Huia girjelágádusa ovttas isidiinnis 1991:s. Dál son lea geassádan beaivválaš jodiheadji doaimmas, muhto lágádus gal ain bissu. Lei ovttas gaska sáhka bargat ovttas eará álgoálbmotlágádusaiguin, muhto dat áigumuš ii dattege ollašuvvan.

Mii ieža eat ane árvvus sámegiela

Lea imaš go Sámis hálluojvvo nu uhcán eatnigiieldimensuvnna birra ja baicce nu ollu das mo sámegiella geavahuvvo ja oahpahuvvo nubbin- ja amasgiellan, dego dal mahkáš dan duohken livččii giela bestojupmi. Eat mii arvva dego maori-álbmot mearridit ahte muhtun seremoniella oktavuodain dohkke dušše min iežamet giella, dulkokeahtá, danin go dasa mearriduvvo symbolalaš árvu. Dan dihtii leat measta buot maorit oahppan sihke guovddáš rohkosiid ja lávlagiid iežaset gillii, muhto gávdnojit dievva sápmelaččat geat vuostálastet oahppamis oppa *Sámi soga lávлага* ge sámegillii. Min giella ii oaččo árvvu ovdal go mii ieža dan dovddastit dasa, muhto jearaldat lea ahte leat go mii gergosat dan dahkat. Jurddaš jus dohkkehuvvošii sápmelaččaid gaskkas ahte omd. rabašii čoahkkimiid ja konferánssaid dušše sámegillii – áinnas vaikko mángga sámegillii, muhto almmá dulkokeahtá ieš buresboahhtinsávdaga ja dan mii vástidivččii maoriid rohkosiid čoahkkima lihkestuvama ja buriid bohtosiid hárrái.

Aotearoas fuomášedje ahte jus sii masset maorigiella, de dan mielde jávká mánggaid čuđiid jagiid čađa čohkkejuvvo viisodat man gávdná dajaldagain, doahpapiin, mitalusain ja máidnasiin. Seammaláhkai lea sámegielain, dasa lea maid viisodat vurkejuvvo, de dan dihtii lea buot dehálemos gielladoaimma bisuhit eatnigel-hálliid, go dasa ahte duodaid áddet idiomaid ja giella-spesifihkka áššiid – dasa gáibiduvvo vuđolaš giellamáhttu ja kulturdovdu.

Min giella dasa lassin lea hui vuogas giellastoahkan-gaskaoapmi, geažidemiid, mohkkasaddamiid ja bonjasteemiid dáfus, dat lea – nugo Áillohaš rohkki mánggii dajai – dego sivdniduvvo poesijja várás. Maiddá mii sámít fertet eanet deattuhišgoahit giella profeshonaliserema, go otná giellapolitihka credo ja gáibádus ahte visot galgá leat nu álki ja oktageardán, omd. oahpponeavvuin, dat gal doalvu min hevvui, dahje goit dahká min giella-geavaheami hui ovttaidimensunálan.

Áigi orru jorramin dan guvlui ahte mii amasgilli, dárosuoma- ja ruotagillii, čilget ja almmuhat čielggadusaid das ahte man mávssolaš sámegiella lea ja manin lea dehálaš dan seailuhit. Muhto dan botta go čielggadusat čállojit, dan botta, aistton dáža, nealgu gussa hiŋgalii.

Guokte mánáidgirjji

Davvi-, julev- ja máttasámegillii

Irene Länsman ja Sunna Kittí

Bireha gobmi Davvi

Bierita gæjddo Julev

Bræjhtan baltastæjja Åerjel

27 s. Garra olggoš. NOK 150,-

ISBN 978-82-8263-154-9

Davvisámegillii ja dárogillii

Cecilie Lanes ja Ilze Dambe

Gii lea váldán guovssahasa

Davvisámi. 40 s. Garra olggoš. NOK 179,-

ISBN 978-82-8263-164-8

Jakten på Nordlyset

Dáru. 40 s. Garra olggoš. NOK 179,-

ISBN 978-82-8263-156-3

www.calliidlagadus.org

Máilmmi eamiálbmogat deaivvadit vilges

"indiaámaiiguin"

1975 máilmečoahkkima muitu

"Leat go don gullan dien dáhpáhusa birra ahte sámi juoigi gájui álgoálbmogiid vuosttas máilmečoahkkin Kanadas 1975:s?" Lea davvi-amerihkálaš folklorista gii mus dien jearrá. Mii leat WIPO-čoahkkimis Genevas diibmá. "Mun lean lohkan dien birra", fástidin, "muhto mun sáhtán mitalit dien birra, go mun han ledjen dien čoahkkimis dalle, journalistan", lasihin. "Na, lea go diet duohta mitalus?, jearrá folklorista.

Dáhpáhusat mat leat olbmo muitui vurkejuvvon, dájvá šaddet earálganin go dan birra galgá maŋŋá mitalit. Jos guokte olbmo mitalit seamma dáhpáhusas, ja masa guktot leigga vihtanin, sáhttet das dattege šaddat guokte sierranas mitalusa. Vihtanat sáhttet leat oaidnán seammá, muhto áddiiga dahje dulkuiga dáhpáhusa goappatge láhkái. Mun in háliidivččii lohkki fillet Sámis dasa ahte fástádus folklorista gažaldahkii livččii nu álki go "Jo" dahje "Ii". Mun dasto fástidan mu mitalusain.

STUORRA SÁMI DELEGAŠUVDNA

Go mii girdileimmet Københámmis golggotmánu 25. beaivve 1975, de leimmet 35 sápmelačča ja ruonáeatnanlačča, ja muhtin davviriikkalaš berošteaddjit, jodus vuosttas máilmečoahkkimii Post Albernii, indiaána čoahkkebáikái Vancouversullos.

Sápmelaččaid joavkkus leat goit 4 journalistta, *Aillo Gaup*, VG ovddas, *Pål Doj*, ruota rádio ja TV ovddas, *Maj Lis Skaltje*, ruota sámeráudio ovddas, ja mun fas norgga sámeráudio ovddas. Mii journalisttat barggaimet olu ovttas, snuokkaimet ságaid čoahkkinbáikkis ja Port Albernii gilis. Ja diedusge gulahalaimet dađistaga čoahkkima ovdáneami ja bohtosiid birra.

FÁRUHEDJE VÁKŠUID

Ovdal go leimmet ollen Port Albernii, leimmet gullan ahte muhtin Gaska- ja Máтта-Amerihká eiseválddit eai lean nu ilus go galggai dollot máilmečoahkkin, ja guhkkín ere go sin riikka eamiálbmogat galge oassálastit. Venezuelas lei ráđdehus diedihan oassálastiid, sii há-

Ingvar Åhrén dearvvaha indiánanieiddaid Port Albernis 1975.

liidedje guldalit maid eamiálbmogat dál leat áigumin. Gulaimet čoačkima lágideaddjiin, go leimmet ollen Port Alberni, ahte sii gal ledje áigon biehttalit luoitimis riikkaid ráđdehusaid čoačkinbáikái. Sis han galgai lean vejolaš dan dahkat, go čoačkin lei indiána reserváhtas, eana han lei sin. Min busse maid bissehedge ovdal go joavddaimet čoačkinbáikái. Sii dárkistedje geat mii leat. Oaččuimet maid das dan áddejumi ahte sii balle dohko galge boahit olbmot geat ledje vuolgan dušše danin ahte muosehuhttit čoačkima, dahje vákšut čoačkima oasseválddiid. Na, nuppi čoačkinbeaivve ihte de goit 4 sierranas guldaleaddji, geat gal eai servvoštallan minguin. Sii besse čuovvut dievasčoačkimii, mat ledje rabasčoačkimat. Dát njealjis ledje boahán Venezuelas.

ČOAČKIMAT GITTAUVSSAID DUOHKEN

Dasto dolle sáttatolbmot gittačoačkimiid, gos ee, barge plánejuvvon odđa máilmeorganisašuvnna njuolgadusaiguin. Danin han ledje ge bovdejuvvon čoačkanit Kanadai, vuodđudit eamiálbmogiid máilme-

organisašuvnna. Dasto barge čoačkima loahppacealkámušain, man almmuhedje loahpalaš dievasčoačkimis. Dát deklarašuvdna šattai de Máilmmi Eamiálbmogiid Ráđi (World Council of Indigenous People/WCIP) "allaáiggálaš julggáštussan", Solemn Declaration, engelasgillii.

Dieid giddejuvvon čoačkimiin de gulaimet mii, geat leimmet feaskáriin, ahte gulahallan ii lean nu álki. Ii ge dasa galgan lean sivvan dat ahte oasseváldiin ii lean oktasaš gulahallangiella, vaikke gielladilli gal juo dán vuosttas máilmečoačkimis fuomášahtii hástalusaid. Sámi oasseváldit galge beassat hállat sámegiela. Ii dalle lean dulka gii sáhtii dulkot sámegielas espánnjagillii, mii lei Gaska- ja Máttá-Amerihká indiánaid gulahallangiella. Nu sámegielat sáhkavuorru dulkojuvvui vuos engelasgillii, ja dasto espánnjagillii. Espánnjagielas sámegillii manai maid engelasgiela bokte. Aiddo diet giellačuolbma mielddisbuvttii gulahallanválttisvuodáid sihke Máilmmeráđi 2. čoačkimis Gironis 1977:s ja 3. čoačkimis Canberras Australias 1981:s. Dien guovt-

Edel Hætta Eriksen.

ti čoahkkimis gal mun ge journalistan vásihin ahte diet giellačuolbma lei dat mii headuštii gulahallama áššiid ektui, go ii lean nu álki sirdit áššiid sisdoalu sámegielas espánnjagillii, ja seamma nuppi guvlui. Vaikke diet lei čuolbma Port Alberni čoahkkimis, de ii dattege lean aiddo dat mii hehttii gulahallama.

INDÍGENAS BLANCAS

Post Albernis mun gáttán riegádii doaba "indígenas blancas", "the white indians", "vilges indiánat". Eat mii gal lean fuobmán Gaska- ja Máttá-Amerihká indiánaid geahčastagain vuosttas beaivvi ahte sii livčče eahpidan min leat eamiálbmoga ovddasteaddjit. Ruonáeatnama inuihtain, geaiguin mii jodiiimet fárrolagaid Kanadai, gal ledje ámadajuin earáláganat go vilges olbmot. Sin gal eai dárbbasán eahpidit. Ruonáeatnanlaččat gal eai eahpidan sápmelaččaid eamiálbmotvuoda, go sin guin sápmelaččat ledje oahpásmuvvan ovdal muhtin davviriikkalaš oktavuodain. Sii dihte ahte min gaskavuohhta davviriikkaide lei seamma go sin, koloniserejuvvon eatnamat ja álbmot. De deivet Gaska- ja Máttá-Amerihká indiánat vilges olbmuid eamiálbmogiid čoahkkimis, sápmelaččaid, ja olus han vel leat.

MANNE NU STUORRA SÁMI DELEGAŠUVDNA?

Sámi delegašuvdna, ovddastettiin golmma riikka sápmelaččaid, han šattai čoahkkima stuorimis delegašuvdnan.

18 riikka eamiálbmoga ledje ovddastuvvon. Čoahkkima njuolggadusaid olis han galggai juohke riikka eamiálbmot sáddet mearriduvvon logu sáttatolbmuid. Nu sápmelaččat ledje ožžon eambo oasseváldiid go várra livčče galgan, go ledje okta álbmot golmma riikkas. Dát sáhtii lean eaktodáhtolaš dáhttu čoahkkima lágideaddjiid bealis. Máilmmečoahkkima váldu lágideaddji, Kanada indiána *George Manuel*, lei Kanada indiánaid, National Indian Brotherhood čoahkkimis ožžon bargun geahččalit organiseret vuosttas máilmmečoahkkima. Ii George Manuel ge dáidán diehtit nu olu sápmelaččaid birra ovdal go 1972 lei Stockholm-mas ON birasgáhttenčoahkkimis. Dalle oahpásmuvvai IWGIA jodiheaddjái Helge Kleivani, dáža gii dovdai bures sápmelaččaid dili ja sin rahčamušaid. Helge Kleivan lea muitalan ja čállán WCIP vuodđudeami birra, man vuodđudančoahkkima ieš ge čuovui. Mun lean dulkon su dieđuid dan láhkái ahte sápmelaččat, ovttas Ruonáeatnan inuihtaiguin, sáhtte lean dehálaš resursan máilmmeorgansašuvnna riegádahttimii, go Kleivan oaihvildii dáppe ledje hártjánan organisašuvdna olbmot. Helge Kleivan organisašuvdna IWGIA, Riikkaidgaskasaš bargujoavku eamiálbmogiid várás, lei ge duo-gáš veahkkin čohkket eamiálbmogiid Port Alber-

Áillohaš.

nii. IWGIA vuodđuduvvui 1968:s ja das lea leamaš vuodđudeami rájes čállingoddi Københámmánis.

BIIPOSEREMONIIJA JA ÁILLOHAČČA JUOIGAN

Muhto de ledje diet eahpáduusat. Port Albernii bohtán Gaska- ja Máttá-Amerihká indiánaide ledje buot vilges olbmot kolonisttat. Eurohpálaččat han leat sihke rievandan, goddán sin olbmuid ja koloniseren oppa kontinentta. Šovkes sámi ámadajuin oidne sii kolonisttaid.

Čoahkkima vuosttas eahket galggai lean "biiposeremoniija" ja guovllu indiánaid dánsun stuorra rumbuid dearpamii. Biiposeremoniija rieggái galggai okta ovddasteaddji juohke riikka eamiálbmogis. Dasa galggai vieruidis mielde joavkku boarraseamos dievdu. 15 albmá ledje juo čohkánan láhttaí vuordit biipu galggai johtigoahtit albmás albmái. Golmma riikka sápmelaččat dáhtto de sin boarraseamosa čohkánit rieggái. 54 jahkásaš nisu *Edel Hetta Eriksen* doahttalii joavkkus, ja šattai deavdit golbma báhcán saji. Muhtimat mis gal dovde biiposeremoniija vieruid, ja dan si-

vas geahčaimet olbmuid reakšuvnnaid. Eai rieggá oasseváldit goit orron eahpideamen Edela saji rieggás. Mun muittán mun čuččodin oalle lahka Edela, ja dakko mu lahka indiána nisu. Savkalin jearaldaga: "Rihkku go diet sámi válljen bassi biiporieggá árvvu?" Nisu mojunjálmmiid dušše šluggestii oaivvi. Diet dáiddii lean erenoamáš sihke dieid eará biipostalliide ja olu bohtán geahččiide.

Edel maid njamistii biiposuova, ii ge boakčánan. Go indiánaid dánsa bisánii ja sin rumbbut ledje jaskkodan, de válddii *Áillohaš* mikrofovna. Jahki lea 1975, ja ii han Áillohaš lean vel dalle šaddan beakkán sámi dáiddár, artista ja juoigi, ii Sámis ja guhkkinn ere olggobealde Sámi. Mii geat maŋná leat vásihan Áillohačča sihke liekkus ja maddái beaktillis juoigama, muitit mo son sáhtii "váldit" ja loktet guldaleaddji miela ja dovdduid. Aiddo dat lei ge mii dáhpáhuvai Port Albernis Kanadas golggotmánu 28.b. 1975.

Dies de vulggii maŋná diet beaggin, ahte Áillohaš gájui eamiálbmogiid vuosttas máilmmekonferenssa. Gaska- ja Máttá-Amerihká indianaid eahpáduusat báhce goit dalle dušše muitun.

Olmmošlaš gullevašvuohta

Man láhkái berre dahje ii berre olmmošlaš gullevašvuohta gaskal áššemeannudeaddji ja ášši bealálačča váikkuhit áššemeannudeapmái? Dát gažaldat lea leamaš guovddažis olles dan árbevieru čađa goas áššemeannudeapmi lea gávdnon. Áššemeannudeamis lea dávjá doaibman ahte bidjat gurppiid nuppiid ala, nu go mearridit gii galgá ránggáštuvvot, man ollu vearu gii galgá máksit, makkár divadiid gii galga máksit jnv. Dahje sáhtta leat sáhka áššemeannudeamis mo buriid galgá juohkit. Gii galgá oažžut dien dahje duon huksenlobi? Gii galgá oažžut duon dahje dán ruhtadoarjaga?

Sámi servodat lea ásahusaidis ja vuogádagaidis bokte dál lávkemin dien árbevieru hálddašeapmái. Sámi servodat lea vuodđuduvvon sogalašvuođa árbevieruide ja árvvuide. Sogalašvuođa árbevieru mielde galgá sogalaš váldit vuhtii ja doarjut sogalaččaid ja siidaguimmiid. Áššemeannudan árbevierru lea fas vuodđuduvvon byokrahtálaš árbevieruide ja árvvuide. Mo berre dasto sámi servodat boahit dan odđa dili ovd-

dal? Áššemeannudeami árbevieru mielde galgá olmmoš váldit vuhtii ja doahtralit ášši fáktaid ja daid lágaid mat stivrejit dakkár áššiid main lea sáhka.

Dán teavstas mii áigut geahčadit muhtin daid čuolmmaid mat leat, ja árvalit mo daid sáhtášii čoavdit.

Čáhká go olmmošlašvuohta áššemeannudeapmái?

Olmmošlašvuočas leat sihke suonjarbealit ja suoivvanbealit. Olmmošlašvuohta veadjá leat dáhkádussan ahte áššemeannudeapmi dáhpáhuvá duohtavuođa, vuoigalašvuođa, mihtilmasvuođa, duostilvuođa, oskkáldasvuođa, doaivaga ja ráhkisvuođa vuodul. Seammás veadjá olmmošlašvuohta leat várran ahte áššemeannudeapmi dáhpáhuvá gáđašvuođa, vuovdnáivuođa, berošmeahttuvuođa, láikivuođa, himuid, čavlli dahje moriid vuodul.

Áššemeannudeami árbevierus lea mihttomearri leamaš ahte olmmošlašvuođa suonjarbealit šaddet nu guovddázii go vejolaš seammáš go suoivvanbealit galgagašedje leat nu veaddagasas go vejolaš. Dat lea celkon sihke áššemeannudanlágain ja muđui adnon stuorra árvun áššemeannudeami vuogádagain.

ja áššemeannudeapmi

Otná áiggis ii leat šat celkon ahte áššemeannudeapmi dáhpáhuvvá nu ahte olmmošlašvuohta čáhká. New Public management mii lea leamaš hábmejeaddjin olu áššemeannudeapmái maŋimus jagiid lea hástalus olmmošlašvuhtii. Dat mielddisbukta ahte áššemeannudeapmi dáhpáhuvvá standardiid ektui. Buorre bealli das lea ahte dakkár árvvut nu mo ahte seammá lágan áššit galget seammá láhkái meannuduvvot ovddiduvvojit. Heajosbealli lea fas ahte áššiid iešvuođat gártet suoivanii. Loahppaboáđus gártá ahte áššemeannudeaddjiide lea álkit go besset stándardaid vuodul doaibmat ii ge leat nu stuorra dárbu sidjiide oaidnit dan eaŋkilolbmo geasa ášši guoská.

Makkár lea olmmošlaš gullelašvuohta?

Go jearaldat biddjo, de lea dan duohken ahte makkár vuolggasajit leat. Muhtun vuolggasajit sáhtta leat jearrat makkár ealli olmmoš lea. Jos olbmo oaidná ovttas eallin de leat iešvuohta ja erenamašvuohta guovddáš árvvut. Dalle lea earet eará olmmošvuoigatvuođat ja eaŋkilolbmo suodji guovddáš vuordámušat. Jos baicce oaidná olbmo čoraeallin de leat čorragea ja ealli beroštumit mat gártet guovddášii. Dalle leat systemaid perspektiiva ja utilitaristálaš árvvut guovddášis.

Jos geavtlaččat jerrá ahte makkár gullelašvuođat sáhttet gávdnot de leat golmma lágan gullelašvuođat mat sáhttet gávdnot. De sáhttet vuos leat nu ahte áššemeannudeaddji ja dat olmmoš geasa ášši guoská leaba buorit ustibat. Dalle sáhttet meattáhusat vuolgit das go ustivuoha sáhtta báidnit ášši loahppabohtosa. Seammá láhkai sáhtta jos ii leat ustivuodas sáhka, muhto ahte soai leaba vašálaččat man nu oktavuodas. Ja de sáhtta leat nu ahte áššemeannudeaddji ja dat geasa ášši guoská leaba fulkkežat. Dalle sáhtta fuolkevuoh- ta gis báidnit ášši loahppabohtosa. Goalmmát láhkai mo olmmošlaš gullelašvuohta sáhtta váikkuhit áššái lea jos áššemeannudeaddjis muđui lea erenamaš garra beroštumit dahje fuolla áššái dahje osiide áššis. Ov- damearkka dihte jos ášši guoská mo luossabivddu gal- gá ráddjet dihto sajiin ja de lea áššemeannudeaddji hui áŋgiris luossabivdi gii dan sajis dávjá lea bivdimin, de sáhtta meattáhus vuolgit áššemeannudeaddji stuorra beroštumis.

2. Áššemeannudeami doarjjacakkit

Áššemeannudeamis leat njeallje oasi. Vuosttas oassi lea ahte áššemeannudeapmi vuolga álo muhtun lágan gažaldagas. Sáhtta go hukset duosa viesu? Galgá go ad-

dot skuvlejupmi sámegillii duon skuvllaluohkkái? Galgá go ránggáštuvvot duot olmmoš go lea doaškanan dan nuppi muhtui jnv. Váddáseamos áššit leat dat mat dikkiid ovdii gártet. Ja doppe lea dávjá dilli ahte olbmot, vaikko áddehallet, de liikká eai soabat. Dávjá lea maid nu ahte ovdal go dikki rádjái lea ášši joavdan, de leat dakkár vuogádagat mat dábálaččat eastadit riidduid ja dakko bokte áššemeannudeami gažalaldagaid gártamin áigeguovdilin. Dat leat vuogádagat nu go oahpesvuoh- ta, ustitlašvuoh- ta, olmmošvuoh- ta, geavatlášvuoh- ta veardideamit, morála ja ekonomijja. Buot dat dáidet leat geahččaluvvon eai ge leat coakcán ášši čoavdit.

Áššemeannudeaddji lea dávjá dan dilis ahte lea gártan áššái. Ja sus lea sihke vuoigatvuoh- ta leat áššemeannudeaddji ja maiddá geatnegasvuoh- ta giedahallat ášši.

Nubbi oassi áššis lea nu mo namuhuvvon ášši duodalašvuoh- ta dahje ášši fáktat. Ášši lea dávjá muhtun lágan dáhpáhus mii lea goas nu dáhpáhu- van. Dat lea ášši áigedimenšuvdna. Ja dasto lea ášši makkár nu báikkis dahje guovllus dáhpáhu- van. Dan gis sáhtá namuhit ášši latnjadimenšuvdnan. Ja de leat áššis álo bealálaččat mielde. Dat sáhttet leat olbmot dahje institušuvnnat, ja dan fas sáhtá namuhit ášši rolladimenšuvdnan. Ja dasto lea áššis álo mas nu sáhka. Galgá go ovdamearkka dihte addot vuodjinlohpi? Dat lea ášši substánsiella dimenšuvdna. Ja de lea dávjá gažaldat mainná lágiin ášši dáhpáhu- vai. Bulii go viessu johtilit ja báhkka stuorra dollanjuorššui- guin vai cagai go guhkit áiggi badjel? Dat lea fas ášši modalitehtat. Ja loahpas lea gažaldat makkár neavvut ledje mielde. Lei go ovdamearkka dihte stuorra buolličáskadanbiila doppe dan šiljus. Go ášši fáktat leat čoahkkanan de lea ášši gártan muhtun lágan máinnasin.

Goalmmát oassi áššis leat dan lágalašvuoh- ta. Makkár lágat leat mat stivrejit ášši bohtosiid ja dan meannudeami? Das leat golbma gažaldaga. Gos gávdná lágaid mat gusket dan áššái mainna lea bargamin? Mo daid galgá dulkot? Ja jos gártá dan dillái ahte dulkojunit hárrájit, mo de galgá daid ovttahttit dahje vihkkedallat? Lágaid gávdná láchateavsttain ja njuolggadusteavsttain. Dávjá dat lea doarvái, muhto ii álo.

Muhtumin sáhttet lága diedut leat dárkilebbo celkon láchkaráhkkanan teavsttain. Namalassii daid teavsttain mat dahkkojit go lága álge gárvet. Norgga bealde omd. lea vuos fágálávdegoddi mii buktá komitea- čielggadusa (NOU), dat sáddejuvvo ieš guđet láchka- berošteaddji ása- husaide nu go nuppiid almmolaš ása- husaide ja berošteaddjiservviide mat de bovdjuvvoj- jít buktit mearkkašumiid. Dasto ráhkkanah- tta ministerii- ja daid fas láchkaárvalussan – nu gohčoduvvon propo- sišuvdnan. Dat fas lágiduvvo Stuorradiggái ja doppe gis biddjo vuos fágálávdegoddi ovdal go Stuorradikki ov- dii bidjo. Buot diet láchkit mielddisbuktet ahte čállojit teavsttat mat sáhttet guoskat áššái.

Nuppe vuoru sáhttet gávdnot duomut gos dul- kongažaldagat leat dárkkistuvvon. Ja veadjá maid ahte hálddašanorgánat leat mearrádusaideaset bokte buk- tán dárkilebbo dulkonovdamearkkaid. Ja de sáhtá leat maiddá dulkongažaldat maid ášši vuolggaha mii lea giedahallojuvvon juridi- hkalaš teorijjas. Rievttivieruid bokte sáhtá maid gávdnat njuolggadusa ášši meannu- deapmái. Seammá láchkai go maiddá rievtti áddejunit sáhttet leat miellagiddevaččat. Erenamašit dakkár áššiin gos lea erohus sápmelaš máilbmi- ja rievttiáddejumi- s ja stuorraservodaga máilbme- ja rievttiáddejumi- s, de sáhttet gažaldagat rievtti áddejumiid birra bohtit oid- nosii ja gártat guovddáži.

Go lea gávdnan láhkagálduid de lea gažaldat mo daid galgá dulkot. Galgá go sánis sátnái dulkot? Galgá go dulkot daid mo daid navdá oaivvilduvvon? Galgá go dulkot lágaid dan mielde mo dat váikkuhit? Mo jos láhkagáldu lea hui boaris? Galgá go de dulkojuvvot dan áigodaga vuoiñnain mii dalle lei go čállojuvvui, vai galgá go dálá árgábeivvi dárbbuid mielde dulkot? Diekkár ja sullasaš gažaldagat šaddet dalle áigequovdilát, ja daidda gávdnojit juridihka metodologijja árbevierus njuolggadusat maid dán oktevuodas ii leat nu miellagiddevaš álgit dađi cambo lebbet dás.

Njealját oassi áššemeannudeamis lea ášši loahppacealkka. Dat sáhtta leat geatnegasvuodaid, friddjavuodaid dahje vuoigatvuodaid birra.

Muhtimin dat sáhtta čuožžilahttit ovdamearkka dihte geatnegasvuoda mii ovdal ii lean. Dahje de sáhtta dakkár geatnegasvuoha nannejuvvot ja duođastuvvot dahje rašismahttot ja gahččat eret mearrádusa bokte.

3. Áššesorttat

Áššemeannudeami vuolggasadji lea dávjá ahte lea ášši gos áššemeannudeaddji ovddasta almmolaš eiseváldiid. Das sáhtta leat sáhka hálddahusáššiin. Norggas omd. gávdnojit njuolggadusat dan birra hálddahuslága §6as.¹ Dahje sáhtta leat sáhka diggeáššiin. Norggas gávdnojit omd. sihke njuolggadusat duopmostuollolágas § 106² ja čuovvovaš paragrafain. Muhto maiddáí priváhta suorggis lea olmmošlaš gullevašvuoha lága bokte bagaduvvon. Norggas ovdamearkka dihte oasuslágas § 1–5.³

1 LOV-1967-02-10 Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven)

2 LOV 1915-08-13 nr 05: Lov om domstolene (domstolloven)

3 LOV 1997-06-13 nr 44: Lov om aksjeselskaper (aksjeloven).

4. Olmmošlaš gullevašvuoha čuolbman

Jos doalaha dan vuolggasaji ahte dušše ášši fáktat ja rievtti norpmat berrejit váikkuhit ášši loahppacealkagii, de lea gažaldat man láhkai olmmošlaš gullevašvuoha sáhtta báidnit dahje bostit nu ahte ášši meannuduvvo nuppi láhkai go berrešii. Dan gažaldaga sáhtta juohkit guovtti gažaldahkan. Manne ii berrešii olmmošlaš gullevašvuoha váikkuhit ášši? Ja dasto makkár hámis sáhtta olmmošlaš gullevašvuoha deaividit min áššemeannudeami oktavuodain?

Álggus vuos sáhtta jearrat makkár hámis dat gažaldat boahká. Jos ášši guoská munnje alcesan dahje lagaš olbmuide, de lea álo stuorra várra ahte mun ribahan deattuhit mo dat livččii munnje dahje mu olbmuide vuogas ja heivvolaš, dan sadjái go hukset ášši daid fáktaid ja lágalaš norpmaid ala maid berrešin. Sáhtta leat sáhka fulkkiin, nu mo fulkkiide, váhnemiidda, mánáide, oappáide dahje vieljjaide, vilbeliide dahje oarpmenbeliide, ednuide, egiide, čeziide, siesáide, goskkii-de, muotáide, lážaide, vivaide, manjiide, sásaide, imiide, mágaide dahje spiliide. Lága mielde lea rádjá vilbbaid ja oarpmenbeliid rádjái. Jos áššemeannudeaddji hálddaša ášši mii guoská su vilbbaide dahje oarpmebeliide dahje dobbelebbo fulkkiide de ii leat sáhka makkár ge meattáhusas hálddahuslága § 6 vuodul.

Ja de sáhtta leat ustittvuoha dahje vašálašvuoha. Ustittvuoha ii iešalddis headuš áššemeannudeami. Jos lea sáhka kvalifiserejuvvon ustittvuodas de veadjá ráddjet; ustittvuoha mii lea erenamaš lagaš. Jos áššemeannudeaddji ja dat geasa ášši guoská dávjá ja ollu guoimmuheaba, de sáhtta dat čujuhit dan guvlui ahte olmmošlaš gullevašvuoha lea menddo lagaš. Dan sáhtta maid jos soai guhkit áiggi leaba guoimmuhan. Dasa

lassin sáhtta vel leat mearkkašupmi das jos soai leaba fulkkežat, ustibat ja guoimmuheaba mealgat.

Maiddá nuppit olmmošlaš gullevašvuodát sáhttet dagahit gažaldaga. Dat sáhtta leat sáhka ahte olbmot leat bargoskihparat dahje siidaguimmežat. Eai diekkár ge oktavuodát iešalddis mielddisbuvtte hehttehusaid áššemeannudeami oktavuodas, muhto das ge lea seam-má prinsihppa ahte jos oktavuoha lea kvalifiserjuvnon nu go lagašvuoda ja guhkkodaga dáfus.

Dasto sáhtta jearrat nuppi gažaldaga, namalassii manne olmmošlaš oktavuoha ii berrešii leat váikkueaddji ášši sisdollui. Olmmošlaš oktavuoha ii leat áidno spiehkastansivva mii sáhtta áššemeannudeapmái dagahit meattáhusa. Jos áššemeannueaddji heajos miella dagaha nuppelágan mearrádusa go su dábáláš miella livččii dahkan, de sáhtta dat leat diekkár "lobihis" sivva. Vel vearrát gártá jos áššemeannueaddji tinen dihte rudaiddahje bálvalusaid mearrida nuppi láhkai go maid livčče dan tietnasa haga dahkan. Dat vearrámus diekkár oktavuodas lea korrupšuvdna, ja dat sáhttet dagahit ahte áššemeannueaddji ja nuppit geat dasa leat seahkanan, ránggáštuvvojit. Ja de sáhtta gártat nu ahte áššemeannueaddji jiellahastá dahje olggušta muhtuma ášši bealálaččaid dan sivas go dat olmmoš lea nu fávru, nu fávdnát, lea veahkehan áššemeannueaddji goas nu, lea ustiba ustit dahje eará dakkár oasis mat eai berrešii guoskat áššái. Prinsihpat diekkár váikkuehusaid birra leat oalle čielgasat. Eai dakkárat ge berre váikkuehit ášši loahppabohtosii. Okta lea prinsihpat. Nubbi lea geavatlášvuoha. Geavatláččat lea oalle váttis jos jo ii veadje-meahttun duođastit jos diekkár olggobeale faktorat leat báidnán ášši loahppabohtosiid.

Jos olmmošlaš gullevašvuoha lea menddo lagaš de dat sáhtta váikkuehit dasa ahte áššái gullevaš olmmoš meannuduvvo litnásebbo go berrešii. Muhto dat sáhtta leat maid nuppi guvlui. Namalassii ahte áššemeannueaddji meannuda iežas fuolkki garrasebbo go ášši duohtavuoda ja lágaid bokte berrešii, muhto čájehan dihte ahte son sáhtta leat garas fulkkiiguin. Dalle gártá dat fuolki gillát rievttibiehttaleami fuolkevuoda geažil ja dat maid gártá gillát lága ektui.

Dasto sáhtta gažadit aht mii dat lea mii berrešii stivret áššiid bohtosiid. Berrejit go lágat dan dahkat? Lea go doarvái jos lágat nu dahket, vai fertešii go laktit vel moralalaš vuodđudemiid dasa? Leat go dušše stuorraservodaga lágat ja moralalaš árvoštallamat mat berrejit leat ságas vai čakka go sámii jurddašanvuohki maid dan oktavuhtii?

Lea oalle čielggas ahte áššemeannudeami vuogádagat ja bohtosat berrejit leat čadnon lága norpmaide. Lágat leat oaivvilduvvon nannet ahte oktasašvuoda dáhttu galgá dahkkot duohtan sin bokte. Sihke servodatsoabadallan mii dáhpáhuvvá lágaid dahkama oktavuodas ja vuogádat man bokte muhtun teaksta "autoriserejuvvo" láhkan leat dáhkádusat dasa ahte láchka speadjalastá oainnu mii lea jurddašuvvon čađa ja ruosut doarrás. Dasa lassin leat olbmot hárijánan ahte lágas gávdnet njuolggadusaid, ja danne maid luhttet dasa maid láchka dadjá.

Eallin lea dattege girjái ja áiggi mielde dilitt sáhttet rievdat. Ii leat geavatláš fátmastit áššemeannudeami ollislaččat lágain. Eallima girjái vuoha lea nu stuoris ahte lágas roavgu álo gártá menddo oanehažžan. Ja nubbi ášši lea ahte lágat álo gullet man nu čalbmeravkalanboddui.

Go láhka lea celkon, de dat teaksta bissu hámistis dan báhpára alde masa lea čállojuvvon.

Hástalusat dálá Sápmái

Juohke servodat lea jođus. Lea lávkeamin nuppi dilis nubbái. Dološ áiggis boahhte áigái. Árbevirolaš vuogádagain ođđa vuogádagaid. Ođđa bargoneavvuid váldit atnui boares neavvuid sadjái. Muhtun servodagaid dat lávki lea eambo drámahtalaš go nuppiide.

Sámi servvodahkii dilis leat oalle čielga erohusat. Makkár mearkkašumi olmmošlaš gullelašvuotta galgá guoddit lea gažaldat mas sihke jurddašepmi ja árvvut leat oalle nuppeláganat stuorra servvodagaid ektui.

Sámis lea nu mo mun lean veahá skavvestan badjelis dás oalle stuorra ja rikkis nomenklatuvra sogalašvuodas. Dat mearkkaša ahte sogas lea stuorra mearkkašupmi leamaš sámi árbevirolaš servvodagas. Ja das ledje hui dihto árvvut. Jos olmmoš galggai leat buorre ja olmmošlaš de galggai fuolahit sogalaččaid. Ja ollu mearrádušat huksejuvvojedje daid árvvuid ala.

Daid árvvuin sáhtá otná dilis leat mearkkašupmi golmma guvlui. Nubbi lea ahte anášii daid sámi sogalašvuoda giela vuodđun go lágalaččat ráddje daid geaid birra sáhttet dahkat mearrádušaid. Ja dasto livččii gártat viiddidit oalle mealgadit geaid ektui okta áššemeannudeaddji ii livččii sáhttit dahkat mearrádušaid.

Muhto go sámi servodat lea maiddáid dan dilis ahte lea hui unna binna álbmogaš, de gárttašii vátis geavtlaččat gávdnat olbmuid geat dasto leat gelbbolaččat dahkat mearrádušaid nuppiid sápmelaččaid birra, jos ollu olbmuid leat dakkár gullelašvuodát nuppiid nubbái ahte ii leat lobálaš. Dat cegge gažaldaga mo

geavtlaččat galggašii lágidit mearrádušbuvttadeami jos sámi servodatvuogádat lea ciksan nuppi beales stuorra sogalašvuoda jurddašepmái ja dasa gulli árvvuide ja nuppi beales gis dan faktumii ahte Sámis leat dat olbmot mat leat, ja ahte illá livčče dat ge dohkken molssaektun sáddet daid olbmuid buot áššiid geat leat doarvái buigasat mearridit.

Dalle báhcá goalmát geaidnu. Sápmelaččat dáidet fertet lávket ođđa áiggi mearrádušbuvttadan vuogádhkii. Sámiin leat dat olbmot mat leat. Sámiin leat dat sogat mat leat. Mu árvalus lea ahte sámi servodat bere vuos oanehisbotta mieiggastit dan vuogádhkii man stuorraservodat lea bidjan olmmošlaš gullelašvuoda hárrái ja laktit dan dakko bokte ahte dahká oainnusin ja čadačuovgin makkár olmmošlaš gullelašvuodát gávdnojit áššis. Jos omd. áššeráhkkanahkti lea nubbivilbealli ovttá áššái gulli olbmui, de almmuha dan dieđu áššeráhkkaneamis. Dalle sáhttet dat geat mearridit ja geat maŋŋá dárkkištit ášši, árvvoštallat áššeráhkkaneami dan dieđu ektui.

Mu árvalus livčče guokte oláhusa. Luohtámuš áššemeannudeapmái sáhtášii nannejuvvot go buot ášši dieđut gullelašvuoda ektui leat beavddi alde oidnošis. Nubbi oláhus livččii ahte sápmelaččat eai dárbbasivčče heahpanaddat ja geahččalit čiegadit sogalašvuoda go dasa livčče dalle čáhkejuvvon sadji.

Guhkit áiggi vuollái Sápmi dárbbasa stuorra, viiddis ja čiekŋalis ságastallama dan birra mo sámi servodat geavtlaččat galggašii lávket ođđa áigodahkii. Dát gažaldat lea dušše oasaš diekkár ságastallamis.

Amazigh

álgóálbmoga lusa mátki

Čáđahin SFS stipeanddamátkki Marokkoi skábmamánus mannan jagi. Ulbmil mátkkin lei galledit amazigh eamiálbmoga Marokkos, dokumenteren dihtii sin otná dili. Ja dahkan dihtii sin dovddusiin sámeálbmogii.

MÁTKKI DUOGÁŠ

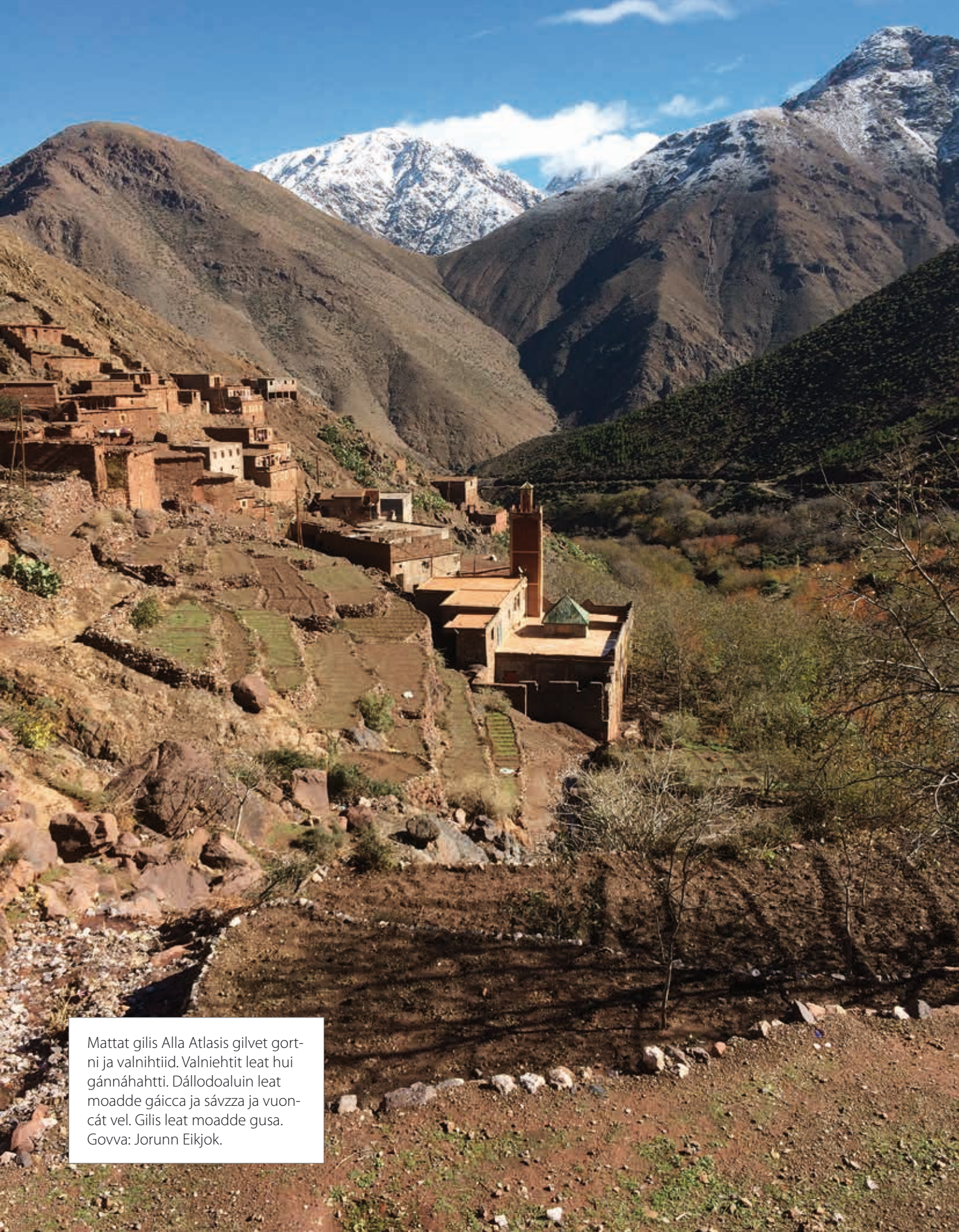
Deiven imazighen olbmuid vuosttáš geardde 1998:s go oassálasten eamiálbmogiid bárgojoavkkus Indigenous Peoples Work Group Genevas. 1999:s ja jagi 2000:s oassálasten International Indigenous Women's Network čoahkkimiin. Doppe oahpásmuvven imazighen nissoniiguin geat ledje eret Algerias ja Malis. Jagi 2001:is mannen Marokkoi oahpásmuvvan dihtii eamiálbmogiin. Fitnen sin luhtte oktibuot viđa geardde 2001–2003. Go bargen Sámi allaskuvllas, de ásaheimmet oktasašbargoproševtta "Amazigh-Sami collaboration project". Bovdiimet imazighen ovddasteddjiid Guovdageidnui. Amazigh sivilisašuvdna lea don-dološ. Lea mu mielas gelddolaš álbmot, nu maid sin kultuvra.

Lean deaividan mánggain beliin sin kultuvrras ja eallindilis mii muittuha sámiid: ivnniid, ornamentihka, mušihka. Ja sin eamiálbmotservvodat ja dilli maid movt-edahtii mu vel eanet singuin oahpásmuvvat. Olmmoš-laččat leamaš maid singuin miellegiddevaš ja somá oahpásmuvvat. Leat diedus maid hirbmat stuorra erohusat amazigh ja sámiid gaskkas.

MÁTKI MAROKKOS

Mu verdde Aziz Berdahem gii ieš lea amazigh, veahkehii mu ráhkadit mátkkeplána. Son válddii maid oktavuoda eamiálbmoga ovddasteaddjiiguin mu ovddas. Ledjen bovden verdden Risten Lango fárrui. Risten lei guktii mu fárus álgóálbmogiid lusa Marokkoi, 2001 ja 2002. Dán have manaime Marrakechii. Beaivvi mánná go oliime, de leimme šiehttan deaivat imazighen aktivistaid ja organisašuvnna ovddasteddjiid. Munno hotelii bohte Mhand Mimouni, Lahcen Ouberka ja Mohamed Bouchdoug. Lahcen ja Mohamed leaba maid imazighen máilmmiorganisašuvnna World Amazigh Congress -stivrras.

Aicha Mimouni gii lea nuorra nisu ja aktivista galgai maid boahit min deaivvadeapmái mátta Marokkos, muhto garra dulvvit doppe eastadedje su boahtimis. Munno verddet ledje jođus oassálastit World Forum – ON Human Rights Conference, mii dan beaive álggii Marrakechas. Áigo doppe ovttas iežaset olbmuiguin lágidit semináraid sin eamiálbmotdili ja olmmošvuoigatvuodaid birra.

Mattat gilis Alla Atlasis gilvet gortni ja valnihtiid. Valniehtit leat hui gánnáhahtti. Dállodoaluin leat moadde gáicca ja sávzza ja vuoncát vel. Gilis leat moadde gusa. Govva: Jorunn Eikjok.

▷ Toublach gáisá lea 4167 meter alu, ja lea Davvi-Afrihká alimus várri. Amazigh álbmo-ga gillii lea dat "várri bajábealde buot váriid". Govva: Risten Lango.

▷ Mohamed IdHammou lei munno oahpisin Alla Atlas gáissáin. Galledeimmet maid su ruovttubáikki Ait Omras. Govva: Jorunn Eikjok

◁ Mattat gilis Alla Atlasis ássat dušše álgoálbmogat.

MIN HÁLEŠTEAPMI

Go mitalan min sámiid vuoigatvuoda ráhčamiid birra ja jearan sin dilis, de vástidit ná:

– Imazighen álbmogiin eai leat vuoigatvuodát mehčiide, mineralressurssaide ja čáziide. Ii ge sis leat lohpi hukset čáhcebuoduid. Leat áсахuvvon luonddusuodjalan guovllut, ee. turismma ovdánahttin dihtii. Dohko leat buktigoahtán kame-laid máddin, mat guhtot guovllu álgoálbmuidd šattuid ja bilidit sin eanandoalu.

Makkár oaidnu lea Marokko servodagas amazigh álbmogii?

– Gávdnojit stereotypiijat mearrideaddji elitas ahte imazighen olbmot leat gáissáid ja váriid olbmot geain ii leat kultuvra, ii leat historjá ii ge osku ge.

Jagi 2011:s dohkkehuvvui odđa vuodđoláhka Marokkos, mas lea maid oassi eamiálbmot vuoigatvuodaid birra. Mii lea dan rájes dáhpuhuvvan?

–Dát mielddisbuvttii ahte amazigh identitehta ja giella dohkkehuvvui almmolaččat. Amazigh álb-

mot illudedje dainna.

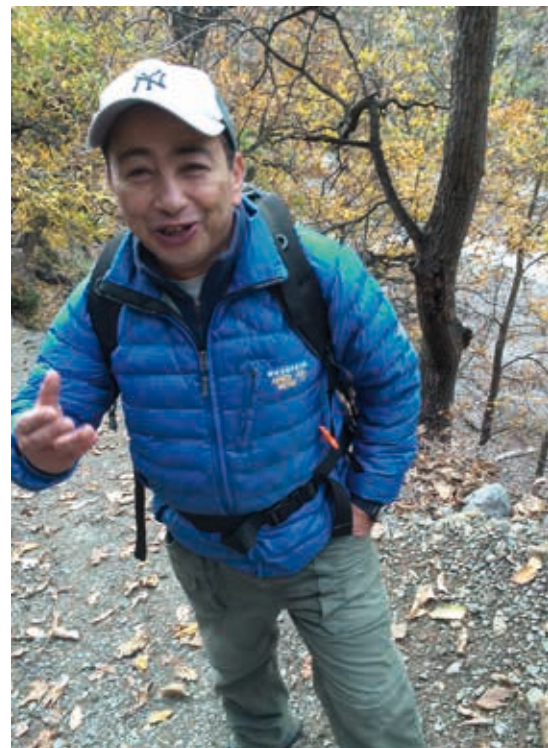
– Dade bahát ii leat vuodđolága eamiálbmot-oassi vel biddjon doibmii. Tamazigh giella maid dohkkehuvvui seamma dássásaš giellan go arába giella. Marokko parlamenta ii leat vel meanudan dan lága. Nu ahte tamazigh ii leat vel praktihkalaččat dohkkehuvvon almmolaš giellan.

Lahcen lasiha:

– Oahpahasministtar dajai vaikke tamazigh lea dohkkehuvvon almmolaš giellan, de ii mearkaš dan dihtii ahte galgá oahpahuuvot skuvllas.
– Dohkkeheapmi mearkašivččii ahte tamazigh giella sáhtášii oahpahuuvot skuvllain. Dat lea heaittihuvvon ja ii šat oahpahuuvvo gostige.

Na jos mat amazigh vuoigatvuodaid dohkkehivčče?

– Marokko mearridii go fránka koloniseren heaittihuvvui 1954:s ja go ožžo iešmearrideami, ahte stáhta galgá vuodđduvot arába-islama vuogádahkii. Dat mielddisbuvttii ahte amazigh marginaliserejuvvui. Ja eiseválddit leat dan rájes

atnán amazigh gáibádusaid áittan. Mii Amazigh leat álo gáibidan vuoigatvuodaideamet iežamet identitehtii, kultuvrii ja gillii. Jos amazigh vuoigatvuodaid dohkehivčče, de livččii buot rievdan dán riikkas.

Mhand Mimouni muitala:

- Amazigh álbmot Marokkos ášahii 1995 "Amazigh Cultural Movement" (ACM) gozihan dihtii vuoigatvuodaideaset. Gávdnojit dál 800 amazigh searvvi miehtá Marokko. Lea siviilaservvodaga lihkadus mas lea ulbmil bearráigeahččat amazigh olmmošvuoigatvuodaid.
- Hálddahaslaš ja juridihkalaš vuogádat Marokkos lea arabiserejuvvon ja deaddu lea stuoris amazigh álbmogii assimilerejuvvot dasa. Amazigh álbmot dovdá iežas identitehta, kultuvrra ja giela margináliserejuvvon.
- Ovddit jagi 2011 dohkkehuvvui odđa vuodđoláhka Marokkos. Dát politihkalaš proseassa biddjui johtui ja čađahuvvui go eiseválddit balle "Arába giđa" stuimmiid leavvamis Marokkoi.

IMLIL – ALLA ATLAS GÁISSÁIN

Maŋŋá čoahkkima amazigh aktivistaiguin Marrakechas, de dolliime Alla-Atlas gáissáide. Manaime Mohamed IdHammou geahčai. Son lea amazigh ja oamasta hotealla Imlil báikkis. Dat lea Toublach gáissá vuolábealde. Dát gáissá lea 4167 mehter alu, ja lea Davvi-Afrihká alimus várri.

Mohamed válddii munno amazigh giliide. Galledeimet olbmuid ja moai oahpásmuvaime sin dillái. Oinnii-meet olbmuid guodohemen gáica- ja sávzačoruideaset várrevilttiin. Stáhta lea álgán ráddjet sin guodohanvejolašvuodaid. Háliidit šaddadit eanet vuvddiid. Daddjo ahte dainna lágiin háliidit eastadit erošuvnna geavvamis.

Mohamed muitalii maid ahte rikkis arába prinsat leat dán áigge álgán oastit čáppa ja viiddis báikkiid Atlasváriin ja mearragáttiin. Dát dagaha eamiálbmoga amas olmmožin iežaset eatnamis.

Yamna mánáidmánáinis Nejjatáin
Mattat gilis. Govva: Jorunn Eikjok.

AMAZIGH – TAMAZGHA ÁLGOÁLB MOT

AMAZIGH ÁLB MOT – GEAT SII LEAT?

Amazigh lea davvi-oarje Afrihká eamiálb mot. Amazigh (singular) ja imazighen (plural). Amazigh mearkkaša iežaset gillii, "friija olmmoš" ja "noble person – árvvusadnojuvvon olmmoš". Sii gohčoduvvojit maid "berberin" olggobealálb motiin.

Amazigh lea Davvi- Afrihká boarráseamos álb mot. Sii leat leamaš davvi-oarje-Afrihkás ovdal-isláma áigge, 5000 jagi ovdal Kristusa. Ásset ovcci riikkas, eanemusat Marokkos ja Algerias. Dasa lassin vel Tunisias, Libyas ja Egyptas. Ja vel Saharas, nu mo Nigeris, Malis, Burkina-Fasos ja Mauretanas. Nu ahte imazighen olbmot ásset hirkmat viiddis guovllus. Gohčodit ássanguovlluset Tamazgha. Marokkos leat 33 mill. ássi, rehkenastet ahte 60% álb motis leat amazigh. Ja Algerias fas 30%.

SIN BIRGEJUPMI JA EALÁHUSAT

Imazighen olbmot ellet hui viiddis guovllus ja lea dieđus danin mánggalágan birgejumit. Nu mo gávppašeapmi gávppiin. Atlasváriin ellet sávza- ja gáicadoaluin. Muhtin osiin doppe lea uhcán ealát go mañimuš jagiid leamaš guohtun gildon erošuvnna geažil. Sii gilvet hávvariid ja gortni. Valniehtit lea eanemus gánnáhahtti šaddu. Saharas ja máddelebbos leat duháhiid jagiid eallán johttiolmmošin ja atnán kamelaid. Soahti eamiálb motga ja eiseváldiid gaskkas Malis 1990 loguin dagahii ahte stuorra oassi imazighen olbmuiin šadde heaitit nomada-eallimiin ja báhtarit.

EAMIÁLB MOGIID DILLI MAROKKUS

Sii leat moatti riikkas eanetlogu álb mot. Muhto váilu dattege dohkkehupmi ja sii vásihit álb motlaš ja kultuvrralaš vealaheami go riikkain gos ásset lea stáhtavuogádat sentraliserejuvvon ja lea dušše arába kultuvrra ja giela ala

huksejuvvon. Arába adnojuvvo áidna almmolaš kultuvran ja giellan. Ja maid muslima osku. Dát vuogádat álgahuvvui 1950-logus, "arábisma" friijavuoda lihkadusa oktavuodas. Imazighen álb mot vásiha assimilašuvnna gielalaččat, kultuvrralaččat ja politihkalaččat. Dát dagaha riidduid stáhta eiseváldiid ja amazigh álb motga gaskkas. Dasa lassin lea amazigh osku, mi lea luondduosku, badjelgehččon, eai beasa amazigh namaid bidjat mánáidasaset ja sin sosio-ekonomalaš vuogádat ja eananoigatvuodát rihkkojuvvojit. Sin giella lea tamazigh. Marocco amazigh organisašuvnnat čuoččuht ahte unimusat 50% Marokko álb motis hálddašit *tamazigh*, namalassii 15–20 millijuvnna olbmo. Ja 30 millijuvnna oktibuot riikkain gos imazighen olbmot ásset.

VUOIGATVUOĐA IEŽASET IDENTITEHTII, KULTUVRII JA GILLII

Amazigh gáibidit vuoigatvuoda iežaset identitehtii, kultuvrii ja gillii. Eanemus imazighen ásset Marokkos. Amazigh álb mot Marokkos áshii 1995 "Amazigh Cultural Movement" (ACM) gozihan dihtii vuoigatvuodaideaset. Gávdnodit dál 800 amazigh searvvi miehtá Marokko. Lea siviilaservdodaga lihkadus mas lea ulbmil bearráigeahččat amazigh olmmošvuoigatvuodaid. Hálddahuslaš ja juridihkalaš vuogádat Marokkos lea arabiserejuvvon ja deaddu lea stuoris amazigh álb motgii assimilerejuvvot dasa. Amazigh álb mot dovda iežas identitehta, kultuvrra ja giela marginaliserejuvvon. Jagi 2011:s dohkkehuvvui ođđa vuodđoláhka Marokkos. Dát politihkalaš proseassa biddjui johtui ja čadahuvvui go eiseválddit balle "Arába giđa" stuimmiid leavvamis Marokkoi.

Dát mielddisbuvttii ahte amazigh identitehta ja giella dohkkehuvvui almmolaččat. Amazigh álb mot atnet dan

Ait Omras gilis gussuimet "ama-zigh couscous", sin herskuid.

stuorra lávkin ovddosguvlui, muhto dát oassi vuodđolágas ii leat vel biddjon doibmii. Vaikko vuodđolágas leat tamazigh ja arába giella ovttadássásaččat, de ii leat Marokko parlameanta vel meannudan dan. Tamazigh giella ii leat vel praktihkalaččat dohkkehuvvon almmolaš giellan. Lea baicca šaddan vel heajut dilli, go dat ii šat oba oahpahuvvo skuvllas.

TAMAZIGHT GIELLA

Imazighen álbmogiid giella lea *tamazight*. Dát lea hirbmat dološ giella, mii gullá Afro-asiatalaš giellabearrašii. Lea semihtalaš giella. Tamazight hállojuvvo riikkain gos sii ášset. Dasa lassin vel Siwa oasis Egyptas ja muhtin sajiin Saharas. Leat vihtta giela: Davvi, nuorta, oarje, mátta ja Guanche. Oarje- ja máttagielain lea dan mađe stuorra erohus ahte adnojuvvojit sierra giellan. Sullii 25 millijuvnna olbmot Davvi-Afrihkás lea tamazight eatnigiellan. Eurohpas fas millijuvnna. Skandinavias leat maid amazigh sisafárreiddjit, geain lea tamazight eatnigiellan. Eanaš tamazigh hállit leat Marokkos, gos birrasii 45–50 proseantta riikka álbmogis hállet tamazight giela.

Bealli Marokko álbmogis ášset olggobealde gávpogiid, stuorra oassi sis leat amazigh. Mígrašuvdna lea dagahan ahte olusat ášset maid gávpogiin gos ellet gávppašemiin. Sin ruohttasat ja gullevašvuohta lea amazigh guovlluin ja giliin. Sin álfabehta *tifnagh* lea hirbmat boaris. Tifnagh lea don-dolin čullon bávttiide ja geđggiide miehtá imazighen ássanguovllu. Dat lea mánimus golmma-ol jagis ođasmahtton. Eanaš arábagielaháliin Marokkos lea amazigh duogáš, geat leat arabiseruvvon. Sis lea maid iežaset árbevirolaš riektevuogádat – *urf*. Fokuseret amazigh vealaheami dulkojuvvo áittan Marokko riikka oktavuhtii.

OTNÁ GIELLADILLI

Geassit 1994:s lohpidii gonagas Hassan Marokkos ahte tamazigh giella galggai oahpahuvvot vuoddoskuvllas. Lei eahpečielggas galggai go veahkkegiellan vai oahpahušgiellan. Mánimus logimat jagi leamaš doaimmat jođus ráhkadit standariserejuvvon tamazigh čállingiela. Golbmalogi jagi dassá čállui Tamazigh vuosttaš gearde Algerias ja Marokkos. Marokkos leat amazigh ovdasteaddjit bargan ásahan dihtii imazighen kultuvrralaš vuoigatvuodaid ja oazžut oahpahušta tamazigh gillii skuvllain. Leat maid bargan giellavuoigatvuodaid ovddas almmolaš ášahusain ja dearvvašvuođaásahusain. Tamazight giela vuoigatvuodát leamaš sakka ráddjejuvvon otná beaivái. Leat mánja millijuvnna imazighen olbmot geat leat gildon hállamis gielaset. Ja oazut oahpu eatnigiellii. Olusat sis eai máhte arábagiela ge. Mánimus jagiid lea dilli rievdan muhtin muddui buoret guvlui. Gávdno TV kanála, ja radiosáddagat tamazigh gillii. Ja leat čálligohtan girjiid ja divtraid. Ja almmuhuvvojit CD skearrut tamazigh gillii. Mali ja Niger adde status tamazigh gillii 1980-loguin.

AMAZIGH LIHKADUS

Daddjo ahte odđáiige amazigh lihkadus álggahuvvui go Marokko stáhta ášahii arabiserema manjá go besse eret fránka kolonian 1954 ja šadde sierra stáhtan. Arabiseren mielddisbuvttii ahte váldokultuvra ja giella šattai arába. Ja islam osku. Fránka gis nubbin giellan. Amazigh kultuvra ja giella sihkastuvvui eret ja dulbmohuvvui. Manne moaddelogi jagi ovdal go amazigh olbmot ožžo oahpu. Vuosttaš oahppan amazigh ášahedje amazigh ideologia ja ášahedje iežaset amazigh servviid. Sii oaivvildedje ahte Marokko ruohttasat leat amazigh.

Sámi girjjálašvuoda *hástalusat*

"Samiske forfattere risikerer å dø før de får utgitt bøker". Dát lea artihkal *Ságot* aviissas skábmamánu 26.b. 2013. Artihkkalis ii oaivvilduvvo ahte lea várálaš leat sámi girječálli, ii leat suige okta ge sámi čálli dán rádjái čállán fáttá birra mii livččii sutnje heakkavárálaš. Čálli June Sommer Strask oaivvilda ahte ádjána nu guhká ovdal go Sámediggi meannuda almmuhanohcamušaid maid lágádušat sáddejit ahte čállit sáhttet boarásmuvvat ja jápmitt ovdal go ohcamuš meannuduvvo. Sámedikki ráddelahttu Henrik Olsen gis dadjá ahte lea ruhtadilli mii dagaha dán dili, muhto sis leat fágaolbmot hálddahas, ii leat gal dan duohken ahte guhká ádjána. (Ságot 26.11. 2013.) Na, dás gal lea Sámedikki bealis hástalus sihkkarastit ahte áššemeannudeddjiid cealkamušat dollet fágalaš dási mii gáibiduvvo go árvvoštallet giehtačállošiid. Girjjiid áiegeguovdilvuoda dáfus lea goit okta stuorra hástalus otná sámi girjjálašvuoda buvttadeamis ahte almmuhanproseassa ádjána nu guhká.

Hástalus lea diekkár doaba mii bovde geahččat sihke hehttehusaid ja vejolašvuodaid. Áiggun dan dahkat, ja lean válljen nu dahkat ahte mun jearan earret eará: Girjjálašvuoda praktihkalaš ja fágapolitihkalaš hástalusat – girdet go sámi čállit kritihka? Mo sámi girjjálašvuoda dutkamis galgá birgehaddat akademalaš golle-roggiiguin?

Girjjálašvuoda praktihkalaš ja fágapolitihkalaš hástalusat – girdet go sámi čállit kritihka?

Váldo praktihkalaš hástalus, sáhtta dadjat hehttehus, sámi girjjálašvuoda ovdáneapmái, lea leamaš garra kultuvrralaš trauma mii gullá sámi historjái: assimilašuvdna, dáruiduhttin, juoigangiielddus, giellagiielddus skuvllas, rasisma ja badjelgeahččan. Sáhtta jurddašit ahte lea bures dahkon go sámít oba ge leat čállán ja almmuhan girjjálašvuoda. Dát oassi historjjás lea seammás doaibman vejolašvuotán mobiliseret politihkalaš ja kultuvrralaš vuostelihkadusaid, nu mo jo dáhpáhuvai 1900-logu álggus ja 1960-logu loahpas ja ovddos.

Sámi girjjálašvuoda hástalusat eai gula dušše midjiide geat dutket sámi girjjálašvuoda. Lean sámi stuorámuš lágádusaiguin, dutkiiguin, moadde čállin ja ovttain studenttain, gullan dihte maid eará fágaolbmot ja olbmot geat barget sámi girjjálašvuodain oaivvildit áššis.

- Samiske forfattere risiker

r å dø før de får utgitt bøker

Lágádusat maidda sáddejin gažaldaga leat: Davvi Girji, ČálliidLágádus, DAT ja Idut. Dát lágádusat almmuhit sihke fága- ja čáppagirjjálašvuoda. Seija Guttorm vástidii Davvi Girjji beales, ja son namuhii earret eará dákkár hástalusaid, mat eanas gullet hehttehusaid-jovkui:

- eai leat doarvái ekonomalaš doarjjaortnegat
- eai leat oppalaččat ollu girjjit almmuhuvvon sámegillii
- sámi girjemáilbmi lea unni
- nuorat váillahit girjjiid dán áigásaš temáiguin
- Norgga Sámedikki doarjjaortnetvuogádat lea menddo byrokráhtalaš
- galggašii sámegillii eanet jorgalit dárogiel girjjiid mat giedahallet dehálaš kultur- ja servodatfát-táid
- sámi girjjálašvuoha lea unnán dovddus
- das ii leat stuorra márkan ja lea váttis ollet máilbmái sámi girjjálašvuodain
- odđa čálliid rekrutteren lea hui unnán

Ollu daid seammá hástalusaid namuha sámi girjjálašvuoda professor Vuokko Hirvonen:

- leat go sámegielat girječállit

- čálligohtet go nuorat
- mis leat mánggat sámegielat ja riikaráját
- geat lohket sámegielat teavsttaid
- gii goasttida
- gii doarju čálliid ekonomalaččat
- girjjálašvuoda dutkan ja oahpahus buot dásiin
- sámi girjjálašvuoda jorgaleapmi
- interneahhta ja dan vejolašvuodát

Mii adnojuvvo "albma" girjjálašvuohan? Áddejit go stuorraservodaga lohkkat sámi girjjálašvuoda? Norgga girjjálašvuoda kritihkar Nøste Kendzior čuočuhii muhtin artihkkalis 2001s ahte sámi girjjálašvuoha ii leat Norggas ožžon kritihka maid dárbbasivččii. Sámi identitehta lea baicce myhtifiserejuvvon ja mystifiserejuvvon, ii ge leat ovdánan áktánasat. Son čállá: "Den samiske litteraturen var for patriotisk, den var for innfortått, den var nostalgisk og navlebeskuende, den var for lite eksperimentell i formen, den var hjelpeløs, den var sutrete, det meste var ikke bra nok til å bli utgitt på de store kommersielle forlagene – og kritikerne torde ikke å si fra. Sigbjørn Skåden čállá 2004:s iežas váldofágadutkosis *Bortenfor blånene. Kanonisk utvikling innen sa-*

misk lyrikk i det 20. århundre, ja ovttá artihkkalis seammá jagi, ahte sámá girjjálašvuoda našunála kánon, guovddáš sámá girjjit, govvidit ja ovddastit sámá kultuvrra mii lea sámá guovlluin gos dáruiduhttin ja assimilašuvdna eai leat doaimman nu garrasit go ovdamearkka dihte vuotna- ja riddoguvlluin. Skádena mielde deattuhuvvo dat mii lea eksotalaš, earalágan, nostalgalaš ja ahte sámá leat luondduálbmot, ja ahte dát addá gáržžes gova sámá girjjálašvuodas ja olggušta sámáid geat eai identifisere iežaset dáid doahpagiid mielde. (Skáden 2004b; Skáden 2004a.) Harald Gaski lea čállán mánggaid artihkkaliid main son ohcala eanet almmolaš ságastallama ja kritihka sámá girjjálašvuoda birra. Son oaivvildá ahte dat lea dutkama servodatberoštumi váldoássi (Gaski 1991: 138). Son maid dadjá ahte eai buot sámá čállit leat dáhtton áššalaš kritihka, ahte leat baicce atnán dan unohassan. Son čállá artihkkalis "Samisk kultur, litteratur og kritikk: "En av de største fallgrubene i kulturaktiviteten til små folkegrupper er at den interne kritikken blir nærmest ikke-eksisterende, og at det heller ikke oppmuntres til kritisk virksomhet mht. kunstnerisk aktivitet" (Gaski 2015:5). Sámá servodat ii leat stuoris, ja dalle sáhtá leat váttis dutká árvvoštallat čállá gean dovda, jos čállá ii liiko go su teaksta árvvoštallojuvvo kritihkalaččat. Dát lea juoga mii buktá hehttehusaid sámá girjjálašvuoda ovdáneapmái. Gaski lea maid moanat artihkkaliin namuhan nuppi hástalusá, mii lea vejolašvuotta ovddidit girjjálašvuoda ja dahkat juoidá erenoamáš, sámá kultuvra vuodđun: mo sáhtá ráhkadit ja ovddidit kritihka mas lea sámá perspektiiva? Dát jurdagat gullet rávdnjái mii lea leamaš álgoálbmotdutkiid gaskkas manimus 25 jagi; mo sáhtá hábmet sierra álgoálbmotparadigma ja álgoálbmotmetodologiija akademiijas.

Sámegiela ja girjjálašvuoda studeanta Saia Stueng lea maid ožžon mus gažaldaga: mat leat sámá girjjálašvuoda hástalusat? Son namuha ahte sámá girjjálašvuotta ii leat nu dovddus. Ii ge leat ollu mii lea filmatiserejuvvon. Son jurddaša ahte mii eat duostta menddo ollu kritiseret sámá girjjálašvuoda, mii baicce movttiidahttit čálliid, danne go mii eat háliit ahte dat galgá leat heittot, das galgá leat árvu. Son maid oaidná hástalusá ahte ii leat ollu sámá girjjálašvuotta mii lea boarráset nuoraid várás, ii ge leat ollu mii lea čállojuvvon nuorra nissoniid perspektiivvas.

Lean sádden gažaldaga moadde sámá čálláid maid, muhto ožžon vástádusa ahte leat diliheamit, ii leat sihkkar sii astet vástidit. Čujuhan dasto dasa maid Sigbjørn Skáden, sámá čállá gii manimus áiggi lea eanemusat beaggán Norggas, muitálii diibmá Davvi-Norgga kulturkonferánsas. Su sáhkavuorru lei earret eará dan birra makkár hástalusat leat go galgá eallit čállin Norggas. Son namuhii erenoamážit ekonomiija, ja dat dahká hástalusá eallit čállin, go bálká lea nu heittot (Skáden 2014). Čállá Rauni Magga Lukkari deattuha ahte lea hástalus go sámegiela girjjálašvuodas leat unnán lohkit ja ollu sápmelaččat eai beroš lohkat girjjáid iežaset eatnigillii. Danne son vuorruha ahte su girjjit maiddái galget jorgaluvvot nu mo dárogillii. (Lukkari ja Fredriksen 2010: 4.) Kirste Paltto dajai ovttá jearahallamis 1998s ahte son váillaha sámá čálláin eanet kritihka kolonialisma, kristtalašvuoda ja leastadianisma vuostá (Kailo ja Helander 1998: 40). Son lea sámá čállá gii eanemusat lea buvttadan sámá girjjálašvuoda. Son dadjá *Ávvir* aviissas 2011, go sus lei 40 jagi ávvudeapmi girječállin, ahte ádjána guhká ovdal go girjjit begget mediain. Son maid sávasii eanet árvvoštallamiid ožžut iežas sámegiela

girjiide. (*Ávvir* 17.11.2011.) Rauni Magga Lukkari ja Kirste Paltto jurdagat leat veahá kontrástan Nils-Aslak Valkeapää ektui, go son baicce dáhtui mitalit sidjiide geat jo dihtet. Ii fal fuonuhan dihte earáid, muhto ádehallama dihte. Son illá suovai jorgaluvvot eará gielaide su girji *Beaivi, ábčážan*, man ovddas oaččui Davviriikkaid girjjálašvuoda bálkkašumi 1991. Dat lei vuosttažettiin dan dihte go girjies leat ollu govat sámiiin miehtá Sámi, ja son ii dáhtton lebbet daid olles máilmmi ovdii, go dát olbmot ledje dego šaddan su ustibin dán girjepröševttas. Loahpas šattai nu ahte girji man ovddas oaččui bálkkašumi, lei dat mii lea jorgaluvvon skándinava gielaide, ja mii lea govaid haga.

Mo livččii jos livččiimet bargan nu mo ođđadárogiela lágádusa Samlaget doaimmaheaddji Ragnhild Trohaug rávvii Davvi-Norgga kulturkonferánsas diibmá: geavahit ollu resurssaid jorgalit mánáidgirjeklasihkkariid sámegillii? Dát jurdagat buktet munnje goitte gažaldaga: Galgat go gávppašit earáid buvdas sámii girjjálašvuoda ovddideami buorin, vai galgat go čállit iežamet mitalusaid? Buvttadit originála sámii girjjálašvuoda lea sámii čálliid, girjjálašvuoda dutkiid ja politihkkariid gaskkas dat mii lea deháleamos; dan bokte leat buoremus vejolašvuodat ovddidit sámii girjjálašvuoda.

Mo sámii girjjálašvuoda dutkan galgá birgehaddat akademalaš golleroggiuin?

Mo sáhtá deattuhtit sámii perspektiivva dutkamis. Lean PhD-dutkosa metodologiija-kapihttalis giedahallan mo mun oainnán hástalussan, dán oktavuodas vejolašvuohantan, geavahit iežan giella- ja kulturmáhtu, njulggestaga mu kultuvrralaš sensitivitehta girjjálašvuoda dutkamis

(Fredriksen 2012; 2015). Dákkár metodologalaš lahkanepmi gáibida nanu kulturmáhtu. Sámi girjjálašvuoda hárrái dat gáibida maiddá buori sámegielmáhtu. Giella lea ge okta min deháleamos kulturguoddiin. Dás lea maid sáhka fámus ja identitehtas, giella addá sámevuoda ja gullevašvuoda dovddu ja lea leamaš guovddáš sámii girjjálašvuoda ovdáneamis.

Dutki dárbbáša kulturáddejumi jos duođai áigu čieknuhtit sámii kultuvrii ja máilmmioidnui. Dát máksá ahte mađi eanet vásáhusat, dovddut, ilut, morrašat ja jurddašaddamat dutkis leat, mat čatnasit sámii kultuvrii, dađi buorebut sáhtá son fáhtet ja áddet sámii giella ja girjjálašvuoda sisdoalu kodaid. Kulturáddejupmi lea dat mii hukse šalddi teavstta ja konteavstta gaskii. Dákkár álgoálbmot-metodologiija ja perspektiivaovddideapmi lea ain ođas akademiijas. Álgoálbmotdutkan ja eará dutkit geat duođaid beroštit ja ovddidit dán suorggi, fer-tejit maiddá leat ráhkkanan suddjet dán ovdáneami rekoloniserema vuostá, suddjet dan akademalaš "gold-diggeriid", "golleroggiid" vuostá. Sáhttet leat dutkit, geat eai leat sámii dahje geat eai hálddaš sámii árbevieru ja árbemáhtu, geat vigget váldit iežaset háldui dán máhtu, vai dat devdet sin akademalaš himuid, sin iežaset beroštumiid ja vaikko mat kommersiála áigumušaid. Dákkarat leat dutkanhistorjjás leamaš miehtá álgoálbmotmáilmmi; dutkit geat háliidit gávppašit ja suoládit earáid buvdas, geat oidnet "eksohtalaččas" ávkki ja vejolašvuoda hukset iežaset akademalaš karriera. Dát lea maid dáhpáhuvvan álgoálbmogiid dáidaga oktavuodas, nu mo Australia aborigiinna dutki ja čállii Mudrooroo cuiggoda go olggobealeolbmot leat váldán álgoálbmogiid dáiddamotiivvaid ja dan láhkai suoládit

daid viisodaga ja váldet dan fárrui iežaset servodahkii. (Mudrooroo 1997: 64.)

Maori servodatdutki Linda Tuhiwai Smith čállá nu deaivilit mo imperialism ja kolonialisma oalát biđgejedje koloniserejuvvon álbmogiid iežaset sosiála gaska- vuodaid, sin jurddašan- ja eallinvuogi, ja biđgejedje ja juogadedje álgoálbmogiid eallima gaskaneaset: "bones, mummies and skulls to the museums, art work to private collectors, languages to linguistics, 'customs' to anthropologists, beliefs and behaviours to psychologists" (Smith 2012: 29). Manjimus áiggi sámi servodatdigaš- tallama oktavuodas sáhtta maid jearrat: gullet go luodit mat leat Tromssa musea vuorkkás Tromssa museii? Gullá go Qvigstad čoakkáldat sutnje ja su árbbolaččaide vai gullá go sámiide, gullet go sámiid dološ goavdásat Nordiska museetii vai gullet go sámiide, gullet go nuortasámiid hávdidiid dáktebázahusat Oslo anatomalaš insti- tuhttii, vai gullet go nuortasámiide?

Smith mielas lea dehálaš bajidit ja ovddidit vealahuv- von álbmogiid iežaset jienaid, go historjá ii leat vuostta- zettiin vuoiggalašvuoda birra muhto baicce fámu birra. (Smith 2012: 36-37.) Dán seammá čáliiga Elina Hel- ander ja Kaarina Kailo girjjis *No beginning, No end. The Sami Speak Up* 1998s: "The Sami knowledge which actually is Sami property has been transformed into a commercial product that can be easily distributed and sold in order to fulfill the needs and desires of non-Sami experts, intellectuals and consumers. The expertise of the Sami themselves is largely bypassed and does not find an appropriate expression in the dominant discou- rse". (Kailo ja Helander-Renvall 1998: 4.) Elina Helan- der deattuha seammá girjjis sámi árbevirolaš máhtu:

"In my opinion, traditional Sami knowledge can be directly compared with scientific knowledge. The Sami make systematic observations just li- ke scientists. The knowledge that has been acqui- red in this manner has remained tied to the Sami language and mind but has not necessarily been written down in book form". (Helander ja Kailo 1998: 163.)

Sámi duojár Petteri Laiti dajai jearahallamis seammá girjjis:

At the same time the non-Sami have been taught only how to exploit everything. They are so nu- merous and they have at first destroyed their own culture; I see them as refugees so much out of touch with themselves and their own culture that they are not able to appreciate it. Their own iden- tity is so weak that when they notice that another culture is stronger they begin to desire it as a sup- port for their own identity. At the same time they have imprisoned their own culture inside mu- seums and have tied national culture life to them (for instance national costumes) so that they are no longer alive. (Helander ja Kailo 1998: 121.)

Hástalus lea oaidnit maid sámi dutkit sáhttet dáinna di- liin dahkat dás ovddosguvlui. Geavaheatnot liibba háb- met juoidá mii lea erenoamáš, go sámi girjjálašvuoda dutkamis ii leat makkár ge sierra stirdon tradišuvdna. Aistton Nils-Aslak Valkeapää, gii 1998 dajai ovttá jear- rahallamis ahte sámi girjjálašvuoda riggodat lea ahte das eai leat rievtti mielde girjjálašvuoda tradišuvnnat, dat ii leat čadnon vásedin vugiide. Dákkár jurddašanvuohki buktá vejolašvuodaid sihke čállái ja dutkáii.

Máhttit geavahit sámi árbe- máhtu, kultursensitivitehta ja relevánta dieđuid gáibida ahte dutki ge lea čadahan praktihkalaš oahpahallama ja hárbhallama. Go jo mun- nje lea addon dát fáddá, de lea dát mu liiba jolggadit veahá jurddašaddat ja gova- hallat maid sáhtášii dáinna jurddašemiin buktit akade- miijai: eat go mii vuod- đut akademihkar-slow-lih- kadusa? Slow-lihkadus lea gal vuolgán rikkis oarje- máilmmis, mas jurdda lea eallit ođđaáigásaš eallima ea- net balanserejuvnon vuogi mielde, áiggi dáfus, vai eallin šattašii riggáseappot. Ii galgga nu ollu huššat ja hohpo- haddat. *Cittaslow* ja *slow food* gullet dán rávdnjái.

In mun oaivvil ahte mii galgat beare váldit gulul ja láikošit, jurddašan baicce dutkanproseassa kvalitehta bajidit. Jos áigut geavahit sámi perspektiivva dutka- mis, de mii galgat čiekŋudit dan jurdda- ja máilmmi- oidnui, ja bargat dárkilis barggu. Dát livččii anŋke juo- ga mii vástidivččii sámi árbevirolaš oahppanprose- sii; ádjána kvalitehta buvttadit. Jos galgá šaddat dáigá, de ii ábut hoahpus bargat. Dákkár oahppoproseassa ii sáhte duššefal teoriijalohkama bokte háhkat. Don fer- tet ieš galbmot meahcis, vai dieđát mo dat lea, suorp- maid buolašit dolas, dovdat ilu go guoli gottát, fertet geahččalit ieš vai dieđát man guhká ádjána gávtti goar- rut, fertet áddet mo gávpotássái lea ovddidit sámegie- la iešgudet arenas; dás eai gávdno ollu álkes ja oanehis

geainnut buvttehit dohko gosa áiggut, don fertet njul- gestaga *eallit konteavsttas*.

Muhtun referánsat

Fredriksen Lill Tove ja Rauni Magga Lukkari (2010): *Rauni Magga Lukkari*, Troms fylkes- kommune, Kulturetaten, Biblio- tek og kulturformidling.

Fredriksen, Lill Tove (2012): "Dát lea mo nu munn- je oahpis": kulturáddejupmi ja konteaksta girjjálašvuoda ana- lysas. *Sámi dieđalaš áigečála* nr.

2/2012 s. 39-56.

Gaski, Harald (1991): Dutki, servodat ja kritihkka dahje vástádus daidda gažaldagaide maid ii sáhte jearrat. Davvi Girji.

— (2015): Samisk kultur, litteratur og kritikk. Deaddileamis.

Kailo, Kaarina ja Elina Helander-Renvall (1998): *No beginning, no end: the Sami speak up*. The circumpolar research series no. 5. Canadian Circumpolar Institute.

Kendzior, Nøste (2001): Med lavvu i transit. Oslo: Norsk kritiker- lag, s. 43-44.

Mudrooroo (1997): *Indigenous literature of Australia*, Melbourne: Hyland House.

Skåden, Sigbjørn (2004a): *Bortenfor blånene: kanonisk utvikling innen samisk lyrikk i det 20. århundre*.

— (2004b): Inn i en samisk opplysningstid: litterære representas- joner i samisk diskurs. Bårjäs nr. 4. s. 20-27.

Smith, Linda Tuhiwai (2012): *Decolonizing methodologies: research and indigenous peoples*, London: Zed Books.

Bilkidan Ipmila

“Gumpe lea Sáhtán ja Sáhtán lea Ipmil!” Dáid sániid vissa dajai suhttan ja juhkan boazosápmelaš Jovvna-Jovvna – Jon Jonsen dalá maŋŋá beassážiid 1728:s. Dát dáhpáhuvai Ovlá-Biehtára – Peder Olsen lávus beallemiilla eret Ohcejoga girkoáikkis. Dáppe lei sihke Jovvna ja Biehtára dálveguohtoneana. Geassit lei sudno orohat Lágesvuona guovllus. Biehtár mávssii vearus dáppe mearragáttis ja Jovvna gis lei Ohcejoga vearromáksi.

Jovvna lei boahán Biehtára lávvui fárrolaga su mágain Ásllat-Ovlláin. Soai bures válđuiga vuostá, ja Biehtár fála sudnuide jugástaga – viehka ollu buolleviinni. Sii háleštišgohte dan birra mo gumpet spedje bohcuid ealu siste. Dat ledje maddái goddán Jovvna buoremus hearggi. Ja dađistaga go Jovvna eambbo ja eambbo juhkaluvai, de son eambbo ja eambbo bajidii jiena. Ja de vissa ribahii sáddehit: Gumpe lea Sáhtán ja Sáhtán lea Ipmil! De gal Ovlá máhka ge suhtihii, ja nu Jovvna bálkestuvvui olggos.

VÁIDOJUVVUI

Go Biehtár maŋŋelaš deaivvai skuvlaalbmá, Duommá-Issáha – Isak Thomassen Lágesvuonas, de son muitalii fearána birra mii dáhpáhuvai lávus – ja daid garra sániid maid Jovvna lei geavahan. Ángiris skuvlaalmmái manai njuolgga miššonbáhpa Knud Leema (1) lusa ja muitalii dáhpáhusa birra. Ja nu ášši váidojuvvui.

Várra Biehtár ii livčče muitalan dáhpáhusa birra skuvlaalbmái jos diehtán ahte dat muitala dan miššonbáhp-pii. Christian V Norgga Láhki lei čállojuvvon ahte sus, guhte bilkida Ipmila nama, galggai čuhppojuvvot njuovčča ja de steavliduvvot. Oaivi ja njuovčča galge biddjot čuoldda geahčái balddonassan.

Fáldi Krog lei geargat áššáskuhttit Jovvna ránggáštus-áššin Gonagasa Lága vuođu. Ášši lágiduvvui dikki ovdii Gilevuonas borgemánu 1. beaivve 1729.

GUMPE LEA SÁHTÁN JA SÁHTÁN LEA IPMIL!

DIGGI

Dikki álggadettiin fáldi deattuhii Jovvna fasttes sániid mat ledje bilkidan Ipmila nama. Jovvna lei 13 jagi geavahan Lágesvuona guovllu geasseorohahkan. Son ii máhttán dárogiela. Dan gal máhtii skuvlaalmmái, Issát gii nammaduvvui dulkan. Su dulkoma bokte Jovvna gažaduvvui.

Sundi vuos jearai gii su lei váidán. "Ovllá-Biehtár lea mu váidán sátnegeavaheami birra maid mun sivahal- lon lean dadjan", vástidii Jovvna. "Makkár sániid ban dadjet?", dáhtui sundi diehtit. "Dan in gal muitte, dan- ne go ledjen nu juhkan", vástidii Jovvna.

Biehtár lei stevdnejuvvon vihtanin. Nu lei maddái su reanga, Niljas-Niljas – Nils Nilsen. Duodaštusat eai or-

ron leamen doallevaččat. Danne jerrojuvvui Biehtáris ahte ii goh lean oktage čielggos olmmoš lávus.

"De lei", vástidii Biehtár, "mu eamit Rávdná ja mu bárd- ni Niljas, gii lea 21 jagi boaris, ja mu reanga Niljas."

Sundi oaččui čielggasin ášši vuos dán muddui. Go jo Jovvna ieš ii muitte maidige, ja Biehtár – gii lea vuolg- gahan ášši – lea inhabila, de lei báhcán dušše okta vihtan. Láhka gáibidii guokte vihtana oazžut Jovvna dubmejuvvot. Danne ášši mañiduvvui boahhte diggái nu ahte sáhtii stevdnet daid earáid geat ledje leamaš lávus.

Dassái go diggi fas galggai rahppot, de Jovvna addui su sielumorašteaddji ja Lágesvuona searvegotti háldui.

SUTTUBEASTIN

Thomas von Westen (2) lei huksehan sámiid várás girku Lágesvuona bahtii Davvesiidii. Danne eai šat dárbašan mátkkostit guhkes gaska Spierttanjágga girku girkestallat ja hávdádit jábmiideaset.

Dan botta go searvegoddi lei čoahkkanan girkestallat, de Jovvna vuos dolvojuvvui skuvlaalbmá stobožii. Doppe báhppa čilgii sutnje man issoras, stuorra suddu lei bilkidit Ipmila nama. Jos son dovddastii suttu dagus girkus searvegotti ovddas, de son sáhtii oažžut suttu bestojumi.

Jovvna lei gale ipmilbalolaš, muhto gielistit lei vár-ra seamma boastut. Danne go lei nu juhkan, de son ii sáhttán muitit ahte lei dadjan died sániid maid su siva-halle. Jovvna mahkalušai, galggai go dovddastit vai ii. Loahpas hálahedje su dovddastit suttuidis girkus.

DUOPMU

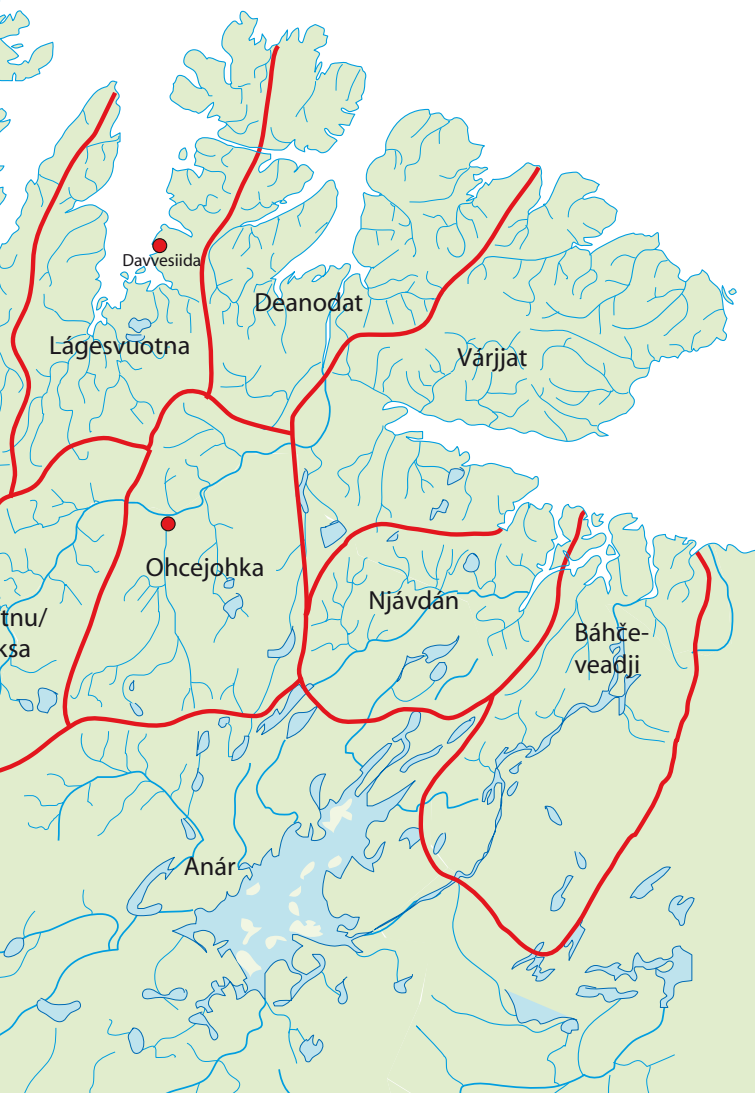
Boahte diggi dollojuvvui Gilevuonas suoidnemánu 31. beavve 1730. Sámeleansmánni lei ožžon bargun stevdnet vihtanin skuvlaalbmá, Issáha ja moaddása searvegottis. Sii de galge duođastit Jovvna dovddas-tusa. Dađebahábut leamsmánni ii lean muitán stevdnet buohkaid, dušše skuvlaalbmá, Issáha.

Issát bođii diggái ja čilgii vuđolaččat dan maid lei vá-sihan – ja maiddái Jovvna mahkaluššama. Son lasihii dan ahte vaikke Jovvna álggos lei biehttan, de son loahpas dovddastii báhppii ahte gáđai go lei suddu-dan.

Biehtár čilgii ahte su bártneis ii lean maid muitalit ášši birra, ja su eamit lei aiddo bárdnan ja danne ii lean doarvá dearvvas boahit vihtanuššat. Danne lei su nieida, Ánne gii dovddai bures ášši, boahán vihtanin. Skuvlaalbmá dulkoma bokte Ánne duođastii ahte Jovvna dajai dieid sániid: Gupme lea Sáhtán ja Sáhtán lea Ipmil!. Lei go Jovvna juhkan, na, dan son ii diehtán. Ii son ge sáhttán muitit hállui go eambo ášši birra, dušše dan ahte Ovlá bálkestii Jovvna olggos.

Go Jovvna jerrui lei go nie, de su vástáduš spiehkui. "Biehtár fálai munnje buolleviinni." "Dan dihtii han gal it dárbašan juhkat nu ahte álfárot juhkaluvvet ja šaddet biroseagis ja nu bilkidit Ipmila nama", dadjalii sundi.

Davisámi siiddat 1700-logu álggus.

Thomas von Westen (1682–1727), gohčoduvvui namain "sámiid apostal".

"Mun nu juhkaluvven ahte gahččen", vástidii Jovnna ja geardduhii ahte ii sáhtán muitit maid lei dadjan.

Biehtára reanga, Niljas-Niljas, lei maiddái stevdnejuvon, muhto son lei suhkalan mearaguoli bivdit. Su vihtanuššan mañiduvvui dassái go son bohtá bivddus. Dan son dagai nuppe beaivve, borgemánu 2. beaivve. Niljas maiddái gažaduvvui dulkka bokte, ja duodaštii Jovnna čilgejumi. Son duodaštii maiddái ahte Jovnna lei oaivvis. Muhto son biehttalii ahte lei gullan Jovnna hállamin nie ovdalis.

De fas jerrui Jovnnas lei go nie maid vihtanat leat dadjan. "Ii leat aiddo nu", vástidii Jovnna, "son han gullá Ovllá-Biehtára dollui."

"Leahkki go doai Ovllá-Biehtáriin bahážat", sus jerrui. "Ean leat", vástidii Jovnna.

De sundi háliidii gažadit Jovnna suttu dovddasteami birra. "Muhto, it gon leat dovddastan báhppii ja bivdán suttuid ándagassii addojumi searvegotti ovddas Lágesvuona girkus?"

Dulkka bokte vástidii Jovnna ahte ii son lean dovddastan maidige ja ii ge dáhtton suttuid ándagassii addojumi. Su áidna bealuštus lei dorvvastit Ipmilii, Gonagassii ja dan buori eiseváldái. Ipmil goittot diđii ahte son lei sivaheapmi ja gálgá su áššis.

Muhto sundi dorvvastii fálddi čilgejupmái, ja vaikke duodaštusat eai lean doarvái doallevaččat, de Jovnna oaččui jápminduomu.

GIDDAGASSII

Jovvna váldui gitta ja sáddejuvvui Várggáid ladmá. Sámeleansmánni oaččui bargun registreret Jovvna doalu. Muhto čájehuvvui ahte dat ii lean gale nu álki.

Go Jovvna lei čohkkán giddagasas jagi, de fáldi dikis Gilevuonas ohcalii Jovvna opmodatregistrerema. Leansmánni čilgii ahte vehkiidisguin lei fitnan Ohcejogas guoraheamen Jovvna doalu. Muhto sihke eamit, mánát ja máhka, Ásllat-Ráste – Rasmus Aslaksen, gii lei Ruota leansmánni, ledje gielddán su registreremis Jovvna doalu ja dávviriid.

Eai fálddi ge rahčamušat veahkehan. Sutnje lei deatalaš oažžut buhtaduvvot Jovvna orruma giddagasas. Danne lei son čállán Ruota fáldái ja dáhtton su veahki fidnet Jovvna eamida oktan dávviriiguin Norgii, dahje ahte eamit dáhkidiid gokčat Jovvna orruma olggosgoluid giddagasas. Ruota "Lappmark" fáldi Pipping ii lean nu vuollis. Son čilgii ahte Jovvna lei Ruota vearromáksi, ja su dahku han lei dáhpáhuvvan guovllus mii gulai Ruota juristikšuvvna vuollái. Dan geažil son ii sáhtán mearridit ášši hárrái maidige. Danne lei sádden ášši Ruota gonagassii geas lei váldit dahkat loahpalaš mearrádusa.

Muhto de lei Finnmárkku ámtamánni jo váldán ášši háldosis. Son oaivvildii ahte ášši lei šaddan menddo stuorisin. Dan sadjái go loktet ášši lágamánneriektái, nu go láchka gáibidii, de son válljii vuogi mii čoavddášii ášši jođánit ja seasttášii diggegoluid.

GONAGASA DUOPMU

Danne sáddii ámtamánni, Henrik Frimann duomu Gonagassii ja ákkastalai árpmihit Jovvna dáiguin ákkai-guin:

1. Dubmehallon almmái lea sápmelaš ja uhccán čuvgehuvvon kristtalašvuodas.
2. Almmuheaddji lea maidái sápmelaš ja lea seamma almmái gii jugahii dubmehalloma.
3. Vihtanat leat almmuheaddji nieida ja reanğa, ja danne eai leat luohtehahttit.
4. Jurddaškehtes sánit daddjojedje juhkanvuodas. Muđuid lea daddjon su birra ahte son galgá leat ipmilbalolaš almmái.
5. Son lea jo almmolaččat dáhtton sudduid ándagassii addojumi. Muhto veadjá leat nu ahte son lea bákkehuvvon dovddastit, vaikke son lea biehttan ahte lea dadjan dieid sániid.
6. Máhka gii lei lávus dalle go sánit daddjojedje, ii lean stevdnejuvvon vihtanin. Jos nu livččii dáhpáhuvvan, de várra ášši livččii meannuduvvot eará láchkai.
7. Vásii jahki dan rájes go sánit daddjojedje, gitta dassái go vihtanat stevdnejuvvojedje, ja dát lea lága vuostá.

Dán láchkai ámtamánni attii Gonagasa háldui cealkit duomu. Muhto ovdal go Gonagassii addui ášši, de Københavnama birokráhtat sáddejedje ášši teologalaš fakultehtii ja dáhtto dan cealkamuša. Fakultehta teologat eai gal rávven ahte Jovvna galgga steavliduvvot. Gonagas sáhtii buriin oamedovdduin áššehuhttit su jápminduomus. Sii čujuhedje dasa ahte Jovvna lei juhkan ja ii sáhtán muitit ahte lei dadjan dieid sániid.

Várra Knud Leem sárdnideamen sápmelaččaide olgoáimmu ovddas rittus. *Leem 1767.*

Dasa lassin sii oaivvildedje ahte ii lean lága ulbmil ahte ovttagardánis olmmoš, gii juhkandilis ja suhtus sáhtii dadjalit diekkáriid – maid son lei dalán gáhtan, ii galgan massit oaivvi ja njuokčama. Loahpas lei jearaldat ahte lei go dulka dulkon sániid riehta. Teologat oaivvildedje Jovnna lei gillán doarvái čohkkádettiin guhká giddagasas, ja nevvo su luoitit friddjavuhtii.

Gonagas čuovui teologaid rávvaga ja celkkii áššeuhuttinduomu. Dat dáhpáhuvai resolušuvnna bokte geassemánu 26. beaivve 1731. Muhto okta gáibáduš lei Gonagasas. Jovnna galggai heaitit juhkamis.

GÁLDU

Sorenskrivern i Finnmark (til 1816), tingbøker og skifteprotokoller.

Per Einar Sparboe lea heivehan diggeássi otná dárogillii ja man vuodul artihkal lea čállojuvvon.

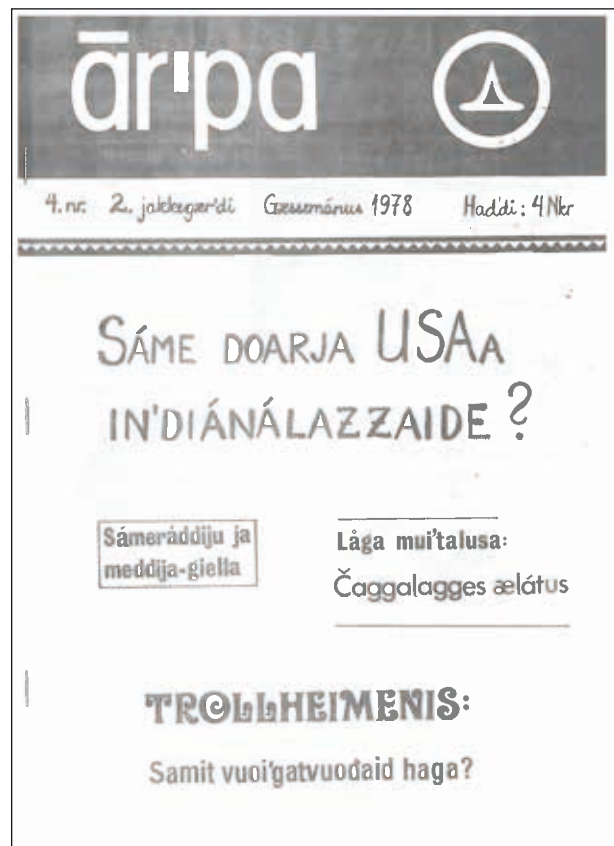
(1) Knud Leem lei Thomas von Westen oahppi Troandimis. Sámegeiela lohka maŋŋá son bargagođii miššonbáhppan, vuos Lágesvuona ja Porsáŋggu guovllus, ja dasto Álaheaju suohkanbáhppan 1725–1734.

(2) 1700-logu álggus Thomas von Westen nammaduvui oaivámužžan sámi miššonbargui, man stivrii Miššonkollegium Københápmánis. Von Westen ásahii miššonbiirriid gitta Várjjaga rádjái, huksehii skuvlavisoižiid, sárdnestobožiid ja girkuid earret eará Unjárgii, Detnui ja Davesiidii. Son álggahii miššonskuvlla, Seminarium Scholasticum, mii galggai oahpahit miššonbargiid geat sáhtte johtit Sámis ja oahpahit ja sárdnidit sámegeilli. Okta su oahppiin lei Knud Leem.

Čakkalakkes-ealátus

Dán muitalusa, mii duođaid lea novealla, leat mii viežžan ovddeš Tromssa sámi studeanttaid Árpamassasá áigečállagis. Árpa ilmmi moadde jagi 1970-jagiid loahpageahčen ovdal go Sámi áigečála-vuođdudus ásahii Sámi Áigi-nammasáš áviisa, masa de jotke čállit muhtun Árpa-mielbargit ge geat ledje ángiruššan ásahit áviisa mii ollásit lei sámegillii. Árpa berostii erenoamážit sáme servodatlaš áššiin ja giella-gažaldagain, muhto das ihte ain duollet dálle čáppagirjjálaš čállosat ge – dego omd. dat čálus maid dán Sámis-nummiris deaddilat ođđasit, namalassii Nils Jernslettena árbevirolaš muitalanvuogi mielde heivehuvvon novealla *Čakkalakkes-ealátus*. Novealla ilmmi vuosttas geardde Árpa nr. 4, 2. jahkegeardi, gassemánu 1978. Ođđasis almuheapmi dáhpáhuvvá ovttasráđiid Niillasa vuoigatvuođaoamasteaddjiiguin, namalassii su eamidiin ja mánáiguin. Sámis lea ovdal deaddilan nuppi Juhu Niillasa muitalusa, *Doddjon peanna*, ja leat ilus go beassat juogadit min lohkkiiguin Juhu Niillasa attáldagaid čállin ge. Mii leat doalahan Niillasa giela juste nugo ieš dan čálii.

DÁN ÁIGGI HÁLLET nu ollu sámi ealátusaid birra. Diehttit čilgejit ahte sápmelaččat leat álo luonddus háhkan birgenlági. Dolin leat sii bivdán gottiid ja gu-liid, ja lottiid ja mángga lágán ealliid, ja dáin ealliin leat fidnen sihke biepmu ja biktasa. Eai ge sii dárbbášan ruđa ovdal go čáhpesbivttas-olbmot gáibidišgohte veauru.

MUHTO DON DOLIN leai sámiin ealátus maid dán áig-gaš olbmot gal eai gallis dieđe. Dan birra mun áiggun muitalit. Go dás mii oaidnit man hearke luonddu ealátus lea.

NU GUHKÁ GO ieža bállejedje sápmelaččat ráfis eal-lit siiddaineaset, de eai dárbbášan gal ruđa go duolle dálle, nu go ávjostáliid ja činaid oastit jos daid ii fidnen lonutit. Jos sápmelaš muđuid ii fidnen ruđa, de manai čakkalaggáid bivdit, dain fidnii silbaruđa. Muhto čak-kalaggáid eai bivdán eará go dalle go duođaid leai dárbu. Čakkalakkess-bivdu ii lean eambo go lassi ealátus, goittot daidda geat máhtte rivttes láhkái bivdit.

MUHTO DE ÁIGGIS boahthohte gonagashearrát gáibidit veauruid, ja daid maŋis johte rievvárát ja rievveded-je silbadávviiriid ja ruđaid. Sápmelaččas šaddagođii ruhtaheahči, ii ge lean eará go dorvvastit čakkalakkess-bivdui. Dan láhkái ohppe eanebut dan bivdovuogi, maid ovddežis ledje dušše hui moattis máhtán.

GO DAT ČAKKALAKKES-BIVDU ii oahpatuvvon go earenoamáš luohetahtti olbmuide, dakkáriidda geat ledje dáiddolaš luonddu-diehttit. Sii bivde álo várru-gasat ja govtolaččat, ja sámi eatnamis biste ja laske čakkalaggát.

DÁL II DAGA šat maide ge jos didjiide buohkaide muitalan mo dat bivdu leai, go čakkalaggát leat áigá dolin jo jávkan sámi-eatnamis. Ja dat lea sápmelačča iežas sivva.

ČAKKALAGGÁT LEDJE EATNAN vuoláš olmmoš-hápmásaččat, uhcit dego njuorat-mánážat ja álás. Dat orro eatnan-sis-ráiggiin, ja sierra galbma-ádjáigiin mat dálvit ledje suddás. Čakkalaggát ledje hui váibmilat galbma mielká, áinnas suossan dahje jikŋon mielká. Dain leai silbaruhta valjis. Ledje vissa ruhtii ge váibmil, go dievva čoavjii lávii ruhta. Dološ olbmot lohke ahte go daid fáhtii gitta ja šluvgilii, de lávejedje leat lossat ja čoavjii siste lávii skillat.

SÁPMELAČČAT LEAMAŠ ÁIGÁ dolin jo hutkan daid bivdit. Čakkalaggás leai oainnat dakkár dáhpi, ahte jos guđii guoros gápmat dan ráiggi dahje ádjat gurrii, de cokkai gápmat sisa guktuid julggiid, ja jos vuotta leai gápmagis, de giesai vel gápmat, ja hoahká ahte "gieran gieran de ain čuolbmadan". Jos olmmoš dalle fáhkkestaga bođii, de čakkalakkis ii háhppetán báhtarit.

Muhtumiin lávejedje mánggaid gámabeliid bidjat birra ádjaga ja vuordit dassá go ihtet eanet čakkalaggát ja álget nie duhkoraddat. Go ain fáhtejit čakkalaggá gitta, de lávejedje givssidit dan dassá go lohvida dávviriiddis viežžat dan olbmui. Dat geat albma láhkái máhtte meannudit, dat lávejedje addit muoragáriid ja eará dárbo-gálvvuid ruovttoluotta. Dušše silbaruđaid lávejedje juohkit guovtte sadjái, ja ieš bivdi váldá beali ja čakkalaggáide fas guođđá beali, ja de diktá daid mannat.

DAN LÁHKÁI BISTE čakkalaggát, ja nu guhká go dain ledje silbaruđat, de sáhtte ain šaddadit lasi. Eai ge dat ballan nu sakka olbmuiin ahte mášše dan "gámagierran"-duhkoraddamis.

DE LEAI OKTA siida-isit geas leai earenoamáš meahcce-lihkku, ja sus ledje golbma bárdni. Siida-isit oahpattii bárdniidasas ge bivdovugiid. Boarráseamos bárdni šattai jierbmás olmmájin ja dáiddolaš meahcássteaddji ja su manjisoahttit leat vel dál ge meahcce-olbmot sámi eatnamis.

NUBBI BÁRDNI MAID leai oahppil, muhto badjelmearálaš ja fuolatahkes. Go son beasai iežas isidin, de ii gillen áhčis láhkái ain duolle dálle dárbbu miel bivdit ruđa čakkalaggáin. Sus leai miella viežžalit doarvái ruđa nu ahte guhkát áigái galggai birget. Muhtun ija válddii dievva vuotta-gápmagiid fárrui ja bijai daid birra ádjaga, ja de bivddii alces nu ollu čakkalaggáid go leš fidnen, ja bággii daid viežžat dávviriid, ja loahpas njuovai vel čakkalaggáid ge ja savnjii seahkkasis daid ruđaid mat dain ledje čoavjjis. De suohppulii vel daid čakkalakkes-gorutiid ádjagii. Muhto de bol-

tasii čakkalaggáid máddu dan ádjagis. Almmái aiddo háhppetii njuiket gerresii ja valis herggiin beasai das eret dearvan. Dan manjisoahttit leat goarránan giehtageahččit.

GOALMMÁT DAIN VIELJAIN leai maid ruhta-váibmil. Son leai vearro-gáibideaddjiid fárus fitnan gonagashearráin reangan, ja doppe leai duođaid oahppan makkár fápmu ruđas ja gollis ja silbbas lea. Čáhppesbivttas-olbmuiin oahpai ahte ruhta ovddida máilmmi. Vaikko dan ii albma láhkái ádden, de su miella bisánii dasa.

DE SON MUITIGOĐII mo sii vieljat ledje áhčisteaset oahppan čakkalaggáin ruđa bivdit, ja smiehttagođii mo dain galggašii eanet ja álkibut fidnet ruđa. Boarraset vieljas bárttis leai dan oahppan ahte jos riggut galgá, de ferte bivdit dan láhkái ahte ii moarátahte čakkalaggáid máttu.

GO DE LEAI veahá smiehttan ja hutkan, de válddii nu ollu ruđaid fárrui go leš fidnen ja vulggii vierroeatnamii, ja jávkka doppe muhtun áiggi. Go fas bođii ruoktot, de leai oppa ráidu sus sáhttun. Sus ledje dievva gerresa ruhkut, ja daid ruhkuide siste leai muhtun lágán čáhci. leš muitalii ahte dat leai muhtun lágán dálkkas, muhto ii čilgen dađe eambbo masa dat leai ávkin. Šovkes čáhppesbivttas-olmmoš leai vel sus fárus. Dainna soai hálešteigga amas gilli, man olbmot eai ádden.

BEAIVVI MANJISOAHTIT JO álggii čohkket herggiid ja gerresiid alces fievrin, ja fievrirdižođii daid dálkkasruhkuide meahccái ja nu ollu gápmagiid go leš fidnen

Juhus Nilas:

Čaggalagges-ælátus

Dán áigi háallet nu állo sámii ælátusaid birra. Diettit čilgejit atte sábmelažžat læt álu luondos hákkan birgenlági. Dálin læt sii bivdán gáddiid ja guliid, ja láddiid ja mánga lágán ælliid, ja dáin ælliin læt fidnen sikke biebmo ja biktasa. Eii ge sii dárbašan ruđa ávdal gá čappesbivtas-álbmut gáibidišgátte væro.

Muttu dán dálin læi sámiiin ælátus maid dán áigaš álbmut gal eii gallis dieđe. Dan birra mun áigon muitalit. Gá dás mii oaidnit man hærki luondo ælátus læ.

Nu gukká gá ieža bállejedde sábmelažžat ráfis ællit siidainaset, de eii dárbašan gal ruđa gá duolle dálle, nu gá ávjustáliid ja činaid oastit jás daid eii fidnen lánottit. Jás sábmelaš muđoid ii fidnen ruđa, de manai čaggalaggaid bivdit, dain fidnii siilbaruđa. Muttu čaggalaggaid eii bivdán ærá gá dalle gá duođaid læi dárbo. Čaggalagges-bivdo ii læn æmbu gá lassii ælátus, gáitut daida gæt mát'te rivtes lákkái bivdit.

Muttu de áigis boattigátte gánagas-herrát gáibidit væroid, ja daid manis játte rievvárat ja suoládedde ja rievdedde siilbadávviid ja ruđaid. Sábmelažžas šad dagáđii ruttahætti, ii ge læn ærá gá dárvastit čaggalagges-bivdui. Dan lákkái áppe æne-

but dan bivduvuogi, maid ávdežis leddje dušše hui moaddis máttán.

Gá dat čaggalagges-bivdo ii oarjtuuvun gá ærenoamáš luottetátti eii bmuide, daggáriida gæt leddje dáin laš luondo-diettit. Sii bivde álu várrogasat ja gávtulažžat, ja sábmelažžas ædnamis bište ja laske čaggalagges-

Dál ii daga šat maide ge jás dájjiide buokkaide muitalan má dat bivdo læi, gá čaggalaggaat læt áin dálin já jávkán sáme-ædnamis. Ja læ sábmelažža iežas sivva.

Čaggalaggaat leddje ædnan vuolá álmuš-hábmásažžat, uccit degá n: at-mánážat ja álás. Dat árru ædná sis-ráigiin, ja sierra galbma-áigiin mat dálvit leddje suddás. Čaggalaggaat leddje hui váibmilat galbma mieikái, áinas suossan dahje jigun mieikái. Dain læi siilbarvalljis. Leddje vissa ruttii ge bmil, gá dievva čoavji lávii ruđaluš álbmut lække atte gá daid tii gidda ja šluvgilii, de lávedde læt lássat ja čoavji sistii skillat.

Sábmelažžat læmaš áigá dálin hutkan daid bivdit. Čaggalaggaat oaiñat daggár dáppi, atte jás guorus gábmát dan ráigi dahje gurrii, de čaggai gábmát sisetuid julgiid, ja jás vuodda læn magis, de giesai vel gábmát,

luoikkas buorre láiggu ovddas, vel ráigánan čázeikiid ja guohca gállokiid ge. Ja idjii manai meahccái čakkalaggáid bivdit, reanggaid vel bálkátii veahkkin. Bidje bivdosiid nu ollu go ležžet geargan. Juohke gápmat sisa lágidii uhca gohpaš masa nJORrestii veahá dálkasa. Ja bivdu manai bures. Čakkalaggát ledje nu váibmil dan dálkasii, ja dálkkas dagai daid buorre millii. Nu movttas gudde ruđaid ja dávviriid, áibbas bággekeahtá. Ii lean eará go gerresiidda bardit.

GO BOARES SIIDA-ISIT nuppi ija oinnii man hirbmaidit ledje bivdán, de geahččalii rávvet bártnis ahte ii dagašii maide ge mii boahhti áigái sidjiide buohkaide šaddá vahágin. Muhto ii bárdni guldalan áhčis rávva-giid. Son čilgii ahte dát lea ođđa áiggaš bivdovuohki, ja dat šaddá sidjiide buktit buorre ealátusa. Áddjá galgá oaidnit ahte ii leat guhká go oppa sin siida lea riggon. . ja dakkár bivdu lea sakka vuohkkasabbo eatnanvuolaš ealliide ge go sin dološ vuogit, áddjá livččii galgan oaidnit man movttas čakkalaggát bukte riggodagaid sidjiide, eai sii dárbbášan daid álga ge givssidit.

NIE SII BIVDE vel moadde ija, dassá go gerresat divve. Sihke bárdni ja su bivdoskihpár leigga buorre mielas go vuoddjáiga máttás. Bárdni leai buorre bálkká máksán reanggaide. Oasi silbaruđaid guđii áhčis háldui, eanáš gálvvuid ja ruđaid válddiiga fárrui. Leai čakkalaggáin váldán muorragáriid, niibbiid, basttiid ja eará dakkáriid. Mitalii ahte gávpogiin leat rikkis olbmot ja dálut mat ostet daid buorre haddái, sii atnet amas ja boares ávdnasiid ja biergasiid buorre árvvus. Vuot jávkkai bárdni viehka áiggi vierro-máilmmis. Muhto go son movttain máhcai ruoktot dainna jurdagiin ahte dál

son lea buktimin ođđa ja lihkolabbo eallima siidasis, de gávnnai siidda guovllu measta ávdin. Dušše moadde boares bártni ledje das. Eai ge dat dearvvatan su buriin mielain. Illá oačču idjasaji. Ja go bálkká fálai, de moarátuvve ja áite su ádjit meahccái guorosgieđaid, jos guoržžu ruđaidis deikke buktá.

EASKKA MANŃJÁ GULAI mii leai geavvan, go siida leai ferten eará duovdagiidda fárret. Čakkalaggát ledje áibbas jávkan, eai goas ge šat guoskkatan olbmuid bivdosiid eai ge almmutan iežaset olbmuide. Ja buot meahci ja ealliid háldejaččat ledje givssidišgoahtán olbmuid. Dat balde sállasiid eret bivdosiin. Ii mihkke ge orron šat lihkostuvvamin bivdduin ja meahcástemiin. Oppa meahcci ja guovlu leai šaddan nu goalus, de go buot livččii guoržuluvvan. Siidda olbmot fertejedje eret fárret. Easkka áiggi miel seatnagohte ođđa guvlui. Eatnamat ja jávrrit ja jogat fas addigohte sidjiide ealátusa ja birgenlági. Muhto čakkalaggát ja buot eatnanvuolaš ássit leat áibbas jávkan sámi eatnamiin.

IEŠ DAT NUORAMUS bárdni fárrii eret sámi eatnamis ja ásai gávpogii. Su manjšboahhtit leat dán rádjái čiehkádallan gávpogiin, eai ge dat almmut man sogas sii leat vuolán, eai ge gierdda gullat dološ vieruid ja ealátusaid birra.

Sámegiella

LEA NU VÁTTIS...

OLLU OLBMUIN LEAT iešguđetlágan myhtat sámiid birra. Muhto maiddá sámiin leat muhtin myhtat iežaset ja sámegiela hárrái maid berrejit guođdit. Dás háliidan čalmmustahttit muhtin myhta mii lea cieggan sámi servodahkii. Dávjá gullat olbmuid dadjamin sámegiella lea váttis lohkat, go das leat guhkes sánit, dajaldagat ja áddemeahttun sánit. Dát lea myhta mii ain eallá sámi servodagas ja dál lea áigi dan guođdit. Dát myhta čuohcá giela ovdáneapmái ja mánáid guottuide oahppat ja lohkat sámegiela.

OLLU SÁMIT LEAT dáruiduhttima geažil massán vejolašvuoda oahppat ja hárhallat lohkat sámegiela, albmá láhkai. Muhtimat sis buorre vuodain garvet lohkamis sámi girjjiid mánáide dan sivas go sii jáhkket ahte sámegiella lea seammá váttis mánáide go dat lea alcceseaset. Ovtta láhkai sáhttit dadjat ahte dát gáttut fievrriiduvvojit ođđa buolvvaide, ja "suoládit" mánás vejolašvuoda oahppat ja hárhánnit sámegiela lohkat

ja ovdánahttit iežaset sámegiela. Muhto mánát geat otne šaddet bajás sámi birrasis, lohket ollu eambo sámegiela go váhnenbuolva dagai, ja sii dárbašit mis veahki ain ovdánahttit ja vejolašvuoda lohkat sámegiela. Dat lea min ovddasvástádus láhčit sidjiide sámegiela girjjiid, iešguđetlágan teavsttaid, áviissaid ja bláđiid, ja movttiidahttit sin lohkat sámegillii.

SÁMEGIELLA II LEAT váddáset lohkat ja áddet go eará gielat, muhto jos dan ii loga, de *dovdo* váddáset. Olbmot geat leat oahppan ja hárhánnat lohkat omd. dárogillii, vurdet ahte sidjiide lea seammá álki lohkat sámegiela, ja vuollánnit go vásihit ahte dan ii leat. Sii navdet dat lea giela sivva, ja dadjet dat lea váttis ja moalkái. Nu ii leat. Buot lohkan gáibida hárhallama, maiddá sámegiela lohkan. Jos don logat sámegiela dávjá, de don hárhánnat dasa ja dađis dat šaddá álkibun ja don oahpat ođđa sániid.

SÁVAN BUOHKAIDE BUORRE LOHKAMA 😊

Govvamuittut govven Erich Wustmann

Duiskalaš etnologa ja girječálli **Erich Wustmann** gallestalai davvi sis-Sámi ovdalaš soađi. Dáid mátkkiid olis sus almmustuvve golbma girjji duiskagillii:

Lappzelt und Rentierpulk, 1936,
1000 Meilen im Rentierschlitten, 1955 ja
Klingende Wildnis, 1956.

Gieskat duiskalaš turistaofelaš **Daniela Laguniak**, gii dál ássá Fanasgiettis, attii munnje dien guokte girjji mat almmustuvve maŋŋá soađi ja maid su ustit Duiskkas lei sutnje addán mannan geasi. Guktuin girjjiin leat ollu govat mat leat viehka čielgasat, danne go prentejuvvon govaide leat geavahuvvon govva- dahje fotobáhpárat.

Daniela Laguniak ozai mu ovddas dieđuid Wustmann birra Duiskka gálduin mat leat bohtán ávkin dán čállosii.

De lea jearaldat. Gii lei diet Erich Wustmann gii dien golbma girjji sámiid birra lea almmustuhtán?

Duiskalaš Erich Wustmann fárrii Norgii 1935:s NS:a politihka geažil Duiskkas. Muhto 1940:s Quislingráđdehus sáddii su ruovttoluotta Duiskii soahtesoalddáhin.

Wustmann oahpai dárogiela mii šattai ávkin su dutkamušaide jođedettiin Davvi-Sámis. Golbma jagi oktan eamidiinnis ja nieiddainis sii orro sámiid luhtte. Son oahpai sin giela, čohkkii sin mui-talusaid ja luohtedajahusaid ja báddii fonográfain luđiid ja govvidii sin eallima. Dálvit 1936 bearaš lei muhtun áigge davvi Suomas nuortalaččaid luhtte. Heargesáhtuin johte de Kárášjohkii gos mánga jagi servvoštalle badjeolbmuiguin, sihke

sin dálve- ja geasseorohagas. Dán mátkki birra Kárášjohkii almmustuvai sus girji seamma jagi namain: *In Lappzelt und Rentierpulk*, Stuttgart 1936.

Girjeolgožii, mii ilmmai 1955, lea lágádus čállán earret eará (heivehuvvon duiskkagielas, man veahkehii Daniela):

*"Čáhppesvilges lávut muohtaduoddaris, heargeráiddu, beaskkai-
guin gárvojuvvon olbmot ja stuorra
ealut leat idjabeaivváža ja guovssa-
hasa eatnamiid dovdomearkan.
Erich Wustmann vádjolii dáppe
mánga jagi su etnográfalaš barggus.
Son govvii, meahcástii ja orui, ovttas*

*bearrašiinnis, ja elii sápmelažžan
sápmelaččaiguin. Heargeráiddu
mielde sii leat johtán viiddis, áv-
din eatnamiid čađa ja eallán garra,
muhto imašlaš čáppa eallima maŋe-
muš eurohpalaš nomádaiguin.*

*Su dovdus ja bivnnuhis
vuogi bokte son govvida maid lea
oahppan lávus ja dollagáttis. Lea
vásihan buollašiid dálvit ja lávos-
tallama jávregáttis geassit, sear-
van sámiid riemuide ja oaidnán
boazosuolavuodaid.*

*Dát govvideapmi muitala olb-
muid birra geaid álgobohtin lea ain
eahpečielggas ja geat girdet goaves
luonddu dieppe davvin."*

Duiskalaš etnologa ja girječáli **Erich Wustmann** (1907–1994).

Erich Wustmann eamit, **Hildegard r. Fischer** (1907–1965) ja sudno nieida, **Astrid Synnøve** (r. 1936), govvejuv-
von Kárášjogas geassit 1936.

Mikkel Mikkelsen Sara lei
Guovdageainnu riggámus
boazosápmelaš.

Lávus Máhtte lei riegádan ja
lávvu lei su ruoktu.

heivehuvvon duiskkagillii. Measta
visot leat Kárášjoga guovllu luodit
maid juoigat leat juoigan – ja čilgen
sisdoalu Wustmannii.

Girjji loahpas Wustmann čállá su
juoigandutkamuša birra. (Daniela
vehkiin heivehuvvon sámegillii):

*Dáin mátkkiin, mat biste gol-
bma jagi, mun oahpásmuvven juoi-
ganárbevieruide, nu ahte mun loah-
pas juigen dego sápmelaš. Sii muit-
ledje munnje ahte ledje ráhkadan
munnje luodí, muhto vaikke ánggirit
rahčen beassat dan gullat, de dat ii
menestuvvan. Dan áigge go oruimet
sámiid luhtte, de mii áibbas "sámái-
duvaimet". Ja dát árijjalaš luonddu-
eallin dagahii dan ahte moai eami-
diinnan oaččuime viehka čiekŋalis
áddejumi sámiid juoiganárbevieruid
birra."*

Wustmann juoigan-fonogram-
čokkáldagat leat áimmuin dahje
vuorkkás **Phonogramm Archiv Ber-
lin** -arkiivvas.

Wustmann govvačállosat, mat leat
heivehuvvon sámegillii.

Nuppi girjji birra, mii ilmmat 1956,
lágádus čállá earret eará (Daniela
vehkiin heivehuvvon sámegillii):

*"Erich Wustmann govve girj-
jístis Sámi duoddara muitalusaid ja
luđiid dajahusaid.*

*Mii čohkkát suinna dollagáttis,
vásihit duoddara romantihka, eami-
olbmuid geat doloža rájes leat johta-
lan ja vádjolan dáppe, vásihan hear-
geráidduid ja gumppevalvviid.*

*Hávskkálaččat leat luodit,
goargadat leat eatnamat mat leat*

*loahppameahttumat. Ovddolaččat
leat olbmot, ja imaš lea Jovvna gii
heangái roaŋkemuoras.*

*"Beaskagárvodan olbmot leat
hávskkálaččat", dadjá Erick Wust-
mann ja rabasta girjji vuosttas siid-
duid. Ja don, ustit, gávnnat dáid
hávskájin, vaikko muitalusat ja luoh-
tedajahusat leat áddemeahttumat." **Klingende Wildnis** -girji lea eren-
oamáš dan dáfus ahte Erich Wust-
mann lea merken muitui 50 luoh-
tedajahusa dahje -coami mat leat*

Maiddái mánát guđđet girko-
báikki gidđat.

Guokte čábbona dálve-
gárvvuin.

Gáivvo sámiid váldogilis.

Náittospárra heajaineaska.

Sámegánda geassegárvvuin.

Jaskat čohkká Káre-Ovllá ja bearráigeahččá bohccuidis.

Várrečohkas boazogeahčči bures oaidná bohccuid.

Sierranassii leat bearašlávut.

Guhkkin bohte guossit
čábbaseamos herggiiguin.

Guovllu sápmelaččat jeagildit
badjosiin ja daiguin bibmet
gusaid, heasttaid ja sávzzaid.

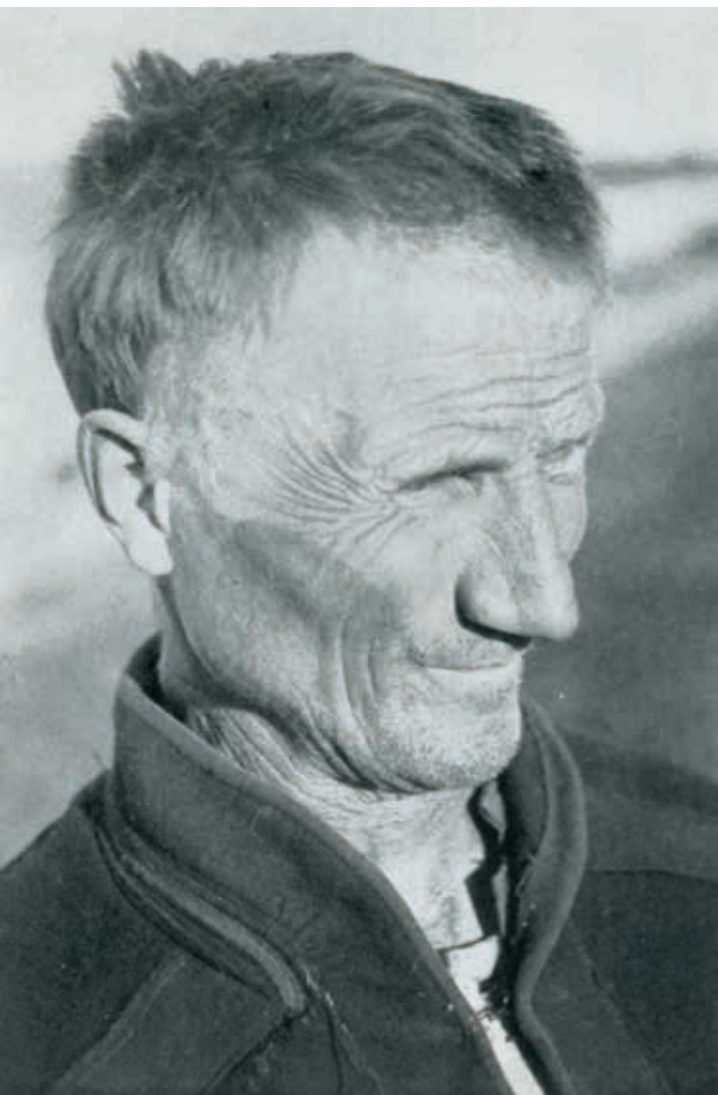

Davvenjágga lahka leat bohccot gávdnan guohtuma
– ja lávut leat maiddáí ceggejuvvon deike.

Biret Ánne lei goargadis nieida.

Son lea noaidi Kárášjogas eret.

Ovdal giđđajohtima Nils Eira
duddjo reaga.

Maiddái gili mánát illudit
geasiáigge.

Sámemánáin leat eallit
maiguin stohket – muhto
sii dovdet maiddái váv-
váid ja báikki ráhkaduv-
von duhkorasaid.

Guovdageainnu boazosámi mánát.

Geassit lea ollu joavdelasáigi
– Per Hætta herve duoji.

– Ja dá mu ustit, gii ollu ludiid juoiggai.

Per Hætta juoigá girječállái.

Dá lea fas Ingá Nils Aslakiin, gii guldala luođi. (Ingá veadjá leat Inga Mathisdatter Eira (1910-1952), náitalan suinna: Aslak Aslaksen Sara (1898-1978). Nils Aslak veadjá leat Aslak Nils Sara (r. 1934).)

Dajahusat Iŋggá birra (čállon girjji 69 siiddus):

*Vielgat lei dego muohta,
vuovttat ledje dego golli,
iige čeavli gal váivvidan.
Searra lei dego gánda,
njoarostii dego almmái,
njuovastii dego stuorimus
skealbma.*

8. Karasjok. Joike »Clemet Nilla«, Sänger: Per Hætta

9. »Utsa 'ciska (Vuvlab)«

Golbma girjjálašvuoda teavstta ***Davvi álbmogiid don- dološ johtimiid birra***

LOHKEN DUVLE MATTI Aikio teavstta "I de vandrende lappers spor", man son deaddilii vuosttas geardde *Polarlandsbreve*-girjjis 1914s, ja dasto ođđasit oaniduvon hámis 1925 *Julehefte*-magasiinnas. Das son čállá mátkkošteami birra maid ieš dagai Davvi-Suoma ja Ruota Sámieatnama čađa, ja mo dat mátki su bijai jurddašit dološ nomádaid johtimiid. Dás vuollelis lean jorgalan bihtáža sihke Aikio-muitalusas ja Ruonáeatnan girječálli Ole Korneliusen mitalusas *Saltstøtten*-nammasaš girjjis, mii ilmmái jagi 2000. Somás bealli lea mo goappašat mitalusat govvideaba don dološ johtti-olbmuid mátkkoštemiid davvin, ja mo eren-oamážit Aikio-čálus čilge sápmelaččaid ásaiduvvama sullasaš vuogi mielde go maid beakkán máttasámi báhppa Anders Fjellner mitalii Gustav von Dübenii 1800-jagiid gaskkamuttus. Fjellnera mitalusa mielde sápmelaččaid ovda-vánhemat fertejedje juohkásit

guovtti jovkui nealggi dihtii jođedettiin dan eatnamii maid ledje ohcamin, mii lei sin várás. Sis maid šattai siskkáldas soabatmeattunvuolta go eai lean ovttaoavilis gokko ja gosa mátkkoštit. Danin sápmelaččat leat boahtán Sápmái guovtti guovllus, okta davit joavku mii rastidii stuorra jogaid ja eanuid, ja máttit joavku mii bážii meara duohkái ja fertii oahppat vatnasiid ráhkadit vai besse rastá. Ferte leamaš mitalus dalá sápmelaččaid gaskkas man láhkai sámi álbmot oktii áiggis jođii ja ásaiduvai daid guovlluide mat dađistaga šadde Sámieanan – nugo dološ muitaleaddji juigosis ge daddjo: "Gávdnon eana, lea ge Sámieana don!" Dan juigosa gulai suoma báhppa Jakob Fellman Ohcejotguovllus Deanuleagis sullii 1830 Matts Anundsson Laitis. Dás vuollelis čuvvot oasis sihke Aikio ja Korneliusen čállošii ja dasa lassin Laiti juigosis ge oasis. Lean ieš jorgalan dáro- ja dánskkagielas.

Matti Aikio: "Johti sámiid luottaid guoradettiin"

MUN LEDJEN JOHTÁN daid nohkameahttun guovlluid mat leat Finnmárkku siskkit oasis oktan Davvi-Suomain ja Ruotain. Mánnoviissaid čuđiid miillaid mielde menddo gitta cuoŋománnui.

IN LEAN BEASSAN dan unohasti dovddus mii olbmos sáhtta leat sallitsáimmaid geasedettiin mearas, muhto go ledjen lávostallan moadde beavvi sápmelaččaid luhtte Davvi Suomas, de viimmat fas návddašigohten meahcceolbmo eallima. Lei veahá jallodat mu mátkki duohken, muhto mátki lei dan veara ja jallodaga sivva oažžu báhcit namatkeahhtá.

MUN LEANDDÁN GÁRASAVVONA duolbbásiid ja Davvi-Ruota jekkiid badjel – lea miessemánnu, idja ja áibbas jaskat, dušše mu sabihat rohčēt geartni alde. Joavdagoadán várreeatnamiidda – varra duolddada iluin ja mun báhtaran olles máilmmes mu siste, báhtaran dan šerres, čuvges ijas, vaikko unna baloš ihtaladdá dego oavttážat mu vuosttas deaivvademiin iežainan okto duoddaris.

ĪTROAĐĐI RUVSSODAHTTÁ VÁRREČILGGIID muohttaga ja mun vádjolan ijahis ijaid jándorii. In ge smiehtas ge borgemánu gearpmu.

OĐĐA DUOTTAR LOKTE mu badjelii, ja de fas čierastan čohkaid gaskka vákkiid ja jikŋon jávriid. Vuohtán govda luottaid johti ealu maŋis, duháhiid mielde láhpon čoarvvit ihtaladdet muohttagis ja duokkot dáko lea varra goaikkádan aškasiidda. Báhcán leat geresmielgasiid luottat ja lávomuorat mat leat sárgon muohttaga. Fuomášan boares gisttá, dohppen dan ja dollen njune vuostá, snuđun dego ohcaleamen guoim muhuvvama ávdin duoddaris – olbmo hája gisttás.

VUOHTÁN OLBMO LUOTTAID, muhtumat spiehččuolggagat, earát leat beavrruhan. Doalahit bohccuid eret gumppiin ja nissoniid vierrásiin – vuoi, dat lea dego vuoja gádjut dolas.

II LEAT HEAHTI vádjolit go leat oahpes duovdagat ja diehtá gosa áigu. Muhto oktii johte olbmot čađa suhkes vuvddiid, duoddariid ja váriid badjel mátkkošettiin viiddis áhpe-eatnamiid, eai ge sii diehtán man guhkki lei merrii, mii galggai leat doppe gos beaivváš njiedjá. Earát gis eai oppa diehtán ahte dat gávdno. Vel sii, guđet dihte ja osko, sii ge eahpidišgohte. Sieidi, maid ledje váldán mielde, eahpidii. Geasui ja dálvvai, dálvvai ja geasui, olbmot jápme, mánát ollásmuvve ja jápme, ođđa olbmot johte čađa dego jábmi-engelat. Ja mátki joatkašuvai. Muhtumin ain bisánedje muhtun čuohte jahká. Nissonat hirpmástuvve ja baláskedje go amas albmát ihte, ja gaskkohagaid bohte olmmošvalvvit ja seaguhedje iežaset sin albmáid vuoigatvuođaide. Dalle sáhtte amas-hámat sivdnáduosat fáhkka ihtit čerdii dego cubbot čakčat. Loahpas joavku bieđgani guovtti sadjá nu go olu eará čearddat ge leat dahkan sihke ovdal ja maŋŋil. Juohkáseapmi joatkašuvai, go ođđa šaddá ja ohcá eará bálgáid. Vuonat bohtet gaskii, muhtumat bisánedje áhpe-eatnamiidda máddelis, earát vuvddiid sisa, stuorra jo-gaid gátiiide – ja ohpihii earát, ieš čeardda vuođđu, dat guđet leat rahčan ja fievrriid mielddiset doložiid gállduid, eai leat beassan dainna, sii báhce agálassii orddaide.

II MIHKKIGE HEĐIID vádjolit go diehtá gosa áigu. Muhto oktii johte čearddat čádjidan álbmoga baluin rattineaset, gorgŋo várrečohkaide várdádit. Oidne luoitádeaddji beaivváža ja ođđa váriid nu guhkás go čalbmi olii. Hásttuhii ođđa vumiid rastidit. Nu de geavai ahte šadde ruoktun orda ja ávdin eatnamat. Olmmošvalvvit jávket ja čearda ásaiduvvá, oamasta ráfi, váiban bivdui ja meahcásteapmái. Dás dat lea, jápmima ávašteapmi, mielat duhtet, gárri lea gobastuvvon, gean várás leš?

II GE MUITALUS guoddán várrečielggi badjel, dat bázi sárggaskeahhtá maŋimuš vuovddi sisa.

Ole Korneliussen Saltstøtten-girjjis oasáš

LEAN GULLAN AHTE áigá dolin orro sii, geaid mun lean oahppan gohčodit mu ovdavánhemín, geaid mun duođaid doaivvun ledje mu máttut, gitta nuppe bealde máilmmi. Vissimeahttun sivaiddihtii sii johttájedje. Dat guovlu gos orro, ii lean šat buorre gohttensadji, ja sin birgenhálu geažil sii guđde báikki ja vádjoleidje, nealggi dihtii, muhto maiddá dainna doaivagiin ahte gávdnat juoidá buorebu, mii lei doppe guhkin, guhkelis go čalbmi olii. Dakkárat ledje mu ovdavánhemat, sii ledje doaimmalebbo go earát, sis lei mokta ja ledje gárvásat ođđa hástalusaid. Sii eai duhtan dasa mii lei.

SII GUĐET BÁHCE ledje dat geainna ii lean gudda vuolgít, hiitamat vuollin ja dárpmehemát, geat eai arvan iskat juoidá ođđa. Ovdavánhemiiddi máttut vulge, doaivagiin ahte guovllut gosa bohte livčče buoret go dat maid guđde. Mánnggaid buolvvaid sii johte ásaiduvakeahtta. Álo sii gehčče guhkelii, ja fuomášedje ođđa almmiravddaid mat geasuhedje vel ain eanet. Jiekŋaáiggi sii vádjoleidje Storra Čoalmmi rastá ja bohte ođđa eatnamii, mii fertii leat dohkálaš go olusat

bisánedje ja ásaiduvve dohko ja atnigohte dan iežaset eanan. Sin maŋisboahttit geat eai šat joatkán mátkki, ain orrot seamma sajis.

MUHTO MÁŠUHIS JA duhtameahttun olbmot álo gávdnojit, sii jáhkket ahte guhkelis, dobbelis, vel ain guhkelis, nuppe bealde, fávlelis, gos nu mendo guhkin, máddelis dahje nuortalis, leat duovdagat buorebut, mat geasuhit eanet. Diekkár olbmot álo vádjolit, ohcet buorre báikki, oskkildit ja ellet doaivagis. Dušše geanuheamit, geat eai veaje johtit guhkelii, geat leat massán jáhku dahje geainna ii goassige leamáš doaivva, sii báhcet. Danin mun in nu liiko mu nugohčoduvvon čeardda-ustibiidda, ja dat eana gos sii orrot ii dohkke munnje. Dat eana ii lean doarvái buorre mu ovdavánhemiidda, danin ii dohkke munnje ge. Mun árkkálmasttán sin geat orrot doppe, beanta fuonuhan sin, daid olbmuid geat eai veadján Čoalmmi rastidit, sii guđet báhce opmui, sii ja sin maŋisboahttiid.

Sámieatnama álgo-ássiid birra muitaleuddji juigosis oasáš

Fertet vuolgít guhkás eret
Ruoktut
seammáláhkái go leat golgan deike
gos leat vázzán mo leat johtán
guhkebužžii oanehebbui
Storra jogat hehttehussan
Sámieatnamii jođedettiin

Ohccot nama min eatnamii
Gávdnon eana, lehkos namman
Sámieana Gávdnon eana
leage Sámieana don

Riidenboles King

NIGÁ ČOHKOHALLÁ TRÁHPA alde ja geahčada go heasttaguovttos Lea ja Poju guohtuba giettis. Poju lea nuorra heasta, mii lea oston eváhkos. Lea lea fas boares, unna heasttaš, veahá nugo boni heasta.

Lea han lea duiskka eváhkoáigge ge vásihan Sámis, go lea nu viehkis ahte ii ádden addit iežas gitta duiskalaččaide. Go duiskalaččat ledje mannan, de báikkálaš olbmot válde gitta, ja sis lei Lea fievrin eváhkodálvi. Eará heasttaid ledje duiskalaččat váldán fárroseaset ja borran daid.

Nigá lei liikon Leai, go dat lei ráfálat ja unnit go Poju. Poju han ruohtadii ge nu ahte muolddat girde áimmus. Dál ge oidnui ain duollet dálle čuskkodeamen oaivi ja seaibi áimmus.

Nigá čohkká ja čuovvu mo Lea guohtu lagabui ja lagabui stobu. Orru nugo veahá áibbašeamen Nigá, ja dáidá vuorddašit láibbi ge, maid Nigá láve dávjá sibilidit láibelihtis verddesis.

"Dál mun dáiddán viežžalit láibbi go áhčči, Juhán lea rántehis murremin ja eadni lea bahčimin gusa",

smiehtada almmái ja livččáda stohpui. Nahkeha láibevejahasa lubmii ja nu šilljui. Lea lea mannan stálla lusa. Nigá vázzá maid dohko guvlui ja fuomáša ahte heastasuittehat heangájit áiderittas, mii lea biddjon stállemuddara vuostá amaset gusat, erenoamážit burru, dorošii lavnnji ja njeaiddášii dan.

"Mun dat gal bidjalan Leai njálbmeruvddiid ja molsastan suittiid ja iskkastan riidet Leain", čuoliha albmá millii. Nu Nigá fállala skihpárasas láibbi ja seammás nahkeha njálbmeruvddiid Lea njálbmái ja čavgesta vel bákki oaivái. Ja aiddo muttágis rittas heangá vel oarra, mainna eadni láve gálbbi láidet návehii. De dat han lea vuogas guhkki suittegin.

Nigá gorgne návetbuvrri ala ja njoamiha seammás Lea čielggi ala. Vilppasta vel ahte leaba go áhčči ja eadni fuomášan maidige. Áhčči oidno luoddumin muoraid, ja eadni fas lea várra mannan vuodjelit gusaid meahcái.

Nigá skávgala Lea, nugo láve dalle go vuodjá reagain. Lea vázzila gulul gietti mielde siidaguoimmi dálu guvlui.

"Siidaguoimmi áhkut, dat gal eai liiko, go Poju oidno jo leamen guohtumin sin gietti. Áhkut lávejit šlavgilit gieđmme man sisa lea bidjalan geđggiid. Dalle Poju-guovttos Leain oažžuba oalle leavttu báhtui", jurddaša Nigá ja návddaša seammás čohkohallat Lea čielggi alde. Muhto ii Lea ge máša guhká vázzit ja deaddila nju- ni eatnamii ja álgá guohtut. "Na, mana dal!", hoahpuha Nigá ja ravgesta suitehiid. Nu heasta ain vázzila veahá mátkki ja álgá fas guohtut. "Láiki, de njolget!", rogáda Nigá ja ravgula suitehiiguin. Lea njolge moadde lávki ja álgá fas guohtut.

Fáhkkestaga álgá hirbmat šlápma. Lea suorgana ja ruohtasta olles leavttuin ruovttoluotta ruovttu guv- lui. Nigá háhppeha giessalit Lea hárjejuovkkaid birra gieđa ja heangasa buot fámuiguin heasttahárjai. Nigá čalbmečiega meattá givnnjiha Poju oalle leavttuin meattá ja jávkkiihá báhtui.

Lea ruohtta stohpoguora njuolga bivttasbátti vuole. Nigá heangasa báddái ja fuomáša iežas jorramin bivt- tasbáttis, iige oainne šat maidige.

"Bođii goson mus sovkken", finada albmá mielas ovdal go gahččá eatnamii, ovttas iežas luhkain maid eadni lea ovddit beaivve bassalan.

Almmái lea gal bávččagan muhto ii lápmašuvvan. Nigá boahnárástá čuoččat, luoitila eatnamii Lea hárjeduhku ja čingula stobu guvlui. Oaidná eatni viehkamin ovd- dal leavttuin, návetgákti dušše šlivgasaddá. Áhčči gal oidno nugo dábálaš, vázzimin.

"Leat go lápmašuvvan?", huiká eadni šiedđaluvvan jie- nain. "In, in leat", čurve Nigá ja sihkasta eret gatnjaliid, mat bahkkejit čalmmiide. Ii han dákkár almmái sáhte čierut, gii aiddo riidii dainna jurdagiin ahte son lea Ka- nada riiden-boleheaddji King.

Go eadni joavdá lusa, boleheaddji King lea geargan sihkkumis gatnaliiddis. Lea vázzigoahtán bálnegásk- ki njuolga ja savdnjilan ge eanaš luniid eret biktasiin. Áhčči oidno očcodeamen Lea gitta, muhto dat orru leamen oalle menodahkes lanjas. Ii atte áhččái gitta.

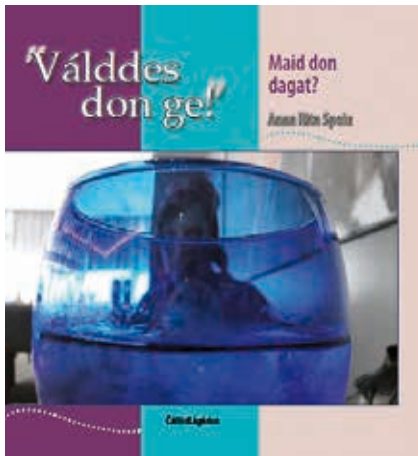
Nigá manná gulul Lea lusa ja váldá verddes gitta. Áhčči báhcá geahččat ja oidno mojohallamin. Na, loahpa lo- ahpas Nigá lea ge iežas mielas KING, vaikko rašis gorut muittuha vearkašiid.

Novealla "Nigá" čállošis, mii galggašii ilbmat girjin boah- te jagi. Govva: Marketta Nilsen.

Golbma fáktagirjji!

Fáktagirji nuoraide

Anna Rita Spein

“Válddes don ge!” Maid don dagat?

Sámi nuorat ja gárihuhttinmirkkot

Siri Broch Johansen lea čállán girjái njeallje fikšuvdnamuitalusa. Girji lea vuosttažettiin nuoraid várás, muhto maiddái ollesolbmuide heivejit girjji dieđut.

40 s. Garra olggoš. NOK 200,-.
ISBN 978-82-8263-165-5

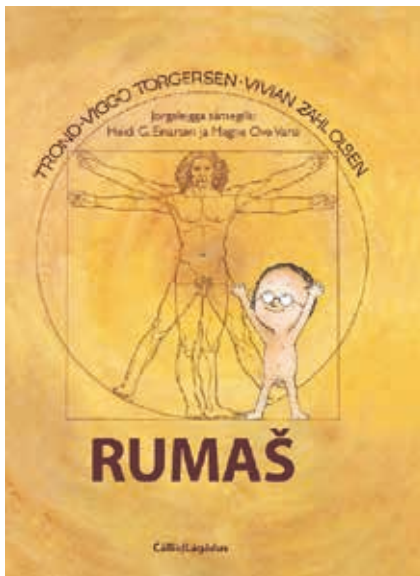
Fáktagirji nuoraide

Heikkiarmas Lukkari ja
Jovvna Guttorm Solbakk

Divrrit • Insekter

Máilmmis leat mearihis olu divrrit. Dán girjái leat válljen dušše divrriid maid sáhtát oaidnit Sámis. Gávdnojit maid divrrit mat leat dušše Sámis. Buresboahdin divrriid máillbmái!

Davvisámi ja dárú seamma girjjis. 229 s. Dipma olggoš.
NOK 175,-. ISBN 978-82-8263-172-3

Fáktagirji mánáide

Trond-Viggo Torgersen ja
Vivian Zahl Olsen

Rumaš

Fáktagirji mánáide, mas maiddái rávisolbmot sáhttet oahppat olbmo rupmaša birra.

Davvisámegillii Heidi Guttorm Einarsen ja Magne Ove Varsi. 46 s. Garra olggoš. NOK 280,-
ISBN 978-82-8263-167-9

www.lagadus.org